

Horányi Özséb

A KOMMUNIKÁCIÓ MINT ÁLLAPOT

Rövid áttekintés

A cím

négy magyar szóból áll, ebből kettő az [a] és a [mint] grammatikai elemek, segítségükkel jön létre a négy szóból álló *értelmes* kifejezés; a {mint} az előtte álló és a mögötte álló deskriptív lexikai elemeket hasonlítja össze; magukat a lexikai elemeket:

az [állapot]-ot és

a [kommunikáció]-t érdemes azonban szemügyre vennünk.

Az állapotról

A {kommunikáció} (illetőleg a {kommunikatív}) naiv szemantikájában semmiféle {állapot}-ról nincs szó, annál inkább {esemény}-ről, sőt {aktus}-ról. Most azonban, ebben az áttekintésben – mindenek ellenére – állapotként tekintünk rá, ami természetesen nem jelenti/jelentheti azt, hogy alkalom adtán ne lehetne eseménynek vagy éppen aktusnak is tekinteni.

Közbevetőleg: A szemantika a szavak, illetőleg a mondatok vagy éppen a szövegek jelentésével foglalkozik. Az utóbbi évtizedekben pedig elterjedt a *naiv* jelző használata és arra utal, hogy a mindennapi (vagyis nem tudományos, nem-kritikai) gondolkodásunk mentén valami ilyenek-és-ilyennek mutatkozik, noha ez egyáltalán nem biztos (értsd, nem védhető valamifajta tudományos kritika fényében). Ebben az értelemben lehet *naiv pszichológiáról* beszélni és minden további (kritikai) megfontolás nélkül entitásnak tekinteni például az ember lelkét. Régebben talán ezt a *naiv ...* -at nevezték *common sense*-nek. Lehetne (noha nem szokás) *naiv fizikáról* is beszélni, például arról a tartályról, amihez képest minden fizikai változás lezajlik. Einstein egyik, a fizikát alapjaiban megmozgató teljesítménye talán éppen az volt, hogy rámutatott: a fizikai változásokról egészen más keretben, nem a tartályéban is lehet gondolkodni, sőt talán csak úgy. Ezt az új, sok szempontból intuíció ellenes (de tudományosnak vélt) fizikát már nem lehetne naivnak nevezni.

I. De mi is az állapot? Az állapot valami olyasmi, ami hosszabb vagy rövidebb ideig fennáll és míg fennáll, nem változik. Bármilyen legyen az, ami fennáll és bármit is jelentsen az, hogy nem változik. Például: [Másnap reggeltől estig a búcsúzás meghatódott, bódult állapotában járkáltam Páris utcáin.] – írta Kuncz Aladár.¹ Vagy például a szobámban, ahol most ezeket a sorokat írom, az asztal helye tartósan nem változik. Változhatna, de nem változik. Igencsak meglepne, ha reggelre kelve máshol találnám, mint amikor este felálltam mellőle. Sok minden

¹ *A Magyar Nyelv Értelmező Szótára*. Budapest, Akadémiai, 1959, I, 168.

változhat az asztalommal kapcsolatban (hogy a legegyszerűbbet említsem: a színe, amely függ a szoba fényviszonyaitól), de az, hogy hol van, nem változik. E tekintetben az, amiben az asztal van, állapot.

Aztán a fizikusok (főként akik Newton mechanikájában utaznak) szoktak beszélni mozgásállapotról. Newton első törvényéből következik például, hogy [ha egy testet magára hagyunk és nem zavarunk meg, tovább folytatja egyenes vonalú egyenletes sebességű mozgását, ha eredetileg is mozgásban volt, illetve továbbra is nyugalomban marad, ha addig nyugalomban volt.]² Lehetne ezt – a Galilei által tehetetlenségnek nevezett elvet – precízebben megfogalmazni, elegánsabban is, de a jelenlegi céloknak így is megfelel és főként érthető. A mozgásállapotnak, mint állapotnak az az újdonsága az előzőekkel, például az asztalom állapotával szemben, hogy az állapot szemantikájában változásokkal is kalkulál, olyan változásokkal, amelyek viszont állandóak.

I.1 De menjünk egy kicsit közelebb ehhez az állapothoz: amikor este felállok az asztalom mellől, mondhatom, hogy itt-és-itt van; és reggel, amikor visszaülök mellé, ugyancsak mondhatom, hogy itt-és-itt van (hacsak nem mozdította el valaki – amúgy nagyon meglepődnék, ha belopózott volna bárki is, míg alszom és átrendezné a dolgaimat); vagyis az asztalom esti helyzete és a reggeli között nincs különbség. Ha volna, azt mondanám, változott a helyzete. Vagyis két esetről beszélek (mindig esetekről van szó,³ illetőleg ezek tulajdonságairól), az estiről és a reggeliről és azt állítom, hogy a két eset javarészt azonos (kizárólag az időre vonatkozó utalásokban van köztük különbség). Ráadásul ez a két eset együttesen is esetet alkot, egy olyan esetet, amelyben két elemibb különböztethető meg. Azt a komplexebb esetet, amelyben az elemibbek az időtől eltekintve azonosak, állapotnak nevezem. Az állapotnak van bemenete (bemeneti esete) és van kimenete (kimeneti esete) és ezek azonosak. Ez egy egyszerű modell (keret) az állapotnak egyszerűbb komponensekre való visszavezetésére. Vagy más szavakat használva: az állapotot lehet akár egyetlen eset tulajdonságaként tekinteni, de lehet bizonyos esetek együttes tulajdonságaként is. Teljesen alkalmi jelöléssel:

$e_1(t_1)$, $e_2(t_2)$, ahol e_1 és e_2 a két eset, amelyek éppenséggel azonosak egymással, vagyis $e_1 \equiv e_2$; t_1 és t_2 azok az időpontok, amelyekben az eseteket megfigyeltük: $t_1 \neq t_2$, közelebről $t_1 < t_2$. Következésképpen egy állapot a következő szerkezettel ragadható meg:

$$(1) (e_1(t_1)\mathbf{T}e_2(t_2)),$$

ahol \mathbf{T} jelenti az átmenetet; $e_1 \equiv e_2$, illetőleg $t_1 \neq t_2$.

I.2 Az esemény abban különbözik az állapottól, hogy a kimeneti eset nem azonos a bemenetivel:

$e_1 \neq e_2$, természetesen: $t_1 \neq t_2$. A legegyszerűbb esemény az, amikor $e_2 \equiv \sim e_1$ (ahol a \sim a negáció jele). Következésképpen egy esemény a következő szerkezettel ragadható meg:

$$(2) (e_1(t_1)\mathbf{T}e_2(t_2)),$$

ahol továbbra is \mathbf{T} jelenti az átmenetet; de $e_1 \neq e_2$, illetőleg $t_1 \neq t_2$.

² R. P. Feynman: *Mai fizika. I.* Budapest, Műszaki, 1985, 115.

³ Amelyeket kijelentő mondatokkal írhatjuk le; ha sikeres a leírás, akkor az éppen azt jelenti, hogy fennáll az az eset, amit a mondat leírt.

Nagyon gyakran adódik olyan helyzet, hogy meg kell nevezni egy eseményt és hiába is vagyunk tisztában azzal, hogy analitikusan egy eset átalakulásáról van szó egy másikba, nincs mód körülményeskedni: a mindennapok nem engedik meg, ezért csak annyit mondunk, főként ha szerencsénk van, hogy [Esik az eső.] vagy azt, hogy [Pista ázik.]. Olyankor tehetjük ezt meg, ha a nyelv lexikája kínálja az adott esemény megnevezését: [esik], [ázik] stb. De nincs mindig ilyen szerencsénk; ilyenkor a legjobb esetben is csak az esemény kimenő esetét tudjuk megnevezni: – mondhatnók – egy résszel az egészet, vagyis ilyenkor egy szinekdochéval illetjük magát az eseményt; így járunk el, ha például a [Pista megszületett.] esetében. Még ha jólformálnak tekintjük is azt, hogy [Pista megszületik.] vagy [Pista éppen most születik meg.], tudjuk jól, hogy nem így beszélünk, hanem, úgy hogy [Pista megszületett.], vagy ha nagyon korrektek akarunk lenni, akkor [Pista éppen most született meg.] vagy [Pista két órája született meg.].

És így járnak el a részecskefizikusok is – ha jól értem –, amikor az LHC CMS detektorában proton-proton nyalábok ütközését idézik elő különböző energiaszinteken: ezek események; de végeredményben ezzel még nincs megnevezve semmi: magukat az egyes eseményeket a keletkezett szubatomi részecskék megnevezésével jelölik. Ezekre viszont az ütközéskor keletkezett részecskék sebességéből és irányából következtetnek. Vagyis a kimenő esetek tulajdonságaiból. Így találták meg a Higgs-bozont is 2013-ban és erősítették meg az LHC újraindítását követően 2015-ben.

I.3 Az aktus hasonló az eseményhez, de míg az aktus egy (a) ágens iparkodásából adódik, az eseménynél ilyen ágens nincs. Következésképpen az aktus a következő szerkezettel ragadható meg:

$$(3) (e_1(t_1)\mathbf{T}e_2(t_2)).(a),$$

ahol továbbra is \mathbf{T} jelenti az átmenetet; $e_1 \neq e_2$, $t_1 \neq t_2$, illetőleg az (a) pedig az ágensre utal.

Ha a mindennapi nyelvhasználat közegében kívánnánk megragadni az aktusokat, alighanem a korábbiaknál komplexebb helyzet előtt találnánk magunkat. Például a [tanul] nyilvánvalóan aktus, de amíg nem mondjuk meg, hogy ki tanul, voltaképpen nem tekinthető jólformálnak a megnyilatkozás. A [Pista tanul.] viszont jólformált; egy sajátos aktusról szól, de azért világosan látjuk azt is, hogy végső soron nyitva marad az, hogy miről is van szó; például vélekedhetünk úgy, hogy a [Pista tanul.] nem is egy sajátos itt-és-most aktust ír le, hogy mit tanul; hanem csak egy olyan beállítódást, ami szokásos tevékenységeinek egyikét nevezi meg; ezért vélhetjük úgy, hogy ebben a második értelemben a [Pista tanul.] mondatnak voltaképpen szinonimája a [Pista tanuló.]: ez a két mondat pedig azért számít egymás szinonimáknak, mert minden olyan esetben, amikor az egyik mondattal igaz állítás tehető, a másikkal is tehető igaz állítás; amikor az egyikkel hamis, akkor a másikkal is hamis.

A probléma érzékeltetésére nézzünk egy másik példát: [Pista megtanult oroszul.] Ez a mondat nyilvánvalóan beszámoló egy aktusról. Az aktus kimeneti esete: [Pista tud oroszul.] Ez a mondat Pista egy állapotáról való beszámoló, de nem utal arra, hogy miként is került ebbe az állapotba. A [Pista tanul.] és a [Pista megtanult oroszul.] mondatokkal megragadott aktusok különbségét abban szokás látni, hogy míg a második mondat, a [Pista megtanult oroszul.] siker jellegű, eredményről szóló beszámoló, addig a [Pista tanul.] mondattal inkább csak egy vállalkozásról lehet beszámolni, attól függetlenül, hogy van-e eredménye vagy nincs, van-e

siker vagy nincs. Nem a magyar nyelv sajátja a vállalkozások és az eredményes aktusok megkülönböztetése, de az magyar nyelv sajátossága az, ahogyan ezt nyelvileg kezeli.⁴

Egyelőre azonban elég annyit tudatosítanunk, hogy az aktus mindig valaki, egy ágens aktusa. Ellentétben az eseménnyel vagy az állapottal, ahol nem kötelező, ha lehetne is, ágensre hivatkozni.⁵

II. Immáron elkerülhetetlenné vált, hogy rögzítsük egyik-másik az eddigiekben már alkalmazott jelölés értelmét explicit módon is:

- ◆ ha egy mondatot (vagy többet, esetleg egy szöveget) szögletes zárójelben látunk: [Pista alszik.], akkor ennek a mondatnak a grafematikus (esetleg auditív) vetületére, a betűkre, a szóközökre és az írásjelekre (vagy éppen az akusztikumra) utal a zárójel; arra, ami hordozza azt, ami valójában érdekel bennünket (hacsak nem vagyunk elvetemült nyelvészek); a szignifikánsra;
- ◆ ha egy mondatot (vagy többet, esetleg egy szöveget) ilyesféle: |...| zárójelek között látunk: |Pista alszik.], akkor arra az esetre utalunk, amelyet a mondat leír, ha leír egyáltalán valamit. Ha Pista éppen alszik, amikor egy ágens megállapítja ezt, vagyis fennáll a |Pista alszik.] eset, akkor az ágens állítása igaz állításnak számít. Ha Pista éppen nem alszik, akkor hamis állításnak és ha nem tudjuk, hogy ki is az a Pista, akiről szól a mondat vagy éppen nem is létezik, akkor sem-nem-igaz-sem-nem-hamis az állítás igazságértéke. A |Pista alszik.] eset a [Pista alszik.] mondattal tett állítás szignifikátuma;
- ◆ ha egy mondatot (vagy többet, esetleg egy szöveget) ilyesféle: {...} zárójelek között látunk: {Pista alszik.}, akkor mondattal tett állítás jelentésével (vagy ahogy mondani szokás: a mondattal tett állítás szignifikációjával) van dolgunk. De talán jobban járunk, ha inkább azt mondjuk, hogy ez a bizonyos szignifikáció az, ami megmondja, hogy a [Pista alszik.] szignifikánshoz hogyan rendelődik hozzá a |Pista alszik.] szignifikátum.

Mindez természetesen ebben az áttekintésben a magyar nyelvvel összefüggésben értendő. A magyar nyelv helyett lehetne más természetes emberi nyelv (esetleg nem csak természetes, hanem például tudományos nyelv) is és lehetne akár valamilyen matematikai apparátus is.

III. Látszólag a dolgok felesleges túlbonyolítása ez a három különböző perspektíva. De nem az. A természetes nyelvekben ugyanis nagyon könnyű az egyik perspektívából átcsúszni egy másikba; miközben világosan látjuk, hogy amik bennünket érdekelnek, azok a szignifikátumok. A dolgok iránt vagyunk elkötelezettek a megismerésben, amely – végeredményben – társas tevékenység, vagyis amíg valamely felismerésünket nem tudjuk másokkal megosztani és egyeztetni, addig valójában a felismeréseink csak ellenőrizhetetlenül önmagunkba zárva léteznek. S minthogy a jelek szerint nem tudunk egymás gondolataiban olvasni, marad a

⁴ A magyarban leggyakrabban igeekötőkkel, morfológiailag és például nem igeragozással, mint sok más nyelvben.

⁵ Kollégám, Ács Péter hívta fel rá a figyelmemet arra, hogy keletkezhetne talán olyan benyomás, hogy szabadon dönthetjük el, vajon állapotnak vagy eseménynek vagy éppen aktusnak tekintjük-e az éppen vizsgált esetet. Ténylegesen még sincs ennyi szabadságunk, bár több van, mint első látásra gondolnánk. Főként ontológiai értelemben vannak korlátok, de kétségtelen, hogy a megismerés menetében, episztemológiai értelemben sincs korlátlan szabadságunk. Messze vezetne ennek a nyitottságnak és korlátainak a nyelvészet eszközeit is igénylő bemutatása. Ne is tegyük, de legyünk ennek tudatában!

kommunikáció, s annak igénye, hogy ha a szignifikánsról akarok mondani valamit, ne a szignifikátumra értse az, akinek mondom, amit mondok és így tovább.

Tehát a szignifikátumról van szó. Azok a kijelentő mondatok, amelyekről az előzőekben szó volt – az állítások kontextusában –, amennyiben igazak, a szignifikátumot írják le. Amit a szignifikátumokról tudunk, azt ezeknek az állításoknak a szignifikációjából tudjuk.

A legegyszerűbb esetekben, például a [Pista alszik.] esetében a mondat szignifikációja valamilyen témáról (itt [Pistá]-ról) mond valamit (amit mond predikátumnak nevezik). De [Pistá]-ról még sok minden más is mondható, például az, hogy 20 éves, férfi, szőke hajú, kék szemű, világos bőrű, budapesti lakos, egyetemi hallgató, János és Péter a barátai, békés természetű és így tovább.

Sokáig, ha nem is végtelen sokáig lehetne folytatni azok sorolását, amik predikátumként alkalmazhatók Pistára. Ezek közül egyesekkel szerkesztett mondatokkal lehet igaz állításokat tenni Pistáról, másokkal csak hamisakat, esetleg csak sem-nem-igaz-sem-nem-hamis állításokat. De annyi biztos, hogy elegendő számú igaz állítás alapján kikerekedik a kép, ki is Pista és mit csinál általában és mit tegnap, illetőleg éppen most.

Ha ezek után megkísérelünk rendet tenni a Pistáról állítható predikátumok között, akkor különböző csoportok adódnak. Lesznek olyanok, amelyek tág határok között ellenállnak mindenféle Pistával megeső történetnek, így például egy egész éven keresztül 20 éves; mások nem ilyen természetűek: ha a megfigyelés kontextusa olyan (például sötét van) Pista bőre nem látszik világosnak és így tovább.

Természetesen vannak még másféle szerkezetű predikátumok is, olyanok, amelyekből jólformált mondatok csak több argumentumhely (nem csak egy mint az előzőekben) kitöltésével lehetnek, így például a [A Pista Ulickajat olvas.] esetében. Szóval: sokfélék a predikátumok.

Ha az olyan predikátumokat gyűjtjük össze mint például a [békéstermesztű], akkor egy diszkusszió (vita) esetében a legegyszerűbb a pszichológia szótárához folyamodnunk, hogy egyetértésre jussunk, milyen is Pista természete. Ha pedig arról esik szó, hogy [budapesti lakos] és [egyetemi hallgató], akkor nem sokra megyünk a pszichológia szótárával, de annál többre a szociológia szótárával.

Sokáig, ha nem is végtelenül sokáig lehetne folytatni azok sorolását, amik predikátumként alkalmazhatók Pistára. Ezek közül egyesekkel szerkesztett mondatokkal lehet igaz állításokat tenni Pistáról, másokkal csak hamisakat, esetleg csak sem-nem-igaz-sem-nem-hamis állításokat. De annyi biztos, hogy elegendő számú igaz állítás alapján kikerekedik a kép: ki is Pista és mit csinál általában és mit tegnap, illetőleg éppen most.

Nincs ez másként például a szubatomi részecskékkel sem: lehet olyan predikátumokat találni, amelyekkel nem lehet igaz állításokat tenni és lehet olyanokat találni, amelyekkel lehet: így például a tömeggel, a spinnel, a paritással, a Yukawa-potenciállal és másokkal. Ezek között lehetnek olyan predikátumok, amelyek Pistára is vonatkoztathatók, de java részük nem és a részecskefizika sajátos szótárából valók. Hogy melyik milyen tulajdonságot jelent, kizárólag ebből (esetleg ezekből) a szótár(ak)ból ismerhető meg. Ráadásul vannak olyan tulajdonságok (predikátumok), amelyeket mintha a magyar nyelv szótárából is ismerhetnénk, ilyen például a kvarkok színe, amelyek azonban bizonyosan nem olyan színek, mint amiket a mi középmeretű világunkból, illetőleg mindennapi nyelvhasználatunkból ismerünk. Noha a közönséges színnel való analógia azért annyiban fennáll, hogy bármely szín kikeverhető három alapszínből; ehhez hasonlóan a kvarkok három alapállapotát szokás a vörös, a zöld és a kék predikátumokkal megjelölni. Az analógia azonban csak külsődleges, semmi köze sincs a részecskék optikai tulajdonságaihoz.

És közben ne feledjük, ezek az állítások eseteket írnak le, amelyek ezekben a leírásokban állapotnak mutatkoznak.

IV. Ha sikerült az összes olyan predikátumot listáznunk, amelyek a fizikai kutatásban eddig felvetődtek és sikerült mindegyikhez (esetleg ezek egy-egy csoportjához) megtalálni azokat a dolgokat, vagyis nem-predikátumokat⁶ (tudjuk jól a neutrínótól a Higgs-bozonig, hogy ez egyáltalán nem triviális), amelyekről állíthatók ezek a listázott predikátumok, akkor ha csak ideiglenesen is, de leírtuk a világ egy szegmensének (fakultásnak fogom nevezni ezt) egy esetét, vagy az esetek egy összességét (amelyet akár fizikai fakultásnak is nevezhetünk).

Ha sikerül egy esetet igaz módon leírnunk, akkor még meg kell győződnünk arról, hogy adekvát-e a leírás és kimerítő-e? De ezekről most nem beszélünk.

Ahogy ebben az áttekintésben arról sem kívánok szólni, hogy teljesen hasonlóan járhatunk el azokban az esetekben is, amelyeket a kémia valamelyik szótára segítségével tudunk igaz módon leírni. És ugyanígy járhatunk el a biológiaiakat illetően is.

Három különböző fakultás, amelyek között összefüggések is vannak: a fizikai, a kémiai és a biológiai fakultás; összefoglalva, ezt a három fakultást [nyers]⁷ fakultásnak nevezem.

A mi világunkban azonban nem csak nyers esetek vannak, nem csak a nyers fakultásokkal kell számolnunk. Vannak olyan esetek is, amelyekről nem lehet igaz leírást adni kizárólag a nyers fakultások leírásában használt szótárak segítségével. Ilyenek például a rokonsági rendszerek és a hozzájuk fűződő igen változatos magatartásminták. Ebben az áttekintésben a [szignifikatív] terminust használom azoknak az eseteknek a kategorizálására, amelyek nem nyerseks. Sőt lehet és szükséges is megkülönböztetni ezen belül is rész-fakultásokat, amelyek azonban sokkal összetettebb módon kapcsolódnak egymáshoz, mint a nyers fakultások esetében, de ez a teljes képet nem módosítja, csak árnyalja.⁸

A szignifikatív fakultás is esetekből áll és az esetek itt is tekinthetők állapotoknak. Hogy egységes lehessen az a keret, amiben gondolkozunk.

A szignifikatív fakultásokra jellemző, hogy komplexebb az ontológiájuk, mint a nyerseké. A nyers fakultásokba tartozó esetek egyrétűek: az eset leírása rendezi a fakultást, de ez a rendezés vagy kategorizálás (esetenként inadekvát vagy egyenesen hibás rendezés) a rendezést vagy kategorizálást megelőzően is létező eseteket nem változtatja meg. Szokták mondani, hogy a nyers fakultásokat és eseteiket az emberi megismerés mindössze konstatálja.⁹

A szignifikatív fakultások és a bennük feltárható esetek másfélék. Voltaképpen két elemibb eset kapcsolata: a szignifikáns eset a nyers fakultás eleme, például a [Pista alszik.] kimondott (vagy leírt) mondat. Ehhez kapcsolódik ugyanazon vagy egy másik fakultás egy eleme szignifikátumként, például a |Pista alszik.|. Ez a kapcsolat az állítás megtételét meg-

⁶ Ezeket a nem-predikátumokat nagyon változatosan nevezi meg a vonatkozó szakirodalom: nevezi szubjektumnak, objektumnak, témának, topicnak és így tovább. Az áttekintésben alkalmazott terminológiának egyetlen motívuma van, hogy világossá tegye, valamely nyelvi partikula egy leírásban egyszerre csak egy funkciót tud betölteni: vagy predikátum, vagy nem-predikátum.

⁷ A [nyers] terminusnak jelentős hagyományai vannak a 20. századi szakirodalomban egészen Henri Poincaré-ig visszamenve. De jelentős G.E.M. Anscombe és J. Searle hozzájárulása is. Van egy igen fontos antropológiai vonal is, amelyet Cl. Lévi-Strauss neve fémjelez.

⁸ Amint ahogy az is, hogy a [nyers] és a [szignifikatív] fakultások mellett számításba kell vennünk egy szokásosan [transzcendens]-nek nevezett fakultás is. Ennek szemügyre vétele viszont túl mutat ezen az áttekintésen, így megemlékezésén túl nem diszkutálom.

⁹ Lássuk be, hogy ez nagyon szofisztikált állítás. Talán 100 évvel ezelőtt nem lett volna az. De ma már tudjuk, hogy a mérés, illetőleg a mérő berendezés megváltoztatja a mérendő viszonyokat. Az áramkör egy pontján átfolyó áram értékét befolyásolja a mérőműszer belső ellenállása; de ha ezt tudjuk, Ohm törvénye alapján tudunk következtetni arra is, hogy mi volna a helyzet a mérőműszer nélkül.

előzően nem létezik, vagyis ebben az esetben az emberi megismerés egy állítás megtételén belüli konstitúción keresztül történik.¹⁰

A szignifikációt gyakran elérési relációként értelmezik: azt mondja meg, hogyan érzük el a szignifikánsból, a [Pista alszik.] esetből a szignifikátumot, a |Pista alszik.| esetet. Ezt a nagyon egyszerű modellt természetesen sokféleképpen lehet (és adott esetben kell is) finomítani, de a jelenlegi célokhoz ennyi bizonyosan elegendő.

Összefoglalva, egy eset (lehet az nyers, de lehet szignifikatív is) pontként reprezentálható egy n -dimenziós térben. Ha eseményről van szó, akkor talán két pont reprezentálja ezt: az egyik a bemenő eset (e_1), a másik a kimenő (e_2). (Az előzőekben példaként említettek javarészt kimenő esetek voltak). Magát az eseményt a két pontot összekötő él reprezentálja.

Az n dimenzió egyik része a nyers esetekhez tartozik (gondolkodjunk a négydimenziós téridőben, még ha tudjuk is, hogy jó eséllyel egy minimum 11 dimenziós modell lesz a befutó). A fizika által vizsgált esetek ebben a keretben igaz módon leírhatók. Ha megengedjük a fizika szótárai mellett a kémia szótáiraival, illetőleg a biológia szótáiraival leírható eseteket is (végül is nem nagyon lesz más választásunk), akkor ez a dimenziók számát növeli, amit úgy érdemes elképzelnünk, hogy egy olyan eset, amelynek igaz leírásához ezekre a többlet dimenziókra is szükség van (ezek száma és belső összefüggésük egyelőre kérdéses); ez nem jelent semmi mást, mint a leírás komplexitásának növekedését. Ha ezen túl vagyunk, akkor tartunk a nyers esetek igaz leírásánál.

A szignifikatív esetek leírásához újabb dimenziókra van szükség. Kétségkívül ez a leírómodell messze túl van a józan ésszel beláthatón. Már a négydimenziós téridőben való gondolkodás is jelent(ett) problémát; szokás is például három dimenzióra redukálni a viszonyokat, illetőleg matematikai problémaként kezelni őket (például egyenletek gyökeit keresve) és az eredményt utóbb interpretálni. Ha megengedünk a fizika szótárai által értelmezhető dimenziók mellett másokat is, akkor könnyen olyan helyzetbe kerülhetünk az inhomogén dimenziók következtében, hogy e dimenziókat együttesen nem lehet egyöntetűen kezelni; ettől azonban a modell még lehet sikeres.¹¹

Egy bizonyos eset leírása végeredményben olyan predikátumok rendezett együttese, amely az adott ponton releváns dimenziók menti értékeket adja meg.

¹⁰ A [konstatálás] és a [konstitúció] különbségétől vö. például Niclas Luhman: *Sociale Systeme*. (Frankfurt/M, Suhrkamp, 1984; magyarul: *Szociális rendszerek. Egy általános rendszerelmélet alapvonalai*. Budapest, Gondolat—AKTI, 2009; fordította: Brunzel Balázs és Kiss Lajos András, pp. 542), Jürgen Habermas: *Theorie des kommunikativen Handelns*. (Frankfurt/M, Suhrkamp, 1987; magyarul: *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Budapest, Gondolat—AKTI, 2011, pp. 612); John R. Searle: *The Construction of Social Reality*. (New York, Free Press, 1995, pp. 241) és másokat.

¹¹ Emlékezzünk arra, ahogy a 3 térbeli-dimenzióból és az idő-dimenzióból Einstein kezében 4 dimenziós téridő lett! Komoly intellektuális erőfeszítésekre volt szükség megérteni az új helyzetet, de végül is sikerült.

A kommunikatívról

V.1 A participációra alapított kommunikációelmélet (PTC)¹² a kommunikatívot nem tekinti kiindulópontnak, hanem válasznak tekinti alapvető kihívásokkal kapcsolatban.¹³ Röviden arról van szó, hogy a PTC antropológiai és főként etológiai alapállásából kiindulva úgy néz ránk (emberekre, bár ugyanezt teszi a szubhumán élőlényekkel és a szuperhumán lényekkel¹⁴ is), mint akik folyamatosan problémahelyzetben vannak: meg kell érteniük ezeket a problémákat és meg is kell oldaniuk. Ha nem is minden probléma fessegeti a túlélést (vagy az életminőség kérdését), nagyon könnyen beleszaladhatunk effélékbe. Mind a probléma felismerése, mind pedig a megoldása a probléma felismerésébe, illetőleg megoldásába belebojolódo ágenstől erre való felkészültségeket igényel.

Közbevetőleg: A felkészültségek részben tudásokból, részben hiedelmekből állnak, valamint különféle attitűdökből, például érzelmekből, szándékokból és így tovább.¹⁵ Mind a tudások, mind a hiedelmek önmagukban is többfélék: vannak köztük olyanok, amelyek adatok tudását jelentik (vagy adatokról vallott hiedelmeket), például a Mohácsi Vész évszámát illetően vagy a fénysebesség mérőszámát illetően. Vannak továbbá olyanok, amelyek valamilyen eljárás tudását jelentik, mint például azt, hogy miként kell/lehet jelezni a magyarban vagy éppen az angolban az előidejűséget; hogyan kell írásban két szám szorzatát kiszámítani; hogyan mosunk fogat és miként

¹² A {participáció} eredetileg politológiai fogalom. A részvételi demokráciával kapcsolatban szokás említeni. A II. Világháborút követően az atlanti világ emberei ezzel a felütéssel írtak alkotmányokat afrikai országoknak; nem túl nagy sikerrel. Mint a kommunikációt értelmező szemléletmódot jelen változatában 2009-ben az Arról, ami problematikus, arról, ami szignifikatív, valamint arról, ami kommunikatív (szinopszis, 7.3 változat) című tanulmány mutatta be. (Bagdy Emőke – Demetrovics Zsolt – Pilling János (2009szerk.) *Polihistoria. Köszöntők és tanulmányok Buda Béla 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Akadémiai, pp. 201–235) című tanulmány mutatta be. Első nyomtatott megjelenése a *Társadalmi kommunikáció* című kötetben *A kommunikációról* címen (szerk.: Béres István – Horányi Özséb, Budapest Typotex, 1999, 22–34. Tájékozódni lehet továbbá *A kommunikáció mint participáció*. (Szerk.: Horányi Özséb, Budapest, Typotex – ORTT-AKTI, p. 329), *A kommunikatív állapot. Diszciplináris rekonstrukciók*. (Szerk.: Bajnok Andrea – Korpics Márta – Milován Andrea – Szabó Levente, Budapest, Typotex, 2012, pp. 451), valamint a *Konstruált világok. A jelenségek kommunikatív leírása*. (Szerk.: Demeter Márton, Budapest, Typotex, 2014, pp. 246) című kötetekből. Közel húsz PhD disszertáció utal a PTC-re, és a PTC keretében készült legalább öt PhD disszertáció: Ács Péter: *A hálózati kommunikáció értelmezése* (2009), Demeter Márton: *A jel, a kép és az ikon. Az ikonteológia PTC szerint elérhetővé tételének megalapozása* (2011), Domschitz Mátyás: *Tudáskombináló szervezeti hálózatok. Hogyan alakul át a munka világa és a vezetés a tudás-intenzív szervezetekben?* (2011), Kovács Lajos: *Egyház-kommunikáció* (2012) és Milován Andrea: *A kommunikáció participációra alapozott elméletének alapfogalmairól (Nyelvészeti megközelítés)* (2014) tollából.

¹³ A PTC értelmezési tartomány nem merül ki a kommunikatív jelenségekkel. De az kétségtelen, hogy ebben az áttekintésben ezt lehetőséget érdemben nem használjuk ki. Az utalások a részecskefizikától a transzcendensig csak utalások és nem érvek.

¹⁴ Mindazonáltal róluk ebben az áttekintésben nem lesz szó.

¹⁵ A $2 \times 2 = 4$ akkor válik felkészültséggé (tudássá), ha egy ágens felkészültté válik (megtudja); mindaddig, amíg nem tudja egyetlen ágens sem: marad feltáratlan. Vagyis a felkészültséghez kategorikusan hozzá tartozik egy ágens, akinek a felkészültségéről szó van. Éppen ebből a szempontból nagyon érdekes Karl R. Popper felfogása, aki tudó nélküli tudásokról beszél és ezek helyéről az általa 3-nak nevezett világban (w_3). (vö. *Objektive Knowledge. An Evolutionary Approach*. Oxford, Clarendon, 1972). A PTC-ben erről mint szimbolikus fakultásról esik szó (a szignifikatív részeként) és itteni megemlítése csak azt kívánja érzékeltetni, mennyire nehéz kiszabadulni a tudások (felkészültségek világából) és néven nevezni magát a dolgot.

kötjük be a cipőnket. És végül van egy harmadikfajta tudás is, amelyre főként akkor van szükségünk, ha a felismerendő, illetőleg megoldandó probléma rosszul vagy hiányosan van feltárva (végeredményben mindig így vagyunk, hogy jó volna többet és pontosabban tudnunk annál, mint amit éppen tudunk vagy tudni vélünk). Ha ilyen esetben is problémafelismerő vagy éppen problémamegoldó döntéseket szükséges hoznunk, akkor másra nem tudunk alapozni, mint olyan apriori meglevő nyitott tudásokra (D. Hume óta ezeket értékeknek nevezik), amelyek eligazítanak az ügyben, hogy várhatóan milyen irányba indulva keveredünk ki inkább a dzsungelből. Ilyen értékek találhatóak a tízparancsolatban vagy olyan ökölszabályoknak nevezett mondásokban, mint például [lassan járj, tovább érsz]. És alkalmazva ezeket, nem ritkán nagyot tévedünk.

V.2 A felkészültségek egy része eredendően van meg bennünk (humán ágensekre gondolva: ezekkel születünk).¹⁶ A másik részüket egyedi életünkben kell megszereznünk. És ha nincs meg éppen akkor, amikor akár a probléma felismerésében, akár a probléma megoldásában szükségünk volna rá, képtelenek vagyunk felismerni, illetőleg megoldani a problémát.

Azokat a felkészültségeket, amelyek bennünk, humán ágensekben bennünk van, Konrad Lorenz zárt viselkedésmintáknak nevezte.¹⁷ Azokat pedig, amelyeket személyes életünkben szerzünk meg, két csoportra osztotta: a nyílt tanuló viselkedésmintákra és a nyílt tanító viselkedésmintákra. Amikor látjuk, hogy mások miként járnak vagy éppen ülnek, és utánozzuk őket, akkor egy erre felkészítő, pontosabban tanuló viselkedésminta válik teljessé és válunk alkalmassá arra, hogy járjunk vagy éppen ülünk. Amikor viszont környezetünkéből érkező akusztikus ingerek közül kiválasztjuk a rendszeresen érkező nyelveket (és válnak így az ingerek anyanyelvekké), akkor egy olyan eredendő felkészültségünket használjuk (Noam Chomsky univerzális nyelvi kompetenciának nevezte), amely megtanítja a környezetünkben leggyakrabban használt nyelvet (egyszerre akár többet is): ezek a nyitott tanító viselkedésminták.

Azokat a viselkedésmintákat, amelyek nincsenek eredendően bennünk, színterünkéből vesszük át, sajátítjuk el ágenstől ágensig tartó viszonyban vagy az ágens színtere és az ágens közötti viszonyban.

V.3 Ezeknek a viselkedésmintáknak az ágensben van helye, pontosabban az ágens sajátvilágában.¹⁸ Az ágens ugyanis kétarcú entitás: extern perspektívából aktor és ezt látjuk meg egymásban is: ki-ki aktorát. Az ágens sajátvilága csak intern perspektívában érhető el,

¹⁶ Az élővilágban, jelenlegi tudásunk szerint az ember az egyetlen lény, amely úgy jön a világra, hogy hosszabb ideig életképtelen. Ha nem volna jelen a szülői gondoskodás (esetleg az ezt többé-kevésbé pótló társadalmi intézményrendszer), igen rövid idő alatt meghalna a magára maradt emberi lény. Ezt a körülményt pozitív módon megfogalmazva szokás azt mondani, hogy az ember szükségképpen társadalmi lény.

¹⁷ A terminológia közel sem egységes, de a viselkedésminták (cselekvéssémák) három részre tagolása már az.

¹⁸ A fogalom Edmund Husserltől ered: ő [életvilág]-nak nevezte (vö. *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die Transzendente Phänomenologie*. Szerkesztette Walter Biemel, Husserliana VI. The Hague, Martinus Nijhoff, 1976; magyarul: *Az európai tudományok válsága*. Budapest, Atlantisz, 1998, I. 156kk); de A. Schütz nevéhez köthető az a társadalomtudományi fogalom, amely immár teljesen általános (vö. *The Structures of the Life-World Vol. 1–2.*, Thomas Luckmann-nel együtt, Evanston, Northwestern University Press, 1973 és 1983). Lásd még Jürgen Habermas: *Theorie des kommunikativen Handelns*. (Frankfurt/M, Suhrkamp, 1987; magyarul: *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Budapest, Gondolat—AKTI, 2011, 356pp).

minthogy a humán evolúció egy viszonylag késői szakaszában lezárult a sajátvilág extern perspektívából való láthatósága, oly annyira, hogy az ágensnek saját sajátvilágához sincs hozzáférése. A sajátvilág az aktoron keresztül megmutatkozik ugyan, de nincs eljárás arra, hogy tudjuk: megismertük-e a teljes sajátvilágot, valóban annak részeit ismertük-e meg és nem illúziók rabjai vagyunk-e és így tovább.

A humán ágens sajátvilágban gyűlnek a felkészültségek, amely azonban nem pusztán egy hatalmas raktár, mert bonyolult feldolgozási, integrációs és optimalizációs folyamatok is vannak benne. Ami bekerül, legyen az akár adat, akár eljárás vagy akár érték, mint állapot kerül be. Az ágens felkészült valamire, ha bekerült a vele kapcsolatos tudás, hiedelem stb.; és nem felkészült, ha nem került be. Ezért az ágensnek elemi érdeke, hogy felkészültségeinek száma minél több legyen; bár az is nyilvánvaló, hogy egy bizonyos ágensbe csak olyan felkészültségek kerülhetnek be, amelyeket antropológiája, illetőleg etológiája támogat. Például igen sokáig erőltették a kutatók, hogy csimpánzok tanuljanak meg beszélni, mígnem kiderült, hogy nem intellektuális képességeikkel van a baj, hanem csak a beszédképzésben legfontosabb anatómiai képlet, a nyelvcsont hiányzik belőlük, s mihelyt áttértek az írásbeliségre, derült ki, hogy a csimpánzoknak is van az emberéhez hasonló nyitott tanítóprogramjuk, amellyel absztrakt szimbólum-kezelésre is alkalmasak.

Ha az ágensnek bármelyik felkészültségét is kell használnia a bekerültek közül, ebből az állapot-jellegből – mondjuk így – ki kell csomagolnia és futtatnia kell.¹⁹ És semmiképpen sem tudja használni a bekerülés előtt: ebből következik, hogy a probléma felismerése és megoldása szempontjából a probléma felismerését, illetőleg megoldását lehetővé tevő felkészültség(ek)nek apriorinak kell lennie/ük.

Ha az adott felkészültség nem egy másik ágenstől jön, akkor az ágens színteréből, közelebből, abból a nyilvánosságból jön, amely az ágens színterét jellemzi. A nyilvánosság felkészültségekből áll. Ha a nyilvánosságban valamely felkészültség jelen van, akkor az ágens (normális körülmények között) elsajátíthatja, ha nincs jelen, ezt nem teheti meg. A probléma felismerése és megoldása szempontjából jelentős értéke van a nagyobb nyilvánosságnak, mert nagyobb esélyt ad arra, hogy egy aktuális problémafelismerő, illetőleg -megoldó helyzetben az ágens hozzájusson a szükséges felkészültséghez, mint egy kisebb nyilvánosság esetében. Vagy más szavakkal: a nagyobb nyilvánosság nagyobb esélyt ad az ágensnek a túlélésre, illetőleg az életminőség megtartására, esetleg javítására.

A nyilvánosság ugyanakkor tagolt és az ágensek vagy csoportjaik közül nem mindegyik számára érhető el a teljes nyilvánosság. Sőt, van a nyilvánosságnak mindig olyan része is, ami nincs tematizálva, aminek következtében ezek a részek még azon ágensek számára is nehezen kezelhetők, akik ténylegesen hozzáférnek. Erről szoktak úgy beszélni, hogy a társadalmi láthatóság szűkebb, szűkül, tágabb, hozzáférhetőbbé válik és így tovább: vagyis magának a nyilvánosságnak is van dinamikája.

VI. Az ágens szempontjából tekintve a helyzetre, az ágensnek még egy másik lehetősége is van a túlélésre, illetőleg az életminőségének szinten tartására, esetleg javítására: ha más ágensekkel összefog. Eddig olyan ágensekről esett szó, akik egymagukban voltak problémafelismerők, illetőleg problémamegoldók. Nevezzük most már ezeket [magányos ágens]-eknek. A körülöttünk levő világban azonban nem csak magányos ágensek képviselnek ágenciát (mutatnak az ágensre jellemző viselkedéseket). Három markáns típust említek a nem-magányos ágensre: a [kollektív ágens]-t, az egymással koalícióban álló ágenseket, vagyis a [koalíció]-t és a [véleményáramlat]-ot.

¹⁹ *Pace* mesterséges intelligencia.

A kollektív ágens (például egy nukleáris család vagy egy gazdálkodó szervezet vagy éppen egy kutatóintézet) ugyanazokat a sajátosságokat mutatja, mint a magányos ágens, de benne több-kevesebb olyan magányos ágens írható le, amely önállóságából többet-kevesebbet feladott az adott kollektív ágens igényeihez igazodva; ekkor ezeket nem ágensnek nevezzük, hanem a kollektív ágens aktorainak (a kollektív ágensben mindig több aktor van, speciális eseteket nem számítva). A kollektív ágensnek is van sajátvilága, a kollektív sajátvilág. Létrejötté változatos úton-módon történik. Ha például egy gazdálkodó szervezetre gondolunk, mint kollektív ágensre, amely saját (külső) nyilvánossága számára nyilvánul meg, akkor ennek a megnyilvánulásnak, megnyilvánulásoknak a kereteit alapvetően az adott kollektív ágens alapító okirata (többnyire bírósági jóváhagyást követően), szervezeti és működési szabályzata határozza meg, amely például megszabja, hogy ki milyen a szervezetet érintő ügyben tehet nyilatkozatot, adhat ki a nyilvánosság számára kommunikét és így tovább. Ha az adott szervezet valamely tagja (a kollektív ágens egy aktora) ettől eltérő módon viselkedik, akkor ezt a viselkedést a kollektív ágens szankcionálja. A kollektív ágensek java részének viselkedését nem kizárólag az írott szabályzatok határozzák meg. A kollektív ágens saját világát felfoghatjuk belső nyilvánosságnak is, amely alakul, formálódik a külső nyilvánosságból eredő tapasztalatok hatására és saját írott szabályzatának megfelelően. A kollektív ágens a résztvevő aktoroknak viszonylag erős integrációját jelenti (azaz azt a helyzetet, hogy az aktorrá váló magányos ágensek egyrészt saját sajátviláguk jelentős részét feladják, mint az adott kollektív ágens aktorai, másrészt pedig az integráció következtében a magányos ágensek sajátvilágának egy jelentős része a kollektív ágens sajátvilágának részévé válik). És éppen ez az a stratégiai előny, amellyel egy kollektív ágens a magányos ágenssel szemben rendelkezik.

Amikor a magányos ágensek integrációja kisebb, mint amit egy kollektív ágens igényel, de még megvan az együttes viselkedés igénye, koalícióról beszélhetünk. A koalícióban résztvevő ágensek itt is aktorként vesznek részt; a koalíciónk is van sajátvilága, ami a résztvevők sajátvilágán alapszik. De kisebb az integráció, így például egy baráti társaságban, vagy egy olyan társaságban, amely a Chatham House²⁰ szabályát követi, kétségkívül mondható, hogy a magányos ágens és a kollektív ágens között az integráció szorosságára vonatkoztatva, mint egy kontinuum adott pontját jelenti a koalíció, az integráció különböző mértékében. A problémafelismerés, illetőleg -megoldás szempontjából többnyire a koalíciónak is van versenyelőnye a magányos ágenséhez képest.

A véleményáramlat voltaképpen kollektív ágensnek számít, noha nincsenek állandó aktorai (számuk változhat); valójában a sajátvilág adja az ideig óráig tartó stabilitását. Csak különleges esetekben mutatkozik meg (például választások alkalmával), egyébként a rejtőzködő viselkedés jellemző rá. Akkor, amikor legitim módon megmutatkozik, többnyire döntéseket tud érvényesíteni.

Egy társadalom, például a mai magyar társadalom nem tekinthető kollektív ágensnek vagy koalíciónak. Vagy fordítva: a kollektív ágens és a koalíció nem prototípusai a társadalomnak. A mai magyar társadalom (általában egy társadalom) kollektív ágensek, koalíciók és

²⁰ Amikor egy ülés vagy egy megbeszélés a Chatham House szabálya szerint zajlik, a résztvevők szabadon felhasználhatják az ennek során kapott információkat, anélkül hogy érintenék az előadók vagy más résztvevők identitását vagy hovatartozását, illetve felfednék, hogy az információra a program egyik ülésén tettek szert. A szabály csak akkor működik, ha az előadók, és különösen a hallgatóság, tudatában van annak, hogy a szabály életben van, és vállalják, hogy azt határozottan betartják. A *Common Purpose* sikereit annak is köszönheti, hogy a programjaira meghívott kulcs-emberek – pontosan ezen szabály tudatában – nyíltan beszélnek. Nyilvánvaló, hogy ha ezt a szabályt megszegné valaki, az lerombolná a bizalmat. Lásd még: <http://www.chathamhouse.org/about/chatham-house-rule>

magányos ágensek konglomerátumának mutatkozik, amelyeknek mindig vannak együttműködő részei, de olyanok is, amelyek nem-együttműködők másokkal.

VII. Összefoglalva: az emberi problémafelismerés- és megoldás szempontjából a minél gazdagabb felkészültség-állomány a döntő; ennek hatékony növeléséhez az segít hozzá bennünket, humán ágenseket, ha minél inkább részt tudunk venni (és törekszünk is erre) a másik ágens saját világában, pontosabban sajátvilágának tartalmaiban és magában a nyilvánosságban. Ezt a közös felkészültséget: [communio]-t nevezem [kommunikatív]-nek,²¹ avagy némileg pontosabban kommunikatív állapotnak, annak, ami adott esetben lehetővé teszi a probléma közel egyöntetű felismerését, illetőleg közel egyöntetű megoldását.²²

²¹ Ebben az áttekintésben a [kommunikáció] terminus és a [kommunikatív] terminus egymás szinonímájaként használatos. Ez azonban nem magától érthető, de erről ebben az áttekintésben nem beszélek. Maga a [kommunikáció], a latin [communicatio] magyar változata; újlatin (egyházi latin) képzés. Háttérében a [munus, -eris] főnévvel: {1. kötelesség, feladat, szolgálat; 2. hivatal, állás; 3. szívesség, ajándék, adomány} és a rokon nyelvekből kikövetkeztetett [*municus, -a, -um] melléknévvél: {közös}; ezekből származik: a [communis, -e] melléknév: {1. közös, általános; 2. barátságos, jóindulatú; 3. közönséges; 4. *egyh.* tisztátalan}; a [communio, -onis] főnév: {1. közösség, 2. egyházi közösség, 3. közös vacsora, áldozás}, a [communitas, -atis] főnév: {1. közösség, közérzület; 2. közlékenység}, a [communico, -are] tárgyas ige: {1. közöl, közössé tesz, megad, részesít; 2. megoszt; 3. megbeszél, tanácskozik}, az [excommunicatio, -onis] főnév: {a közösségből kitagadás, kiátkozás} és a [communicatio, -onis] főnév: {1. közzététel, 2. teljesítés, megadás, 3. *ret* a gondolatok közlése a hallgatókkal}.

²² Elhangzott előadásként 2015. június 6-án Balatonvilágoson zárt körben.

Syi, Hamp Gábor, Markovich Réka

GOODY-LISTÁK JOGSZABÁLYSZÖVEGEKBE. HÁROM TÉTELBE¹

Az egyik legalapvetőbb kulturális gyakorlatunk, hogy egy adott médiumban megjelenő reprezentációt átfordítunk egy másik mediális reprezentációba. Az interperszonális kommunikációink egyik alapvető eszköze ez az átfordítás (például amikor elmeséljük valakinek, hogy mit látunk egy fényképen, vagyis amikor egy látott dolgot verbalizálunk), de a szimbolikus javak újratermelésének gyakorlatában is gyakran előfordulnak az átfordítások különböző típusai (adaptációk, remixek, remake-ek). Az átfordítások mechanizmusairól és természetéről való tudásunk egy része viszonylag új felismerés. Ilyen például az a felismerés, hogy az alapvetően szóbeli tudásátadáson alapuló kulturális gyakorlatok és az írásbeli tudásátadáson alapuló kulturális gyakorlatok jelentősen különböznek, és ennek következményei vannak a tudásfeldolgozás kognitív szintjétől a kultúra makroszintjéig.

Egy, a normák változására irányuló kutatás keretében normák nyelvi reprezentációit vizsgálva jogi szövegekkel kezdtünk foglalkozni keresve a gépi feldolgozás lehetőségeit.² Azzal szembesültünk, hogy a jogszabályszovegek negyede „tartalmatlan”, csupán a tagolást szolgáló, kizárólag címetek, jelöléseket tartalmazó sorokból áll, míg a szövegek közel harmada hiányos, elliptikus mondatokat tartalmaz. A munkánknak ebben a szakaszában az elliptikus szövegrészek szentenciális rekonstrukcióját kívántuk elvégezni. Ehhez a kommunikációelmélet, a pszichológia és a nyelvészet világában találtunk olyan fogalmakat, amelyek segítségével pontosan le tudtuk írni, megfelelő módon tudtuk jellemezni a vizsgált jelenséget, és a gépi elemzéshez is megfelelő elméleti alapokat tudtunk teremteni.

¹ A tanulmány a 83887. sz. OTKA kutatás keretében készült.

² A **nyelv** terméke és egyben eszköze a **szöveg**. Amikor egy nyelv sajátosságait keressük, akkor mindig az – adott nyelven keletkezett – szövegek elemzésén keresztül juthatunk el a nyelv jellemzéséhez. A szöveg fogalma azonban még tovább bontható, hiszen tudjuk, hogy a szöveg kisebb egységekre, **szövegrészekre, mondatokra** tagolható. Bármennyire is ellentétesnek tűnik az intuíciónkkal, a hétköznapi szóhasználatunkkal, azt kell mondjuk, hogy a szöveg és szövegrész között nincs elvi különbség, tehát nem nagyon lehet, nem is érdemes élesen határvonalat húzni közéjük. Létezhet egyetlen mondatból álló szöveg, így bármilyen szövegrészt, akár egyetlen mondatot is szövegnek minősíthetünk. (Syi 2007) A továbbiakban ezért – ha nem zavaró – a szöveg és szövegrész fogalmait felcserélhetőnek tartjuk egymással. A szöveg szóbeli és írásbeli formájára – magyar nyelven – nincs elkülönült terminus, a szöveg terminusát használhatjuk mind a szóbeli, mind az írásbeli megnyilatkozásokra.

A következőkben szeretnénk bemutatni az írásos kódolás grafonyelvi technikáit, illetve ezen belül egy speciális típust (az elliptikus felsorolást), amellyel jogszabályi szövegekben találkozhatunk, és az ilyen elliptikus szerkezetek feloldásában elért eredményeinket. Ehhez érdemes figyelembe vennünk Jerome Bruner megkülönböztetését a narratív és a paradigmikus tudás kettősségéről. (Bruner 2005) A gondolkodás, a tudásreprezentálás és tudásátadás két formájának bruneri megkülönböztetése abban segíthet, hogy pontosabban értelmezni lehessen néhány olyan fontos egyedi minőséget, amely csak az írásbeliségre jellemző.³ Elemzésünket az írásban használható reprezentációs lehetőségek, grafonyelvi technikák és a paradigmikus gondolkodásmód kapcsolatának kiinduló tézisére alapoztuk.

A. tétel: A nyelv írásbeli reprezentációja lehetőséget ad a gondolkodás paradigmikus formájának megragadására, teljesebb kibontására, láthatóvá tételére, megjelenítésére.

Amikor Jack Goody az írásbeliség sajátosságait tárta fel a szóbeliséghez képest (Goody 1998), kiemelte, hogy az írás révén képesek vagyunk olyan megoldások, technikák használatára, amelyeket a szóbeli kommunikációban nem tudunk alkalmazni. Goody **grafonyelvi technikáknak** nevezte őket arra utalva, hogy ezek jellemzően az írásalapú tudásreprezentálás sajátjai. Idesorolta a **listákat**, a **táblázatokat**, a **mátrixokat**, de megemlítette még a **keresztrejtvények** készítése során használt technikákat is.⁴ Egy lista vagy egy táblázat tartalma elmondható szóban is, tehát az elsődleges tartalom átadható a szóbeliség keretei között is, ám az „írásosság”, a „leírtság”, az írásbeliség minősége olyan többletinformációt képes biztosítani az **olvasónak**, amit szóban már nem tudunk nyújtani a **hallgatónak**. Mivel az írás rögzített információ, ezért a befogadása nincs a kibocsátóhoz, a megszólaláshoz, az elhangzáshoz kötve. A rögzítettség és a képi/vizuális minőség miatt azonban az írás elsődleges linearitása felbontható azáltal, hogy az írásos vagyis a rögzített képi-nyelvi információt egy (vagy több) másik dimenzióban is reprezentáljuk. (Syi 2007) A szöveg befogadása, feldolgozása, értelmezése – legyen akár szóbeli, akár írásos formájú – bizonyosan nem egyszerűen unidirektív, egyirányú folyamat: rekurziókkal, visszacsatolásokkal zajlik a szöveg megértése. (vö. Pléh–Lukács 2001, Sperber–Wilson 1986/1995) Tehát amikor itt linearitásról beszélünk, akkor a beszélt szöveg időbeli kibontakozásának linearitására, a folyamatos szöveg térben egyirányú, egydimenziós megjelenítésére utalunk.

Ha kimondjuk vagy ha leírjuk a következő három mondatot, ugyanazt az elsődleges tartalmat tudjuk vele közvetíteni.

³ A paradigmikus tudás kategóriákat teremt, és azok alapján kimerítő igényű kijelentéseket szeretne tenni, azaz mindenre, ami a kategóriák terjedelmébe tartozik, érvényesíteni szeretné az állításait. Van tehát egy erős dobozoló jelleg, illetve a leírás teljességére, kimerítő jellegére vonatkozó igény benne. Ezért el kell távolodnia a tárgytól, semlegesé kell tenni magát, objektívná kell a kifejezni kívánt viszonyt. A narratíva viszont a paradigmikus tudásból szemezgetve, a "teljesség", az objektivitás igényével szemben válogat, elhallgat ezt, kiemeli azt, hangsúlyoz, szubjektív mesét teremt, meg akarja fogni az embert, érzelmekre akar hatni, bevon, személyessé tesz, közel hoz a tárgyhoz, nem pedig eltávolít attól.

⁴ A kutatásunk során az elemzés fókuszát a listákra helyeztük. Fontos, sőt gyakorlati szempontból talán még fontosabb a táblázat grafonyelvi technikája, ám a jogszabályokban ezekből keveset találhatunk. A gondolatmenetünk kifejtése során hivatkozni fogunk a táblázatok néhány vonására, de ezt csak azért tesszük, hogy a listák sajátosságait alaposabban bemutathassuk.

Balog Erzsi 51 éves. Hatos Katalin ma lett húsz esztendő. 32 éve született
Tóth Jóska.

Mindegyik mondat valakinek (Erzsinek, Katinak és Jóskának) az életkorát közli. A három mondat azonban tartalmaz olyan információt, amely csak adott – beszélt nyelvi vagy írott kódú – formában válik befogadhatóvá vagy legalábbis könnyen befogadhatóvá. Tudjuk, például, még azt is, hogy mind a három mondat alanya ember, és tudjuk azt is, hogy mindháromszor az emberek koráról állítunk valamit. Ez a **háttértudás** nincs vagy csak nagyon gyenge formában van reprezentálva a szövegben, miközben a szöveg értelmezése során támaszkodunk rá. A nem reprezentált háttértudás az az osztályozás, hogy az ‘*x* éve született’ és az ‘*y* esztendő’ predikátumok ugyanabba a jelentésoztályba tartoznak. Ez a klasszifikációs mentális reprezentáció közel áll ahhoz, amit Bruner paradigmatis tudásnak nevez. Lehet ezt a többletinformációt hatékonyabban reprezentálni, közvetíteni? Nos, a válaszuk az, hogy szóban szinte sehogy, írásban viszont képesek lehetünk erre, mégpedig valamilyen grafonyelvi technika segítségével. A paradigmatis tudás jelzésére alkalmas lehet az írott szöveg formázása (kiemelések, színek, tipográfiai elkülönítések). Ezek a „proto-grafonyelvi technikák” még kevésbé alkalmasak a háttértudás egyértelmű jelzésére és további feldolgozására.

A „rejtett” tudás a fenti példából a táblázat típusú grafonyelvi technika segítségével megjeleníthető egy második dimenzióban. A megjelenítésnek több részművelete is van. Első lépésben mondatokra (sorokra, rekordokra) kell tagolni a szöveget.

Balog	Erzsi	51	éves.		
Hatos	Katalin	ma	lett	húsz	esztendő.
32	éve	született	Tóth	Jóska.	

Ezután „szabványosítani” kell a mondatokat. A szabványosítás (formalizálás vagy normalizálás) a mondatok szemantikai tartalmának egyértelmű formára hozása, ami a szabad szövegformálás stilisztikai, formai eltéréseit megszünteti. Először is azonos argumentumszerkezetű formára kell hozni a mondatokat (eközben kiderülhet, hogy valamelyik mondat hiányos, de ezt a legtöbb esetben könnyen lehet kezelni).

Balog Erzsi	51 éves	[van].
Hatos Katalin	húsz esztendő	lett ma.
Tóth Jóska	32 éve	született.

Ez a formátum az eredeti lineáris szöveggel teljesen megegyező információt ad meg úgy, hogy a szöveg stiláris vonásai még megmaradnak. Viszont ezzel a lépéssel már reprezentálódik az a tudás, hogy a ’Hatos Katalin’ kifejezés egy név, és ez azt is jelenti egyben, hogy a ’hatos’ terminus itt nem számot jelent (szemben a mondatban szereplő ’húsz’ terminussal, ami itt az egyén korát jelző szám szöveges formában). A szabványosítás következő fázisában el kell tüntetni a stiláris különbségeket, hogy az egyértelműség még teljesebb legyen. Ekkor már vizuálisan is jelezhetjük azt a többletinformációt, hogy mindhárom mondatban személyről állítjuk a korát. Ez feleslegessé tesz pár összetevőt a mondatainkból, viszont lehetővé teszi azt, hogy a „függőleges” dimenzióban kiírjuk az új összefüggéseket (hogy ti. egyfelől van három személyünk, másfelől tudjuk a korukat). Ezt a következőképpen fejezhetjük ki.

NÉV	KOR
Balog Erzsé	51
Hatos Katalin	20
Tóth Jóska	32

Az így megjelenített szöveg az eredetihez képest metainformációt tartalmaz: a táblázat tetején látható 'NÉV' és 'KOR' szövegelemek minősége más, mint az eredeti három mondatban olvasható összetevőké. Ezek az újonnan teremtett dimenzióban segítik értelmezni az így reprezentált információt. Ha ezt a strukturálási lépést megtesszük, további lehetőségek nyílnak. Például műveleteket lehet végezni: kiszámolhatjuk a személyek átlagéletkorát vagy rendezhetjük őket.

Goody cikkének írásakor még nem ismerhette a digitális médiában később megjelent új írástechnika, a **hipertext** lehetőségeit. A hipertext is megtöri a szöveg linearitását, de az nem különbözik lényegi módon a lineáris szövegben alkalmazott megoldástól, pusztán azt teszi lehetővé, hogy valamilyen asszociáció révén a szöveg bármely pontjáról el lehessen ugrani a szöveg egy másik pontjára. Bármennyire is forradalmi a hiperelv megjelenése a digitális világon belül, Goody szellemében ezt még nem kéne, nem szabadna grafonyelvi technikának nevezni, mert ez a megoldás nem engedi meg azt, hogy valamilyen más, megnevezhető, szemantikailag egyértelmű dimenzióban tudjunk többletinformációt nyújtani a befogadó számára. Ezen a ponton válik fontossá Bruner megkülönböztetése a narratív és paradigmikus tudás között. Bruner alapján ugyanis azt mondhatjuk, hogy a narratívában kibontakozó szöveg linearitását megtöri ugyan a hipertext, de nem teszi lehetővé a paradigmikus tudásból származó többletinformáció reprezentációs kibontását. Ezzel szemben a táblázat vagy a lista mint grafonyelvi technika képes lehet erre.

Sokszor előfordul, hogy valamit kihagyunk a megnyilatkozásainkból, mert feltételezhető, hogy a befogadó ennek híján is megérti, hogy mit akarunk mondani. A kihagyás alapja lehet, hogy a kommunikációban résztvevőknek van valamilyen közös tapasztalata, lehet lexikális jellegű (pl. rövidítések), de a nyelvi és reprezentációs struktúrákból is következhet. Ez utóbbiakat hívjuk ellipszisnek. Az elemzésünk során olyan ellipszistechnikákkal foglalkoztunk, amelyek saját névvel illetünk (reprezentációs ellipszis), hogy elkülöníthessük őket a nyelvészetben belül sokat elemzett (pragmaszemantikai és szintaktikai) ellipszisektől. (Bánréti 1992, Stainton 2006)

B. tétel: A nyelvi reprezentációk természetes jelensége az ellipszis. A Goody-listák reprezentációs, grafoelliptikus szerkezetek.

Az ellipszisek egy részénél ugyanazokra a szemantikai műveletekre támaszkodunk, mint a listák esetében. Amikor egy predikátumnak több individuuma is lehetséges, akkor a „teljes mondatok” egymás utáni – gazdaságossági szempontból pazarló és esztétikailag csúnya – ismétlései helyett rövidítünk. Vegyük a következő két szövegrészt.

- 1.) Pisti focizik. Laci focizik. Feri focizik.
- 2.) Pisti, Laci és Feri focizik.

Az 1. példában látható szöveg (három mondat) helyett a 2. példa egyetlen mondatát (mint szövegrészt) alkotjuk meg. Szemantikailag mindkét szöveg ugyanazt jelenti, a különbség pusztán szintaktikai, aminek az az oka, hogy fölöslegesnek és csúnyának gondoljuk háromszor ismételnünk a predikátumot ('focizik'), ezért a 'vessző'-vel és 'és'-sel való elválasztással mint felsorolási technikával összevonjuk a három mondatot egyetlenné. Amikor a fenti két

szövegrészt olvassuk, akkor – gondolatban – mindkettő esetben szintaktikai és szemantikai érvényességvizsgálatot végzünk rajtuk, ami alapján „eldöntjük”, hogy érvényesnek tartjuk-e őket. Mindkét vizsgálatra (tehát a szintaktikaira és a szemantikaira) egyaránt szükség van, mert a szöveg érvényességét csak a kétféle vizsgálat után (és alapján) mondhatjuk ki. A szintaktikai jól-formáltság még nem jelent szemantikai érvényességet. A fenti 2. mondat szintaktikailag és szemantikailag helyes, míg a következő, 3. és 4. példa mondatai csak szintaktikailag érvényesek, szemantikailag nem.

3.) Pisti, Laci és a fű focizik.

4. a) Pisti focizik. b) Laci focizik. c) A fű focizik.

Hogy mitől lesz szintaktikailag érvényes egy mondat, azzal most nem foglalkozunk. A mondatok szemantikai érvényessége azon múlik, hogy a szintaktikailag jól-formált mondat elemei megfelelnek-e a fejünkben levő ontológia (világkép) osztályozási sémájából fakadó kapcsolatoknak és tulajdonságoknak. A 3. mondatot azért nem tartjuk helyesnek, mert – gondolatban – felbontjuk összetevőire (lásd a 4. példát), és a „tagmondatokat” egyenként megvizsgálva azt hozzuk ki eredményül, hogy amíg a 4.a) és a 4.b) mondatok szemantikailag érvényesek, addig a 4.c) mondat érvénytelen. Azért, mert Pisti és Laci olyan ágensek, amelyek képesek focizni, a fű azonban nem. Ehhez az ítélethez arra az osztályozási műveletre van szükség, amely az ágensek adott körét besorolja a focizásra képes ágensek halmazába. Ezen – szemantikai – háttértudás nélkül nem tudnánk megítélni a mondataink tartalmi érvényességét. A kulcs itt az **osztályba sorolás** (vagy típusba sorolás) vagyis az **osztályozás** művelete. Annak érzékeltesítésére, hogy mennyire fontos ez a háttértudás (és ez az osztályozási művelet), vegyük a következő két példát.

5.) Mari, Kati és Évi nő.

6.) Pisti, Laci és a fű nő.

Az 5. mondat – a ‘nő’ terminus többértelműsége miatt – kétféleképpen is értelmezhető, de mindkét lehetséges interpretáció (‘nő mint növekszik’, illetve ‘nő mint nőnemű ágens’) esetében szemantikailag érvényes mondatokat kapunk. Nem így van azonban a 6.) mondattal. Ebben az esetben ugyanis az igei értelmezés szemantikailag – bár kicsit furcsa, de – érvényes, míg a főnévi értelmezés nyilván nem. Mindezt az alapján tudjuk eldönteni, hogy osztályozási műveletet végzünk, és a besorolhatóság szerint döntünk az érvényességről: tudjuk, hogy mind Mari, mind Kati, mind a fű olyan „ágens”, amely képes nőni, viszont amíg az előbbieket a nők közé tartoznak, addig a fű nem. Ez az ontológiai tudás természetesen személyről személyre, illetve időről időre változik, változhat, és ennek megfelelően a háttértudásra alapozott osztályozási ítéletek is eltérhetnek helyzetről helyzetre. Vegyük a következő állítást.

7.) Okos Hans és a gazdája számol.

A mondat értelmezéséhez tudni kell, hogy okos Hans egy ló volt, aki – a kortársak egy részének hite szerint – tudott számolni. (vö. Knapp 2003: 48) Amikor Okos Hansnak feladtak egy számtani feladványt, akkor a ló az elvárt eredménynek megfelelő számban dobantott a lábával, ami miatt sokan azt gondolták, a ló tényleg tud számolni. Számukra tehát a 7. mondat szemantikailag érvényesnek tűnt. A valóságban azonban okos Hans csak azokat a metakommunikatív jeleket tudta érzékelni, amelyeket a körülötte levő emberek „adtak le” önkéntelenül a várt eredményhez érve. Ezek alapján mi már úgy gondoljuk, hogy okos Hans nem tudott számolni, s ebből következően a 7. mondatot nem tartjuk érvényesnek.

Kutatásunk fókuszában jogi szövegek állnak. A használt *jogi* minősítés (szűkítés) tartalmát adottnak vesszük, amit itt nem kell különösebben magyaráznunk: jogi nyelven (jogi szövegen) a jogászok által használt, saját – jogi – terminológiát alkalmazó nyelvet (szöveget) értjük, amit lehet művelni szóban és írásban egyaránt. Bár önmagában is fontos az a tény, hogy a tényleges jognyelv-használati gyakorlatban az írásbeliségnek primátusa van a szóbeli-

séggel szemben, számunkra inkább az a technikai szempont a döntő érv az írásos jogi szövegre való fókuszálás során, hogy azt lehet számítógép segítségével elemezni. Kutatásunk során jogszabályok elemzésével kezdtünk el foglalkozni.⁵ A rendelkezésünkre álló – írásos – jogszabályok gyűjteményét jogi **korpusznak** nevezzük, amelyben nemcsak a hatályos jogszabályok vannak (lehetnek) benne, hanem a már hatályon kívül helyezett jogi szöveg(részlet)ek is. Az eddigi értelmezésekre hivatkozva a továbbiakban szöveg, korpusz fogalmán az írásos jogszabályszövegeket értjük, de csak akkor használjuk a minősítő jelzőket, ha a kontextusból nem derül ki egyértelműen ez az értelmezés.

Mielőtt tovább elemeznénk a vizsgált jelenséget, érdemes feltenni a kérdést, hogy miért is fontos mindez a jogi szövegek elemzése szempontjából. A jogszabályok a hétköznapi életben használt nyelvhez képes jóval formálisabbak – legalábbis, ami a jogszabályszövegek szerkezeti tagolását illeti. Külön, ebből a célból született rendelet (ez aktuálisan a 61/2009. IRM rendelet) szabályozza a jogszabályszerkesztés menetét. Ez a jogszabály természetesen egy meglévő szövegezési hagyományra épít. A rendelet szerint a jogszabályokat szerkezeti egységekre kell felosztani. Előírja továbbá, hogy a jogszabályok „*szerkezeti egységeit folyamatos sorszámozással vagy a latin ábécé betűivel meg kell jelölni*”, és rögzíti, hogy „*jogszabály tervezete jelöletlen szerkezeti egységet nem tartalmazhat*”. (37. § (1)) Ebből következik, hogy a jogszabályok **jelölt szerkezeti egységekből** állnak. A következő szerkezeti egységeket különbözteti meg.

„Jogszabály tervezetében alkalmazható szerkezeti egység [...]

- a) az alpont,
- b) a pont,
- c) a bekezdés,
- d) a szakasz,
- e) az alcím,
- f) a fejezet,
- g) a rész és
- h) a könyv."

(61/2009. IRM r. 36. § (2))

A jogszabályszövegek tehát legalább abban az értelemben jobban formalizáltak, mint a természetes nyelv, hogy egységesen tagoltak és jelölt szerkezeti egységekből állnak.

A jogi szövegekben nem találunk táblázatokat (vagy ha igen, nagyon keveset, azokat is a mellékletekben), viszont nagyon gyakran megtaláljuk a **lista**, azaz a **pontokba szedett felsorolás** grafonyelvi technikáját. A 'jelölt szerkezeti egységek' kifejezés mintájára ezeket hívhatjuk **jelölt listáknak**, de jelentőségüket kifejezhetjük azzal, hogy saját nevet adunk nekik, és – Jack Goody tiszteletére – elneveztük őket **Goody-listáknak**. A jogszabályok nagyon sokszor élnek azzal a lehetőséggel, hogy a szövegen belüli „egyszerű” felsorolást vizuális technikával megerősítve listákká alakítják át. A szemantikai tartalom itt sem változik, viszont az olyan elvárásokat, mint hogy ne legyenek „fölösleges” szóismétlések a szövegben, ki lehet vele elégténi, és az „új dimenzióknak” való megfelelés egyértelműségét is biztosítani lehet. A stilisztikailag helytelennek, fölöslegesnek tartott ismétlések elkerülésének szándékát gazdasá-

⁵ A joginyelv-használat kapcsán természetesen nemcsak a jogszabályszövegek használatáról lehet beszélni, léteznek más vizsgálati szempontok is. Lehetne például az ítélkezési eljárásokban használt nyelvhasználati gyakorlatot vizsgálni.

gossági, hatékonysági érvekkel szokás védeni. Az ellipszisek gazdaságossági és esztétikai szempontok miatt használt **szemantikai rövidítések**. A nyelvi hatékonyság ilyen ellipszistechnikái a listák. Az ellipszis kifejezést szűkebb értelemben használja a nyelvészet; ezek elemzéséről lásd: Bánréti (1998). Az általunk vizsgált listák olyan szemantikus technológiák, amelyet nevezhetünk reprezentációs ellipszisnek. Ezek olyan grafoelliptikus szerkezetek, amelyek a paradigmatis tudásunkat fejezik ki gazdaságos formában. Ellipszisek, mert a folytonos ismétlés helyett bizonyos nyelvi elemeket elhagynak, másokat összevonnak, és mindezt úgy teszik meg, hogy miközben a természetes nyelvben szemantikailag érvényes mondatokat állítanak elő, ezek teljes logikai reprezentációjához ki kell egészíteni őket.

Vizsgáljuk meg, hogy a jogszabályok jelölt listái hogyan értelmezhetők, milyen tulajdonságokkal jellemezhetők. Vegyünk egy példát a reklámtörvény szövegéből.

„18. § (1) Tilos alkoholtartalmú ital olyan reklámja, amely

- a) gyermek-, illetve fiataikorúaknak szól,
- b) gyermek- vagy fiatakorút mutat be,
- c) alkoholtartalmú ital mértéktelen fogyasztására ösztönöz, vagy negatívan tünteti fel az önmérsékletet, illetve az alkoholfogyasztástól való tartózkodást,
- d) az alkohol fogyasztását jobb fizikai teljesítménnyel vagy járművezetéssel kapcsolja össze,
- e) olyan benyomást kelt, hogy az alkohol fogyasztása hozzájárul a társadalmi vagy szexuális sikerhez,
- f) azt állítja vagy olyan benyomást kelt, hogy az alkoholnak gyógyászati tulajdonsága van, serkentő vagy nyugtató hatású,
- g) azt állítja vagy olyan benyomást kelt, hogy az alkohol személyes konfliktusok megoldásának eszköze lehet, vagy
- h) a magas alkoholtartalmat az italok pozitív minőségi jellemzőjeként hangsúlyozza.”

(2008. évi XLVIII. tv.)

A nyolc egymást követő listapont nyolc feltételt fogalmaz meg az alkoholtartalmú reklám tilalmára vonatkozóan. Ez a jelölt lista – jogszabályszerkesztési értelemben – bekezdésnek számít. A teljes bekezdés minőségileg kétféle mondatfajtaiból áll: van egy (és csak egy) bevezető mondat, és van több (legalább kettő) olyan mondat, ami erre a bevezető mondatra vonatkozik. Az egyértelmű megkülönböztetés és hivatkozási lehetőségek végett nevezzük a bevezető mondatot **fejtételnek**, míg a többi mondatot **listatételeknek**. Ez a Goody-lista is ellipszistechnikának számít, hiszen az idézett bekezdés úgy lenne szövegszerűen, szintaktikailag szabályos és ebben az értelemben „teljes”, ha az első mondatot („Tilos alkoholtartalmú ital olyan reklámja, amely”) minden betűvel jelölt bekezdés előtt megismételnénk. Amikor egy másik jogszabályban hivatkoznak az itt idézett jogszabály valamely pontjára (mondjuk a d) pontra), akkor ez a pont önmagában hiányos, és így érthetetlen lenne. Az ide mutató hivatkozás is nyilván csak a d) ponthoz tartozó fejtétellel együtt teremthet értelmes kapcsolatot a két jogszabály között. A hivatkozott pont tehát úgy értelmezendő helyesen, hogy a két elliptikus mondatot összekapcsoljuk egymással.

- 8.) Tilos alkoholtartalmú ital olyan reklámja, amely az alkohol fogyasztását jobb fizikai teljesítménnyel vagy járművezetéssel kapcsolja össze.

A Goody-listák mindegyik összetevője elliptikus mondat, és az értelmezésük során mindig ki kell őket egymással egészíteni. A korábban elemzett – mondaton belül alkalmazott – ellipszistechnikákhoz képest ez a jelölt lista jóval nagyobb szemantikai teret fog át. Itt ugyanis nem arról van szó, hogy egy predikátum individuumaikat soroljuk fel egymás után, mint a korábban elemzett mondatban. A Goody-listában kijelentéseket kötünk össze egymással úgy, hogy valamennyien ugyanarra az egy állításra vonatkoznak. Van azonban egy ennél is fontosabb különbség. A Goody-lista ugyanis még abban is különbözik a mondaton belüli ellipszistechnikáktól, hogy a szöveg linearitását megtöri, amit vizuálisan is láthatóvá és egyértelművé tesz. Az egyes mondatokat természetesen továbbra is lineárisan, szövegszerűen olvassuk, de azzal, hogy minden egyes pont új sorban kezdődik, ráadásul saját azonosító jelzést is kap, sokkal egyértelműbben lehet jelezni, hogy a tételek egy másik dimenzióban is értelmezhetőek. A Goody-lista egyedi vonása az a tulajdonság, hogy mindegyik listatétel ugyanolyan szemantikai viszonyban áll a lista fejtételével. Ez vizuálisan rendkívül szembeeszkő, hiszen ha a szövegrészre tekintünk, azonnal látjuk, hogy nyolc pont van elkülönítve egymástól (a-tól h-ig), tehát már azelőtt, hogy a szöveget elolvassánk, tudhatunk annyit, hogy a fejtételben foglalt kijelentésnek nyolcféle módon lehet megfelelni (akkor, ha valamelyik listatételben foglalt feltétel igaz). Ez olyan többletinformáció, amit az írásmű alapjául szolgáló kétdimenziós térben a függőleges dimenzió szerint értelmezzünk, miközben az „eredeti”, hagyományos szövegszerű információt a vízszintes dimenzióban lineárisan – balról jobbra – haladva fogadjuk be. Goody ezért mondhatta azt, hogy ezt csak írásbeliség esetén lehet megtenni a szöveggel, hiszen szóban csak egyetlen dimenziót tudunk kezelni, ezért a verbális üzenet mindig csak lineáris tud lenni. A grafonyelvi technikák, köztük a listák segítségével a szöveg szükségszerűen lineáris jellegét megtörhetjük úgy, hogy a kétdimenziós vizuális térben a második, függőleges dimenzióban is kifejezzünk, befogadhatóvá tesszünk valamiféle – osztályozáson alapuló – paradigmatis tudást.

A Goody-listák további vonásainak feltárásához, a listák alaposabb elemzéséhez szükségünk van arra, hogy pontosítsunk az ilyen elliptikus felsorolások belső szerkezetét leíró fogalmainkon. Nézzük meg a következő példát.

„3:239. §(1) Az alapszabály az alaptőke húsz százalékát meg nem haladó mértékben rendelkezhet olyan részvény kibocsátásáról, amely alapján a részvényre vonatkozóan

- a) a részvénytársaságot vételi jog;
- b) a részvényest eladási jog; vagy
- c) a részvénytársaságot vételi jog és a részvényest eladási jog illeti meg."

(2013. évi V. tv.)

A példában azt láthatjuk, hogy a listatételek után megjelenik egy olyan szerkezeti egység, amilyenről eddig még nem esett szó, és amit úgy kell értelmeznünk, hogy az a fejtételhez tartozó, a fej tartalmát szemantikailag teljessé tevő, a nyitó szakaszt és az egyes listatételeket együttesen lezáró mondatrész. El is nevezhetjük **zárófejtételnek**, és akkor természetesen arra is szükségünk van, hogy a Goody-listák kezdő mondatát **nyitófejtételnek** nevezzük, mert így lehet elkülöníteni a fejtétel két részét egymástól (a 'nyitó' tagot elhagyhatjuk, ha a konkrét felsorolásban nem szerepel zárófejtétel). A Goody-listák tehát háromféle szerkezeti összetevőre tagolhatók: az ilyen listák egy kötelező nyitófejtételből, kettő vagy több kötelező listatételből és egy opcionális zárófejtételből állnak. Ezen összetevők elkülönítésével már minden fogalmi eszközünk megvan ahhoz, hogy a Goody-listák számítógépes elemzésébe kezdhessünk. Az elemzés technikai részleteit, a gép tanításának lépéseit nem mutatjuk itt be, csak egy álta-

lános áttekintést adunk az elvégzett munka legfontosabb állomásairól (máshol alaposabb áttekintést adunk erről: Hamp et al. 2015).

A kutatásunkat egy jogi korpusz építésével kezdtük. Hat törvény teljes szövegét betöltöttük egy adatbázisba úgy, hogy minden szerkezeti egység egy rekordba került. A jogszabályok között volt a Ptk. is, ami a korpusz méretét jelentősen megnövelte, összesen 10500 rekordból (szerkezeti egységből) áll. Az első feladat az volt, hogy a számítógépet megtanítsuk a szerkezeti egységek különböző típusainak felismerésére. Ehhez olyan morfológiai jegyeket kellett keresni a szövegben, amelyek felismerhető mintázatokként értelmezhetőek. Az ezen jegyek alapján felépített reguláris kifejezések segítségével sikerült a gépet megtanítani arra, hogy minden szerkezeti egységet felismerjen és megfelelő módon tipizáljon. A következő feladat a Goody-listák gépi azonosítása volt. Ehhez arra volt szükség, hogy a géppel fel tudjuk ismertetni a listák nyitó- és zárófeltételeit, valamint a felsorolások listatételeit, az utóbbiakon belül pedig el tudjuk különíteni azokat a listatételeket, amelyek egy beágyazott Goody-lista fejtételének számítanak. Ezt a feladatot megint csak a reguláris kifejezésekre támaszkodva végeztük el, és ennek eredménye az lett, hogy megtaláltunk és elkülönítettünk 540 Goody-listát, amelyek a korpuszon belül összesen (a fej- és listatételek együttesen) 3000 rekordot „foglaltak le”. Ebből persze az is rögtön kiszámolható, hogy egy Goody-lista átlagosan 5–6 listatételből áll, illetve a teljes korpusz közel harmadát a Goody-listák teszik ki. A harmadik feladat az volt, hogy a gép segítségével egészítsük ki az ellipitikus listatételeket teljes mondatokká. Ezt elvégezve közel 2300 teljessé tett mondathoz jutottunk. Az ellipszisztól megszabadított, szemantikailag teljessé tett mondatokat elneveztünk **Goody-mondatoknak**, amelyek mindegyike úgy áll önmagában, ahogy az eredeti – hiányos – mondatokat olvasva, mi, emberek öntudatlanul is átalakítjuk az egyes listatételeket és kiegészítjük őket a fejtétel(ek)-ben szereplő információval.

Az elvégzett munkának – a kutatói elméleti érdeklődés kielégítésén túl – többféle gyakorlati haszna, értelme van, amelyek közül röviden be is mutatjuk a legfontosabbakat. Már tettünk utalást arra, hogy az egész korpuszon belül közel egyharmados arányt tesznek ki a Goody-listás rekordok (28%), és ez a pusztán tény önmagában is szépen mutatja a vizsgált jelenség fontosságát, egyben igazolja az egyik kiemelt kutatási célunk létjogosultságát. A közel egyharmados arány még tovább nő, ha számításba vesszük azokat a „tartalmatlan” rekordokat, amelyek csak a szerkezeti egységek címét vagy jelölését tartalmazzák (most ezek teszik ki a korpusz 25 százalékát).

Menet közben kiderült, hogy a jogszabályszerkesztés menetét szabályozó IRM-rendeletben pontosan definált, a tényleges jogalkotási gyakorlatban régóta használt szerkezeti egységre vonatkozó felosztás bizonyos esetekben nem elégséges. Ritkán, de előfordulnak olyan Goody-listák, amelyekben a ponton és alponton mint szerkezeti egység-típusokon túl szükség lenne egy további típus alkalmazására is, amit ‘al-alpont’-nak lehetne nevezni, de erre a jelenlegi szabályozás alapján nincs lehetőség. A probléma terminológiai jellegű és természetesen nem mondható súlyosnak, de ettől még létezik. Ezt a fajta terminológiai inkonzisztenciát, ami egyébként akadályozza a külső hivatkozások egyértelműségét, csak úgy vettük/vehettük észre, hogy a gépi elemzés során bizonyos pontokon a számítógép megakadt, mert az addig megtanult mintákhoz képest ismeretlen szerkezetet talált.

Egyébként érthető és magyarázható az a – nem feltétlen reflektált – jogszabályszerkesztői szándék, amely a fent jelzett új szerkezeti egység iránti igényben testesül meg. A jogszabályokkal szabályozni kívánt cselekvések pontos leírását sok esetben csak úgy lehet az ilyen listákban pontosan és „gazdaságosan” megadni a felsorolásokon keresztül, ha a kifejezni kívánt tartalom egészét hierarchikusan tagoljuk, vagyis a listatételeket – akár többször is – egymás alá rendeljük. Ez magyarázza azt, hogy miért alkalmaznak olykor a pontok alá sorolt alpontokat a listákon belül. A hierarchikus szervezés elvét azonban nem lehet tetszőleges

mélységig érvényesíteni, mert a sokszorosan egymás alá rendelt hierarchikus szinteken elhelyezett – elliptikus mondatokban kifejezett – információból egyre nehezebben lehet felépíteni az értelmes szemantikával bíró, teljes mondatokat. E praktikus dilemma felismerésével értékelhetjük helyesen azt a jelenséget is, amely abban nyilvánul meg, hogy bizonyos listákban egyes tételekben más listákra mutató hivatkozásokat helyeznek el, ami voltaképpen azt jelenti, hogy a hierarchikus tagolást formai értelemben kihelyezik a listákon kívülre, de ettől még a szemantikai értelemben vett alárendelődést, hierarchikus jelleget nem tüntetik el. Ez a vártnál gyakrabban alkalmazott megoldás mindenképpen nehezíti a jogi szövegek befogadását. A gépi elemzés az ilyen listák közti hivatkozásokkal, virtuális összekapcsolódásokkal tartalmilag nem tud mit kezdeni, viszont az ilyen jellegű utalásokat könnyen felismeri, és ezáltal abban az értelemben segítséget tud adni az ember számára, hogy rámutat az ilyen belső kapcsolatokra a jogszabály egészén belül (erről bővebben lásd: Markovich et al. 2015).

Egy további gyakorlati relevanciával bíró felismerésünk megint csak azután „keletkezett”, hogy a gép nem tudott megoldani egy másik feladatot. A Goody-mondatok összeállítása során jelentkező gépi hibaüzenetek (visszajelzések) alapján vettük észre azt a pongyolaságot bizonyos Goody-listák esetében, hogy a zárófejtételeket olykor szintaktikailag helytelen formában illesztették a lista végére. A jogszabályi elvárással szemben ugyanis nem kezdték új sorban (sortöréssel) a záró mondatrészt, hanem az utolsó listatétel végében helyezték el. Szemantikailag talán érvényesnek lehet tekinteni ezt a megoldást, de szintaktikailag, formai szempontból mindenképpen a vonatkozó jogszabályi előírástól való eltérésként kell értékelnünk. Az ilyen zárófejtét az ember képes megtalálni és helyesen értelmezni, a gépi felismerés azonban ezen a ponton elakad mindaddig, amíg nem képes a mondatok belső szerkezetének felismerésére. Jelenleg nem ez a helyzet, a használható gépi mondatelemző alkalmazásra még várunk kell.

Érdekes tanulságokkal szolgált, amikor a Goody-listákat abból a szempontból elemeztük, hogy milyen típusú logikai műveletekkel kapcsolódnak egymáshoz az ilyen szerkezetek összetevői, a fej- és listatételek. (Egy másik cikkünkben alaposabban kibontottuk ezt a kérdéskört: Markovich et al. 2014a.) A vonatkozó jogszabály négyféle kapcsolódási lehetőséget különített el egymástól, amely mindegyikére találtunk szép számban példát, bár a feldolgozási és értékelési munka során többféle logikai problémával szembesültünk. Arra jutottunk, hogy a Goody-listákon belül, az egyes összetevők közt található logikai műveleteket aszerint érdemes kettéválasztani, hogy a fejtétel és a listatételek együttese közti viszonyról vagy az egyes listatételek közti kapcsolatról van-e szó. Az előbbit **külső kapcsolatnak**, az utóbbit **belső kapcsolatnak** neveztük el. A külső kapcsolatok között nagyon gyakran bukkant fel a retrokondicionális művelet (a kijelentések közti logikai műveletekről bővebben lásd: Syi2014), de a fejtételekben gyakran helyezték el a normatív minőséget kifejező deontikus operátor valamelyikét (a kötelezés, tiltás vagy megengedés operátorát), amelynek hatókörét a listatételek együttesére kellett vonatkoztatni. Ilyen esetekben szembesülhettünk a – deontikus logikában már régóta ismert – szabad választású engedély (free choice permission) paradoxonával. (Kamp 1974, Jennings 1985) A paradoxon szerint ha két cselekvés diszjunkciójára nyilvánítunk ki egy megengedési aktust, akkor ha a megengedés operátor hatókörébe külön-külön vonjuk be az egyes cselekvéseket, akkor az eredeti kijelentéssel az állítható ekvivalenciába, amikor a két megengedés aktust konjunkcióval kötjük össze. A formulákkal támogatott alaposabb kifejtés helyett itt inkább csak egy hétköznapi példával szemléltetjük mindezt. Tegyük fel, hogy valakinek a következő engedélyt adjuk meg.

9.) Fred vagy Bill jöhet.

Ebben a mondatban a két szereplőre egyszerre vonatkozó megengedés (‘jöhet’) úgy fejezhető ki a két szereplőre külön-külön, hogy a megengedés aktusát külön alkalmazzuk mindkettőjükre. Ezt viszont nem vagy-, hanem és-kapcsolattal fejezhetjük ki (vagyis ilyenkor nem a diszjunkció, hanem a konjunkció műveletét kell alkalmaznunk).

10.) Fred jöhet és Bill jöhet.

A felszíni szerkezetet, a szintaktikát figyelve azt várhatnánk, hogy a diszjunkció tipikus kötőszavát kell továbbra is használnunk, de nem ez a helyzet. Az alábbi kijelentés tehát nem tekinthető az első mondatlall ekvivalensnek.

11.) Fred jöhet vagy Bill jöhet.

A szabad választású engedély egyike a deontikus logika paradoxonainak, amiből akad még több is, mint ahogy „sima” kijelentéslogikai problémákból is találtunk szép számmal. (Bővebben írtunk erről: Hamp et al. 2015.) Ezekkel alaposabban szeretnénk foglalkozni a későbbiekben, hiszen a jogi szövegek kínálják a legjobb elemzési alapanyagot ehhez, de a kutatás jelen fázisában még csak a kezdő lépésekig jutottunk el. Az elemzésünk fontos tapasztalata, hogy a Goody-listák gépi feldolgozásához, értelmezéséhez a szövegek természetes nyelvi megformáltsága, elrendezettsége mellett kijelentés- és deontikus logikai elemzések is szükségesek. Ennek hiányában a jogszabályi mondatok egy részét nem lehet megfelelő minőségben gépi úton feldolgozni. Ezt a felismerést fontos tanulságként kell rögzítenünk a további elemzések számára.

C. tétel: A Goody-listák szentenciális rekonstrukciójához a kijelentés- és deontikus logikai elemzésük is szükséges.

Az eddigi kutatásunk praktikus eredménye tehát az, hogy gépi eszközökkel fel tudjuk oldani a listák ellipsziseit, azaz a Goody-listák hiányos tételeit egész mondatokká tudjuk kiegészíteni. Elméletileg azonban itt arról van szó, hogy a szövegben megbúvó paradigmatis tudás teljes szentenciális rekonstrukcióját végezzük el.

Irodalom

2008. évi XLVIII. tv. – A gazdasági reklámtevékenység alapvető feltételeiről és egyes korlátaíróról szóló 2008. évi XLVIII. törvény
2011. évi CCIV. tv. – A nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény
2013. évi V. tv. – A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény
- 61/2009 IRM r. – A jogszabály szerkesztésről szóló 61/2009. (XII. 14.) IRM rendelet
- Bánréti Z. (1998) Az ellipszis mondatana és a lexikai szelekció. *Nyelvtudományi Közlemények*, 98, 7–70. at: <http://www.nytud.hu/nyk/98/banreti98.pdf>
- Bruner, J. (2005). *Valóságos elmék, lehetséges világok*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Goody, J. (1998) Nyelv és írás. In: Nyíri K. – Szécsi G. (szerk.) *Szóbeliség és írásbeliség*. Budapest, Áron Kiadó. 189–221.
- Hamp G. – Syi – Markovich R. (2015) Elliptikus listák jogszabályszövegekben. In: Tanács A. – Varga V. – Vincze V. (szerk.) *XI. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. Szeged.
- Jennings, R. E. (1985). Can There Be a Natural Deontic Logic? *Synthese*, 1985, Vol. 65, No. 2. 257–273.
- Kamp, H. (1974) Free Choice Permission. *Proceedings of the Aristotelian Society, New Series*, Vol. 74 (1973–1974). 57–74.
- Knapp, M. L. (2003) Nemverbális kommunikáció. In: Horányi Ö. (szerk.), *Kommunikáció 1–2. 1. kötet: A kommunikáció világa*. Budapest, General Press. 48–62.

- Markovich R. – Hamp G. – Syi (2014a) A kondicionálisok problémája jogszabályszovegekben. In Tanács A. – Varga V. – Vincze V. (szerk.) *X. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. Szeged, 295–302.
- Markovich R. – Hamp G. – Syi (2015) Jogszabályszovegek gépi elemzésének tanulságai. *Jogelméleti Szemle*. (megjelenés alatt)
- Pléh Cs. – Lukács Á. (2001) *A magyar morfológia pszicholingvisztikája*. Budapest, Osiris.
- Sperber, D. – Wilson, D. (1986/1995) *Relevance. Communication and Cognition*. Blackwell, Oxford.
- Stainton, R. J. (2006). *Words and Thoughts. Substances, Ellipsis and the Philosophy of Language*. OUP.
- Syi (2007) *Egyben az egész*. Budapest, Typotex.
- Syi (2014) *syi.hu/cse*. Budapest, L'Harmattan – Könyvpont Kiadó.
- Tóth J. (2013) *Jogalkotástan. Egyetemi jegyzet*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem, ÁJTK.

*Fokasz Nikosz^{a,b}, Tóth Gergely^a, Micsinai István^a,
Jelenfi Gábor^a, Előd Zoltán^a*

^aMTA-ELTE Peripato Kutatócsoport,

^bAlexander S. Onassis Public Benefit Foundation

KAMPÁNY ÉS VALÓSÁGKONSTRUKCIÓ

A 2010-es és a 2014-es választási kampányok összehasonlító elemzése a NOL és az MNO oldalakon megjelent kampány-témák dinamikája alapján

Absztrakt

Tanulmányunk közvetlen célja, hogy feltárjuk a 2010-es és 2014-es magyarországi parlamenti választási kampányok legfőbb médiadinamikai jellemzőit. Elemezzük a tömegmédiá valóságkonstrukciójának legfőbb empirikus tényeit, rendszerszerű strukturális jegyeit, és a kampányokhoz kapcsolódó dinamikai finomhangolását. Tanulmányunk az első lépés azon törekvésünkben, hogy egy empirikus médiadinamikai vizsgálatot összekapcsoljunk Niklas Luhmann-nak a tömegmédiá valóságkonstrukciójára vonatkozó elméletével.

Kulcsszavak: médiadinamika, kampány, parlamenti választások

Bevezetés

Közismert, hogy Niklas Luhmann abbéli törekvésében, hogy a modern társadalom vizsgálata számára alkalmas általános elméletet állítson elő egy rendkívül absztrakt koncepcióval, egyesek szerint egyenesen – a tudományos paradigmák átfogó jellegét megközelítő – szuperteoríával¹ állt elő. Világos, hogy egy ilyen elméletnek bármiféle empiriával való tesztelése igazi kihívás minden empirikus kutató számára. *A tömegmédiá valósága* című művében azonban Luhmann, ha érdemben nem is csökkenti elmélete absztrakciós szintjét, vizsgálódása körét mégis leszűkíti annyira, hogy esélyt kínáljon, ha nem is a tesztelésre, de legalább az empiriával való valamiféle összekapcsolásra.

¹ Lásd még: Weber (2003).

Ilyen kapcsolódási pontok felmutatására törekszünk mi is² a jelen tanulmányban. Vizsgálódási terepül olyan területet – a 2010-es és 2014-es magyarországi választási kampányoknak a hírközlő média egy szegmensében történő megjelenése összehasonlító elemzését – választottuk, amelynek kutatása mindenféle luhmanni indíték nélkül is számot tarthatna érdeklődő figyelmünkre.

Tanulmányunkat az általunk összegyűjtött adatbázis egyszerű, leíró statisztikai elemzésével indítjuk. Innen próbálunk fokozatosan, az empiria egyre elmélyültebb vizsgálatára támaszkodva a luhmanni elvontságnak legalább az alsó régióihoz kapcsolódási pontokat találni.

1. Eseményképzés, közbeszédi témák

Lármás világban élünk. S ehhez a tömegmédia is hozzáteszi a magáét. Hatalmas médiavállalkozások rendezkedtek be arra a várakozásra, hogy folyamatosan találnak kellő nyersanyagot a hírgyártáshoz. S csakugyan a hírek/tudósítások már nem is naponta, szinte percnként igénylik figyelmünket. A hírek azonban amilyen gyorsan keletkeznek, ugyanolyan gyorsan el is pukkannak. „Semmi sem régibb, mint egy tegnapi újság” – mondta Mark Twain (idézi A. Bandy 2014). A ma híre holnapra már nem az.

De nem csak a kínálat folyamatos, a kereslet is az. Jó ideje olyan világban élünk, amelyben „mindenkinek szüksége van hírekre.” (Molotch-Lester 2007: 413) Már kétszáz évvel ezelőtt is megállapíthaták, hogy a „hírek iránti csillapíthatatlan étvágy a köszönés új, általános formáját termelte ki, amelyet ma már barátok és idegenek egyaránt szívesen használnak: *Mi újság?*” (idézi J. Alexander 2007: 160)

A médiumok persze nem várnak passzívan arra, hogy majd csak történik valami. „Azt, hogy minek van hírértéke, a média dönti el.” (Murray 2007: 452) E szelekció nélkül a média egyszerűen „mindennek ki volna szolgáltatva, ami adódik.” (Luhmann 2008: 26) Bár a „valóságnak a tömegmédiában való bemutatását legtöbbször úgy tekintik, mint a valóság egy szeletének tükörképét” (Kepplinger 2007: 391), egyes szerzők a hetvenes években a hírek olyan, általunk is osztott megközelítésmódját dolgozták ki, amely szerint a hír a „hírterjesztők, hírösszeállítók és hírfogyasztók gyakorlati, célirányos és kreatív tevékenységének – szerintünk nem mindig szándékolt – eredménye”, s ennyiben „konstruált realitás.” (Molotch-Lester 2007: 413)

A továbbiakban a társadalmi vagy természeti *történéseket, eseteket* terminológiailag is megkülönböztetjük az ezekről tudósító, ezekből képzett média *eseményektől*. A média által gyakorolt hír/nem hír szelekció legelemibb kritériuma, hogy a hírek újnak kell lennie. Az újdonságok felismeréséhez azonban ismert kontextusokra van szükség

Az eseményképzés ezen folyamatának állomásain az adott történést, esetet „észlelik, összeállítják jellemző jegyeit, s beillesztik az előzmények és a jövőben várható események kontextusába” (Molotch-Lester 2007: 413) „Időnként alkalom nyílik arra is, hogy beszámoljanak hasonló esetekről, vagy akár események egész soráról.” (Luhmann 2008: 44) Az egyszeri eseményeknek ez az összekapcsolása többé-kevésbé állandósult *közbeszédi témákat* teremthet. Ezen témák formálódó identitásának legnyilvánvalóbb jelei az olyan hívószavak – mint például „*Csernobil*”, „*olajszökítés*”, „*9/11*”, „*Őszöd*” „*Olaszliszka*” – felbukkanása, amelyek akár hosszabb idő távlatából is képesek egyértelműen megnevezni, megjelölni a kérdéses közbeszédi témákat.

Tanulmányunk empirikus részében éppen e hívószavak felbukkanásának tényére támaszkodunk.

² Lásd még: Görke - Scholl (2006).

2. Napirendek

A sajtótémák vizsgálatával foglalkozó korábbi kommunikációs és empirikus médiakutatások arra a megállapításra jutnak, hogy a kampányok során a média, ha nem is változtatja meg jelentősen az attitűdöket, a szavazók tanulnak az óriási információtömegeből. Még hozzá egyenesen arányosan a tömegmédiá által az egyes témákra helyezett (mennyiségi és minőségi) hangsúllyal. A média napirend-kijelölő tevékenysége alakítja ki az egyes témák iránti érdeklődés erősségét egyrészt a közvélemény, a politikai közbeszéd, másrészt a politikusok, a közpolitikai szféra számára.

A napirend-elemzések fontos megállapítása, hogy a kampányhírek egy jelentős része nem a fő politikai témákkal vagy a szereplőkkel, hanem magának a kampánynak az elemzésével foglalkozik (szavazás, kampány, elemzés). A médiában megjelenő fő témák rangsora és a választók által felállított fontossági sorrendek (közvélemény) között rendkívül erős összefüggés, szoros pozitív korreláció mutatható ki. Az egyes pártok szavazóinak véleménye és az összes hír tartalma közötti korreláció alapján megállapítható, hogy általában az emberek nem figyelnek jobban azokra a hírekre, amelyek saját pártjukat, jelöltjeiket érintik. Ezzel magyarázható, hogy a média témakijelölő funkciója erősebben érvényesül, mint a szelektív percepció hatása. A különböző médiumok között is nagy az egyetértés a kampány fontos témáit illetően. Ahogy eltávolodunk a kampány fő eseményeitől, amelyekben mindenki egyetért, megnő az egyéni értelmezés tere. A különbségek egyrészt a médiumok alapvető eltérő jellemzőivel, illetve értékrendjével, előítéleteikkel magyarázhatóak.

A korai kommunikációs modellek, a médiának erős és direkt, lineáris hatását feltételezték. Ezzel szemben a későbbi iskolák, mint a kétlépcsős modell vagy a társadalmi diffúzió, a napirend-kijelölés (agenda-setting) inkább a gyengébb, nem közvetlen hatást, és a különböző hatások kölcsönös kapcsolódását, konvergenciáját állapították meg. (Rogers–Kincaid 1981: 32-65)

A tematizációval kapcsolatos kutatások nem mindegyike szorítkozik a megjelenő témák egyszerű rangsorolására. Sok esetben megkülönböztetnek három napirendet, a közvéleményét, a politikáét és a médiáét, de kevés olyan kutatás van, amely a napirend komplexitását, a három terület egymásra hatását, dinamikus rendszerét elemezné. (Török 2005: 167-176) A média napirend esetében a legdöntőbb momentumok a láthatóság (mennyiség, fontosság), a hír jelentősége, relevanciája és vegyértéke, azaz pozitív vagy negatív hangvétele, megítélése. A közvélemény és a politika napirendjét más tényezők határozzák meg, azonban a három terület egymással erős kölcsönhatásban van. (Manheim 1986: 499-516)

A napirend-tanulmányok másik fontos ismérve, hogy általában egy adott időszak keresztmetszeti vizsgálatára vállalkoznak, és csak nagyon kevés kutatás dolgozik longitudinális adatokkal. A kutatások a média és a másik két napirend, valamint a különböző orgánumok között komoly hasonlóságot, kongruenciát állapítottak meg. (Baumgartner–Jones 1993, 2002, 2004) A szakpolitikában és a közvéleményben az ügystruktúra eltérését azzal magyarázzák, hogy a közvélemény tömöríti, összegyűjti a témákat, míg pl. a parlament egyszerre rengeteg ügyel tud foglalkozni. A „punctuated equilibrium” modell szerint a lassú inkrementális változásokat mutató egyensúlyi állapotokat drámai események által kiváltott, rövid ideig tartó, jelentős szakpolitikai változások szakítják meg.

A fenti megállapításokat megerősíti egy másik kutatás alapján készült modell is, amely szerint azok a (fontos) társadalmi problémák jelennek meg a szakpolitikában – és adott esetben változásokat, reformokat is eredményezhetnek –, amelyeket a média is napirendre tűz. És az ügyszökhöz kapcsolódó szenzációk, újdonságok a téma tálalását (framing) is megváltoztatják. (Dearing–Rogers 1996) A szerzők a három napirendi elemet modelljükben kiegészítették a személyes tapasztalatok és az emberek közötti interperszonális kommunikáció hatásával és a téma vagy az esemény „valódi fontosságával”, valamint a média napirendjére ható külső

ingerekkel. A külső hatások a médiatulajdonosok, -döntéshozók (a kapuőrök) befolyása, értékei, érdekei, illetve az egyes hírek látványossága. A tanulmány azt is megállapítja, hogy a valóban fontos ügyek nem automatikusan kerülnek a média látókörébe, sokkal inkább a téma percepciója határozza meg ezt a folyamatot. A modell azt mutatja be, hogy a média (napirendjén keresztül – lásd pl: McCombs–Shaw 2007: 252-260) részben közvetlenül, de elsősorban közvetve, a közvéleményen keresztül képes hatni a politikára, miközben a szakpolitika (napirendjén keresztül) visszahat a médiára is.

3. Empirikus elemzés

A napirend-kutatások alapján – de akár saját választói emlékeinkre támaszkodva is – könnyűszerrel nevesíthetjük a 2010-es és 2014-es kampányidőszakok³ leglátványosabb közbeszédi témáit. A fenti ismeretek persze legfeljebb csak a kiindulópontot jelenthették a 2010-es és 2014-es kampányidőszak főbb témáinak kiválasztásában. A 2010-es kampány esetében *Magyarország Politikai Évkönyvének 2009-es és 2010-es kiadását*, valamint Szabó Gabriella, Mihályffy Zsuzsanna, Kiss Balázs 2011-ben megjelent *Kritikus kampány* című munkáját használtuk. A 2014-es kampány esetében az adatgyűjtés idején ilyen adatbázis nem állt rendelkezésünkre, ezért a HVG releváns lapszámait felhasználva állítottuk össze a témák listáját. Utóbb ezt több lépcsőben kiegészítettük a közelmúltban lezajlott kampány szerintünk legfontosabb közbeszédi témáival. A mintegy kétszáz témát jellegzetes hívószavak – például „h1n1”, „végkielégítés”, „rezsicsökkentés”, „békemenet”, „válság” – vagy összetettebb kifejezések – úgy, mint „pénzügyi válság”, „szociális kártya”, „Zuschlag-per”, „keleti nyitás”, „bajai videó” – illetve a párt- és politikusnevek segítségével ragadtuk meg.

Mindkét kampányidőszakra külön-külön összeállítottuk a hívószavak listáját, majd összegyűjtöttük az összes olyan cikket, amelyek tartalmazták a hívószavak valamelyikét. A vizsgálatot a Magyar Nemzet és a Népszabadság online oldalaira szűkítettük.⁴

Az általunk vizsgált két kampányidőszakban, s a két médiumban összesen 95.182 olyan cikket találtunk, amelyben szerepeltek azok a hívószavak, amelyeket mi kampánytémaként azonosítottunk. A vizsgált közbeszédi témák dinamikájának a két lap és a kampányidőszakok közötti összehasonlíthatósága érdekében relatív mutatószámokat is képeztünk. Egy adott témában, valamely napon megjelent cikkek számát, az azon a napon az általunk vizsgált valamennyi témában megjelent cikkek összes számához viszonyítottuk. Ezt a mutatószámot a továbbiakban *napi relatív-cikkszámként* emlegetjük és százalékban mérjük.

A két lapban együttvéve 2009-2010-ben átlagosan 234,8, míg 2013-2014-ben 191,9 cikk jelent meg. Újságok és időszakok szerint külön-külön vizsgálva a naponta megjelent cikkek száma 7 cikktől (a NOL-ban 2013-14 folyamán), 213 cikkig terjedt (az MNO-ban 2009-10 során), a napi cikkszámok átlaga pedig minimum 82,7 (NOL 2013-14), maximum 140,8 (MNO 2009-10) cikk volt. A naponta megjelenő cikkek számának alakulása tehát meg-

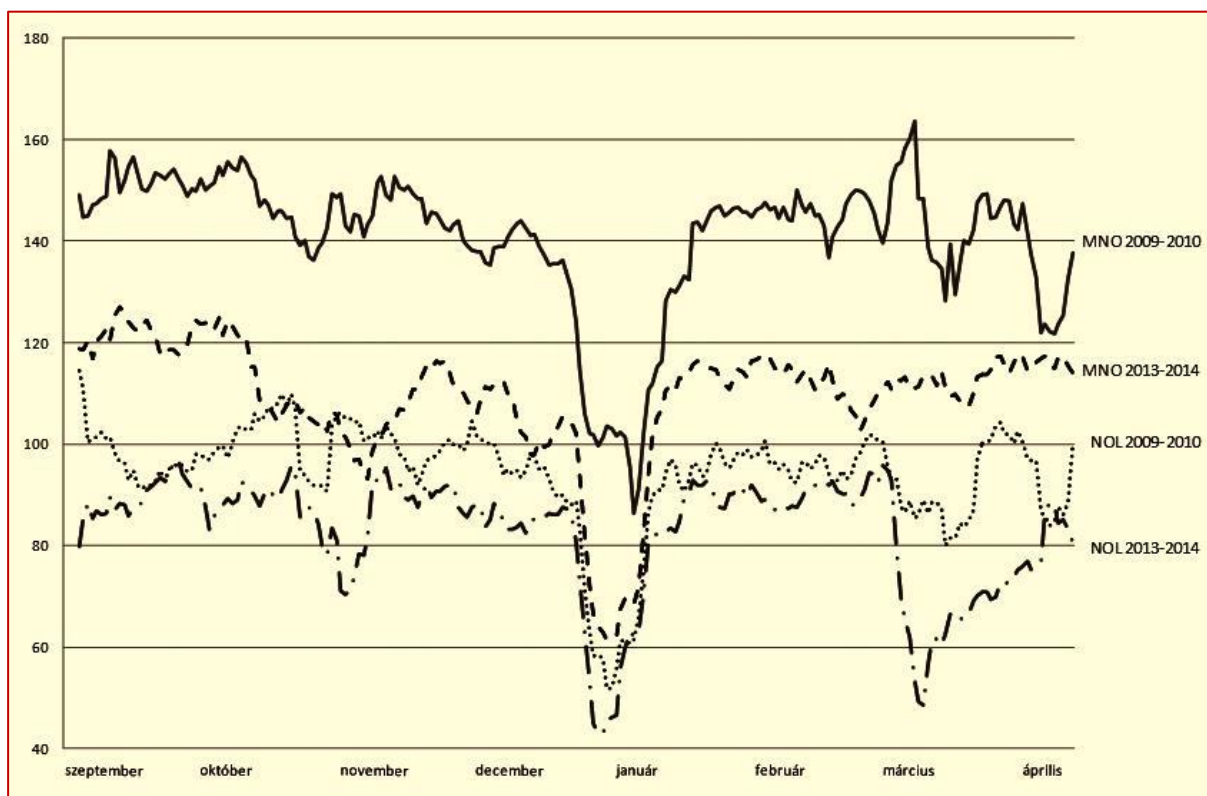
³ A kampányidőszak nyitányát szeptember 1-vel datáltuk, elemzésünk 2010-ben és 2014-ben is ekkortól kezdődik. A 2010-es választásokat a köztársasági elnök 2010. január 22-én tűzte ki, ekkor indult a hivatalos kampány. Az akkor még kétfordulós parlamenti választások két időpontja pedig 2010. április 11. és április 25. voltak. 2014-ben a választás az új alaptörvény előírásai szerint egyfordulós volt. Ezt a választást a köztársasági elnök 2014. január 15-én április 6-ára tűzte ki. A két kampány időtartama így öt nappal eltérne egymástól, azért az általunk vizsgált kampányidőszak zárását április 11-re datáltuk.

⁴ Tudatában vagyunk annak, hogy az utóbbi években mindkét médium szerepe csökkent a politikai közbeszéd tematizálásában. Meggyőződésünk ugyanakkor, hogy jelen elemzésünkkel előkészítjük a média valóságkonstrukciójának komplexebb vizsgálatát is.

lehetősen hektikusnak bizonyult. A cikkek napi számának hétnapos mozgóátlagait tartalmazó diagram (1. ábra) már bizonyos szabályszerűséget, szezonalitást sugall. A november közepe tájától Karácsonyig terjedő időszak rendre megismétlődő enyhe lejtmenete után Karácsony-Újév időszaka visszatérően erős apályt mutat. Az általunk mért médiaaktivitás január közepére érte el a kampányüzemi szintet, amelynek lendületét rendre március 15-dike⁵ környéke törte meg.

1. ábra

A kampánytémákat tartalmazó cikkek napi számának hét napos mozgóátlagai

Nem értékelnénk persze túl a fenti áttekintő megállapításokat. Világos, hogy a hívószavak kiválasztása – akkor is, ha számos független forrásra támaszkodtunk – szubjektív elemeket is tartalmaz. Ez rajta hagyja nyomát azon, hogy egyáltalán mit láthatunk, mérhetünk. E sajátos megfigyelői pozíció hatása akkor is megmarad, ha a szubjektivitás hatását a hívószavak számának növelésével igyekeztünk csökkenteni. Ez utóbbi viszont növelte az esélyét annak, hogy egy cikkben akár több hívószó is jelen legyen, az egyes témák között tehát akár többszörös átfedés is lehet.

A névadás kétségtelenül teremtő aktus. Egy meghonosodott hívószó biztos jele egy közbeszédi téma létezésének. A „*rezsicsökkentés*”, „*békemenet*”, „*Zuschlag-per*”, „*keleti nyitás*”, „*bajai videó*” a kampányidőszak kétségkívül létező közbeszédi témái voltak. Mérésünk azonban csavar egyet ezen a tényen. Önmagában az, hogy bizonyos szavak előfordulnak egy cikkben – márpedig mi ezt mérjük – nem garantálja azt, hogy a kérdéses cikk éppen az adott kifejezéssel jelölt közbeszédi témáról szól.

⁵ Az MNO 2014-es március 15-i aktivitása kivételnek számít, a 2010-es kampány-időszakvégi mélypont pedig annak volt köszönhető, hogy a Húsvét abban az évben április 4-re esett.

Ráadásul az általunk alkalmazott hívószavak státusza ebben a tekintetben rendkívül eltérő. Tudható, hogy egyes hívószavak egészen konkrét eseményekre utalnak, s feltételezhető, hogy az ezeket a szavakat tartalmazó cikkek nagy valószínűséggel éppen ezekkel az eseményekkel kapcsolatos hírekről tudósítanak. Különösen így van ez, ha a kérdéses tudósítássorozatot úgynevezett „kulcsesemények”⁶, többnyire személyek vagy szervezetek körül kitörő botrányok – mint történt például a „*kötcei beszéd*”, „*Kubátov lista*”, „*Zuschlag*”, „*Veritas*”, „*szobordöntés*” témák esetében – indítják el. Ezek ugyanis erős „szívóhatást fejtenek ki, és több korábbi eseményt és aspektust szippantanak magukba.”⁷

Ezzel szemben a „*választás*”, „*kampány*”, „*program*”, „*válság*” vagy akár a „*Fidesz*”, „*MSZP*” kifejezések inkább gyűjtőfogalomként működnek. Könnyen előfordulhat, hogy egyszerre több témát is magukba foglalnak, így egyáltalán nem magától értetődő, hogy ezek a cikkek valójában miről is szólnak. Emiatt, s a korábban már említett átfedések miatt csaknem biztosak lehetünk abban, hogy a fenti kifejezéseket tartalmazó cikkek egy bizonyos – számunkra pillanatnyilag ismeretlen – hányada nem egyedül, vagy egyáltalán nem az adott hívószóval jelzett közbeszédi témáról tudósít.

E probléma megoldásához azonban, ha minimális mértékben is, de a cikkek tartalom-elemzésének irányába kellene elmozdulnunk. Ez meghaladja jelen tanulmányunk kereteit. Vizsgálatainkat a továbbiakban ezért annak tudtával végezzük, hogy a hívószavakra támaszkodó mérésünk egy immanens problémát hordoz magában. Ezzel együtt úgy véljük, így is marad tere annak, hogy a kampánytémák dinamikája terén érvényes megállapításokat tehessünk.

4. Az alapstruktúra

Kiindulásként először madártávlatból vetünk pillantást a kampánytémák dinamikájára. Ha az egyes témák *napi relatív-cikkszámából* (az MNO-ban például a „*választás*” relatív cikkszám 2009. szeptember elsején 8.6-nak, másodikán 4.6-nak, harmadikán 10.0-nek, negyedikén pedig 12.3-nak adódott) előállítjuk a kérdéses kampánytémák időben *kumulatív relatív-cikkszámait ábrázoló* diagramokat (az előbbi példánál maradva a kumulatív relatív-cikkszám elsején marad 8.6, másodikán már 13.2-re növekszik, míg harmadikán 23.2 és így tovább), akkor mindenekelőtt egy újságonként és kampányidőszakokként is megisméltendő kettős szerkezet egyöntetű dominanciája jelenik meg előttünk.

A teljes kampányidőszakban maximum 500 *kumulatív relatív-cikkszám*mal rendelkező témák áttekinthetetlen talapzatából a leggyakrabban szereplő témák legyezőszerűen szétnyíló alakzata emelkedik ki. Ráadásul e témák *kumulatív relatív-cikkszám* szerinti rangsora feltűnő, a kampányidőszakoktól és a vizsgált újságoktól is független, stabilitást mutat (lásd 2a-b. és 3a-b. ábra). A „*választás*”, a „*program*”, a „*vita*”, a „*kampány*” vagy a pártok közül a „*Fidesz*” és az „*MSZP*” – tehát a kampányidőszak leginkább technikainak tekinthető témái – minden esetben az említési rangsor élmezőnyében helyezkednek el. Figyelemre méltó, hogy 2014-re még a „*válság*” kifejezés is csak néhány helyet csúszott vissza a rangsorban, miközben azt gondolhattuk volna, hogy a 2008-as hitelválság és annak hazai következményei miatt a 2010-es kampányban jóval előkelőbb helyre kerülhet.⁸

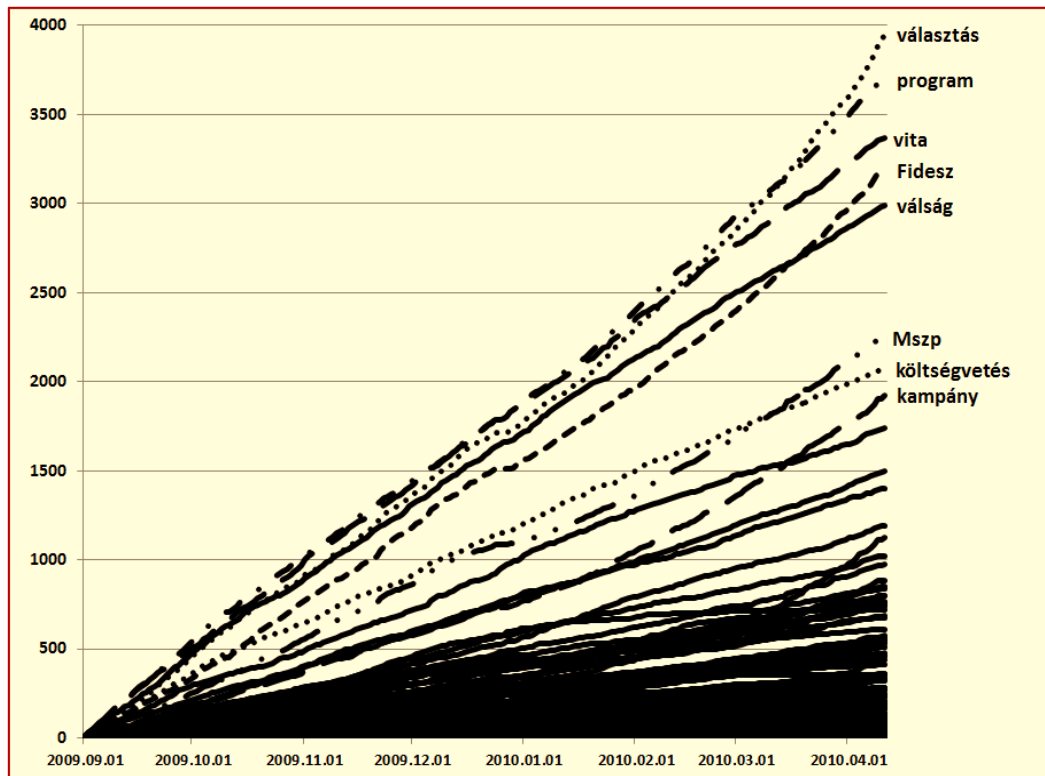
⁶ Hans Matthias Kepplinger 2007: 397.

⁷ Hans Matthias Kepplinger 2007: 396.

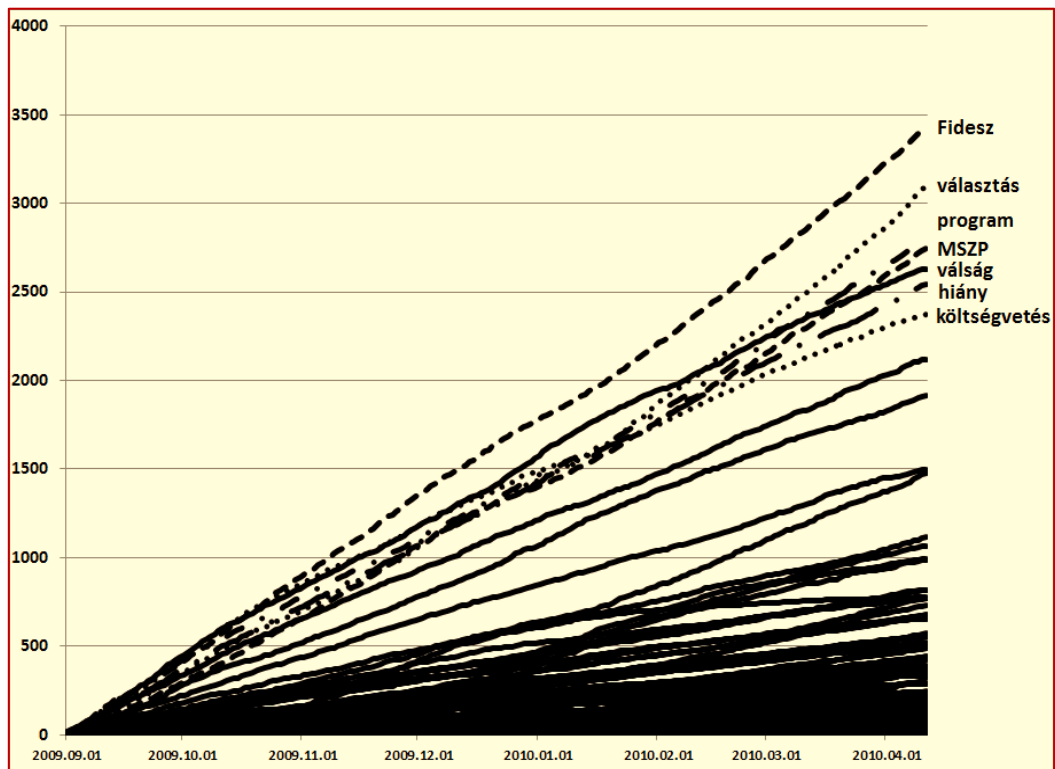
⁸ Megjegyezzük, hogy a 2., valamint a későbbiekben a 3., 8., 9., 10., 11. és 15. ábrák alján megfigyelhető fekete vonalak is tényleges közbeszédi témák grafikonjai. Nem nevesítjük őket, mert ezzel érzékeltetnénk a közbeszédi témák tömeges jellegét. Az ábrákon éppen nevesített témák ebből a "tématengerből" lettek kiemelve. Ezt a szelekciós folyamatot kívánjuk érzékeltetni azzal, hogy ennek a tengernek egy részét ott hagytuk az ábrák alján.

2(a-b). ábra

2a) 2010 NOL: kampánytémák kumulatív gyakoriságának idősorai

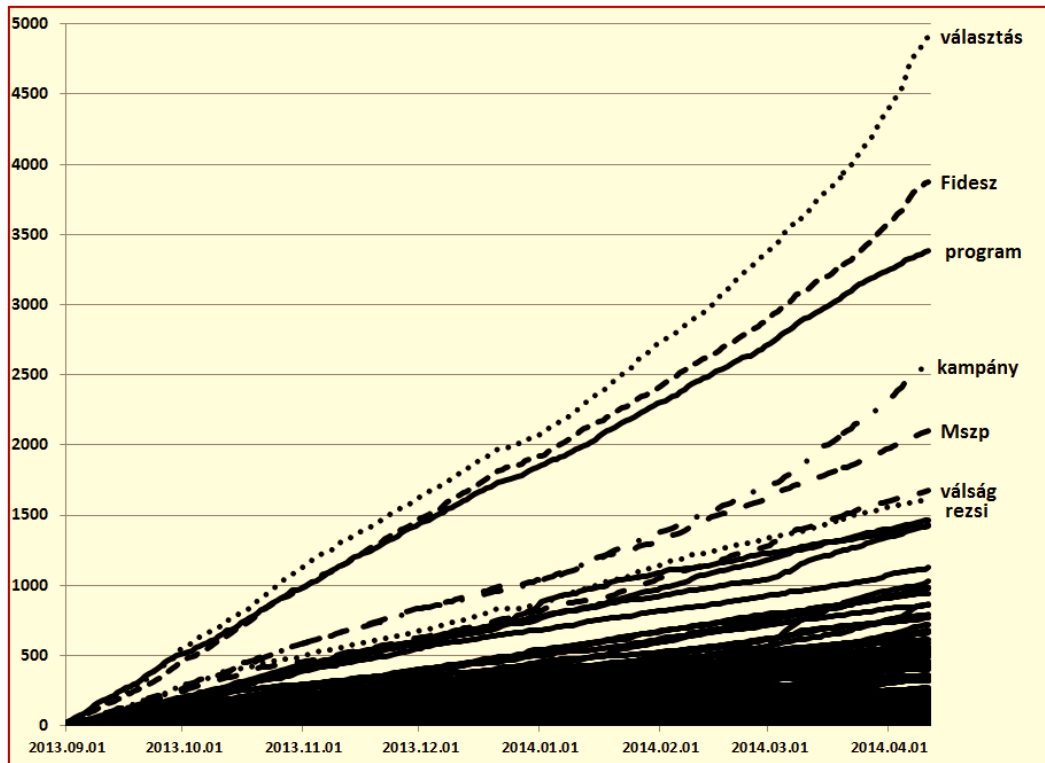

2b) 2010 MNO: kampánytémák kumulatív gyakoriságának idősorai

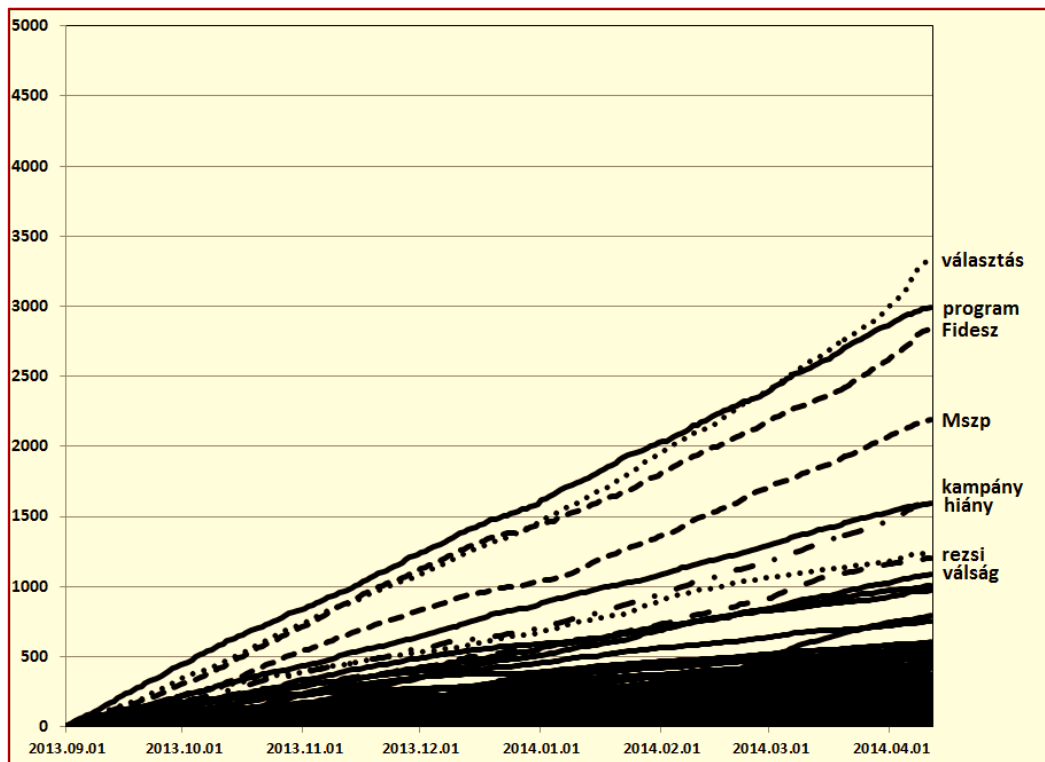

3(a-b). ábra

3a) 2014 NOL: kampánytémák kumulatív gyakoriságának idősorai

3b) 2014 MNO: kampánytémák kumulatív gyakoriságának idősorai

A fenti legyezőszerű forma azért is állhatott elő, mert az említési rangsor élvonalában szereplő témák *kumulatív relatív-cikkszámainak* időszora többségében lineáris grafikont formáz.

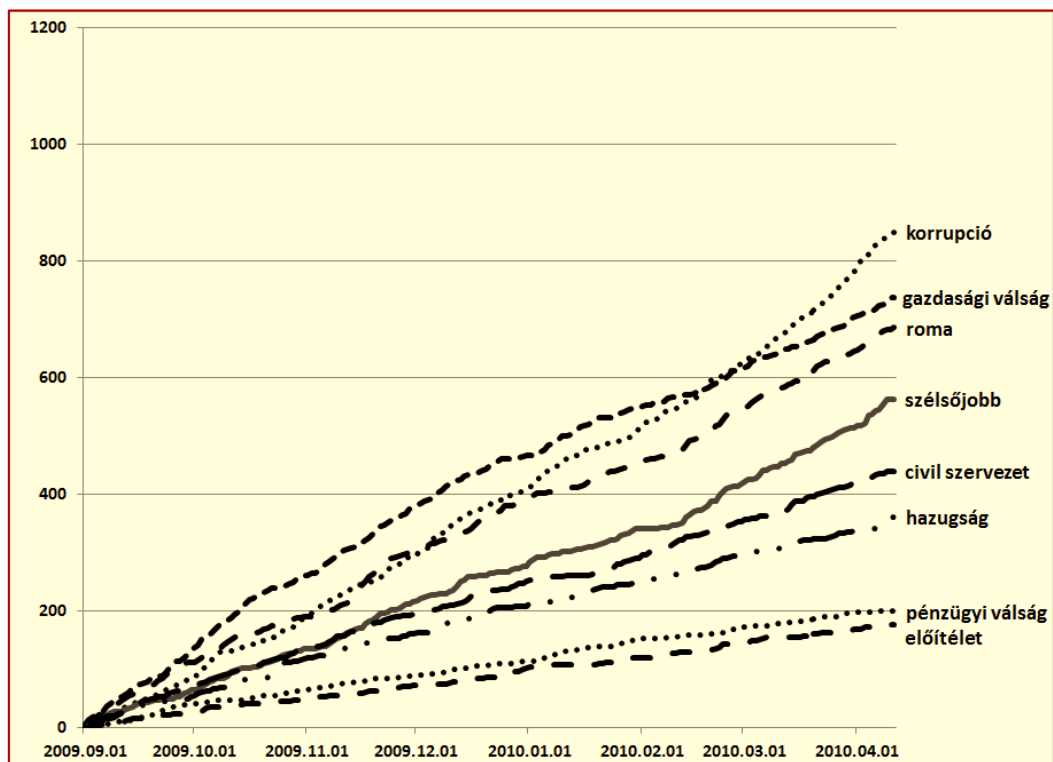
A kevés kivételhez tartoznak egyebek mellett az élvonalas „választás”, s kisebb említés számmal a „kampány” témák, illetve a „Fidesz” és az „MSZP”, amelyek diagramjai a kampány végéhez közeledve – érthető, de mégis figyelemre méltó egyöntetűséggel – valamennyi esetben enyhén gyorsuló növekedést mutatnak.

Ezen témák dinamikájának kampányvégi felgyorsulása sem teszi érvénytelenné azonban a lineáris grafikonok dominanciáját. Márpedig ez azt jelenti, hogy a *kumulatív relatív-cikkszám* – a továbbiakban egyszerűen *kumulatív említésszám* – szerinti legnagyobb említésszámú kampánytémák között többségben vannak azok, a más szempontból döntően gyűjtőfogalomként működő témák, amelyek a kampányidőszak egészében lényegében azonos intenzitással vannak jelen. Megjelenésük nem köthető valamilyen meghatározott apropóhoz, a velük kapcsolatos hírek megjelenése az adott időszakban szinte rutinszerű, a továbbiakban ezért *állandósult jelenlétű rituális* témáknak fogjuk nevezni őket.

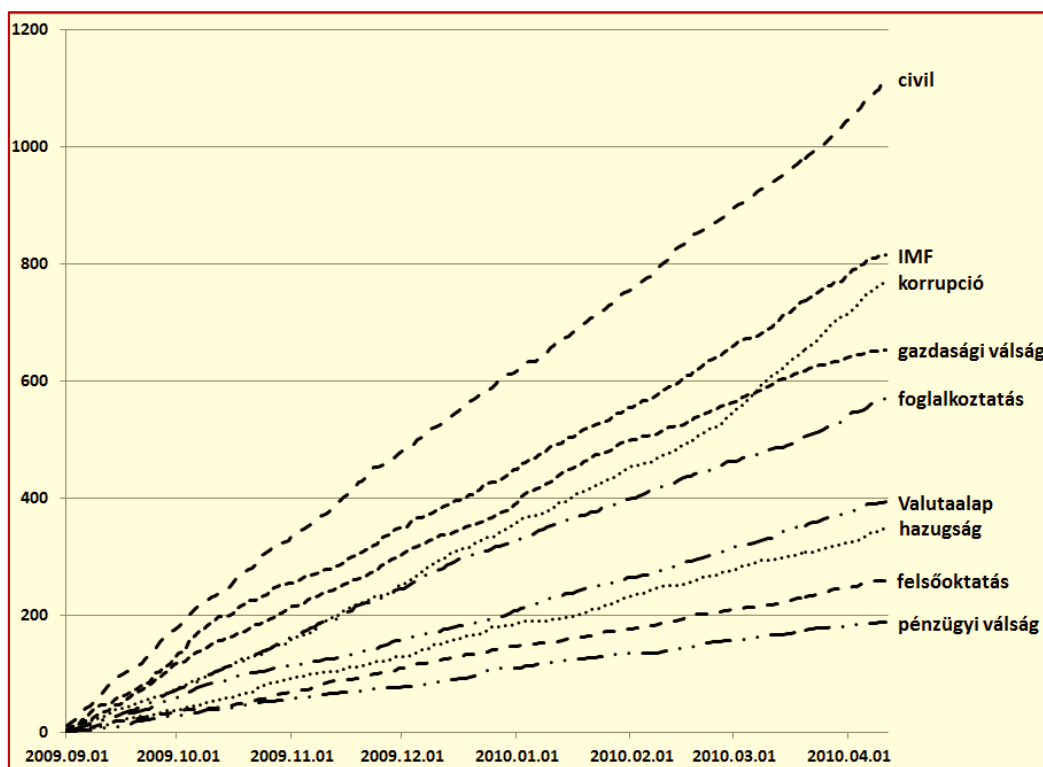
A lineáris grafikonnal ábrázolható *állandósult jelenlétű rituális* témák azonban az eddig vizsgált 3000 feletti kumulatív említésszámú témák világánál jóval lejjebb az ezres említés-szám alatti témák között is előfordulhatnak. (4a-b. ábra) A 2010-es kampányban mindkét újságban állandósult jelleggel van jelen a „korrupció”, „gazdasági válság”, „civil”, „hazugság”, „pénzügyi válság” téma. Igaz a „roma” és „szélsőjobb” témák ezen az említés szinten és állandósult intenzitással csak a NOL-on, míg az „IMF” és „foglalkoztatás” témák csupán az MNO-on jelennek meg.

4(a-b). ábra

4a) 2010 NOL: korrupció, gazdasági válság, roma, szélsőjobb, civil, hazugság, pénzügyi válság, előítélet

4b) 2010 MNO: civil, IMF, korrupció, gazdasági válság, foglalkoztatás, valutaalap, hazugság, felsőoktatás, pénzügyi válság

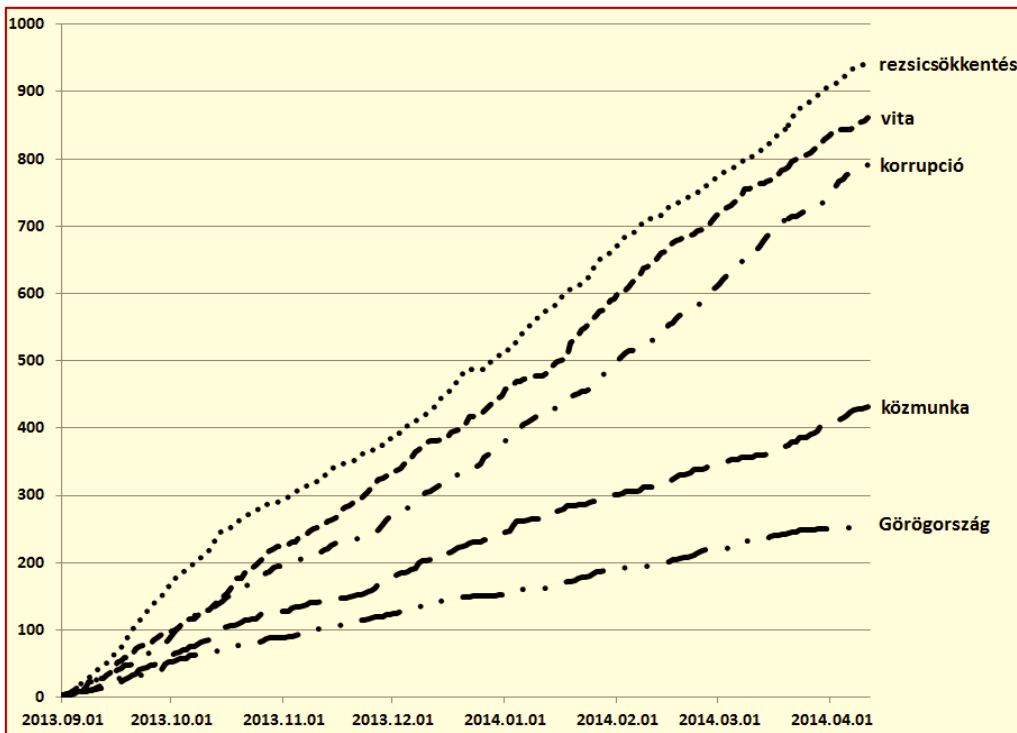

Mégis a konkrét médiumok közötti különbségnél jelentősebbnek tarjuk, hogy a szerkesztőségi szelekciók ezen a szinten nem meghatározó jelentőségűek. Sőt a médiumok közös reakciója még az olyan részletekben is megjelenik, mint például a „korrupció” témájának médiajelenléte. A kampány közeledtével e téma diagramjainak meredeksége mindkét újságban lényegében ugyanakkor kezdett el enyhén növekedni.

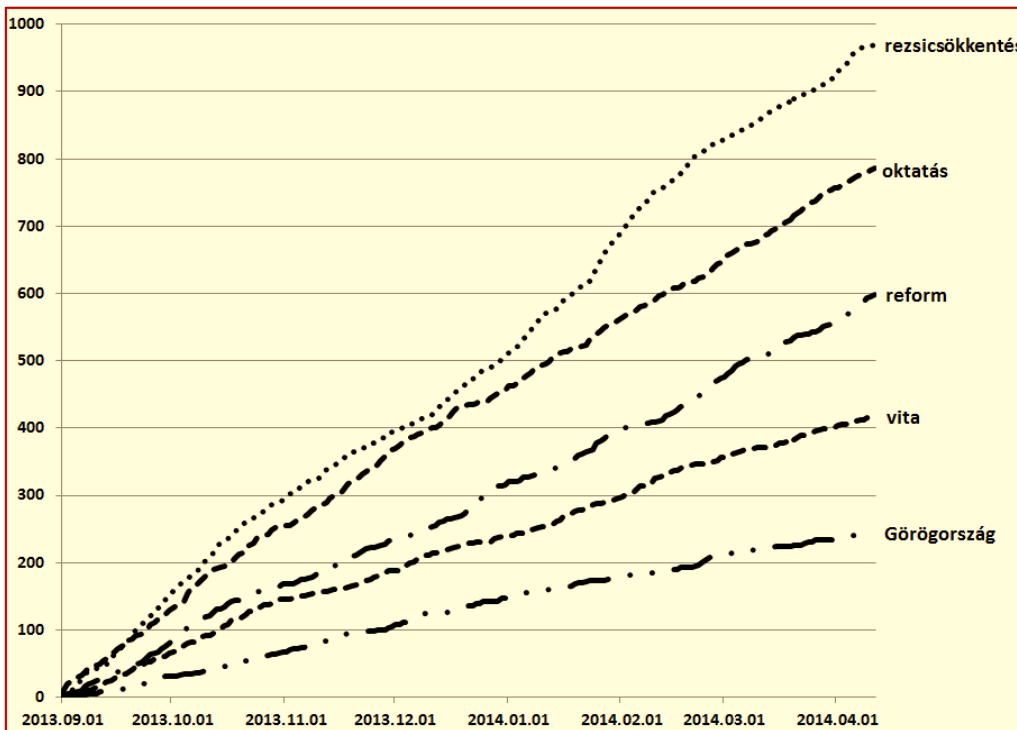
A 2014-es kampányidőszakban megint azt tapasztaljuk, hogy a témák terén nyoma van ugyan a szerkesztőségi preferenciáknak (5a-b. ábra), például a NOL ezen az említési szinten állandósult jelleggel a „korrupció” és „közmunka” témákkal, míg az MNO az „oktatás” és „reform” témákkal foglalkozik. Ezzel együtt a cikkek említésszáma terén ez a szerkesztőségi szelekció megint korlátozott hatásúnak tűnik. A „rezsicsökkentés”, a „vita”, és a „Görögország” témák mindkét médiumban ugyanolyan állandósult jelenléti rituális jelleggel vannak jelen.

5(a-b). ábra

5a) 2014 NOL: rezsicsökkentés, vita, korrupció, közmunka, Görögország

5b) 2014 MNO: rezsicsökkentés, oktatás, reform, vita, Görögország

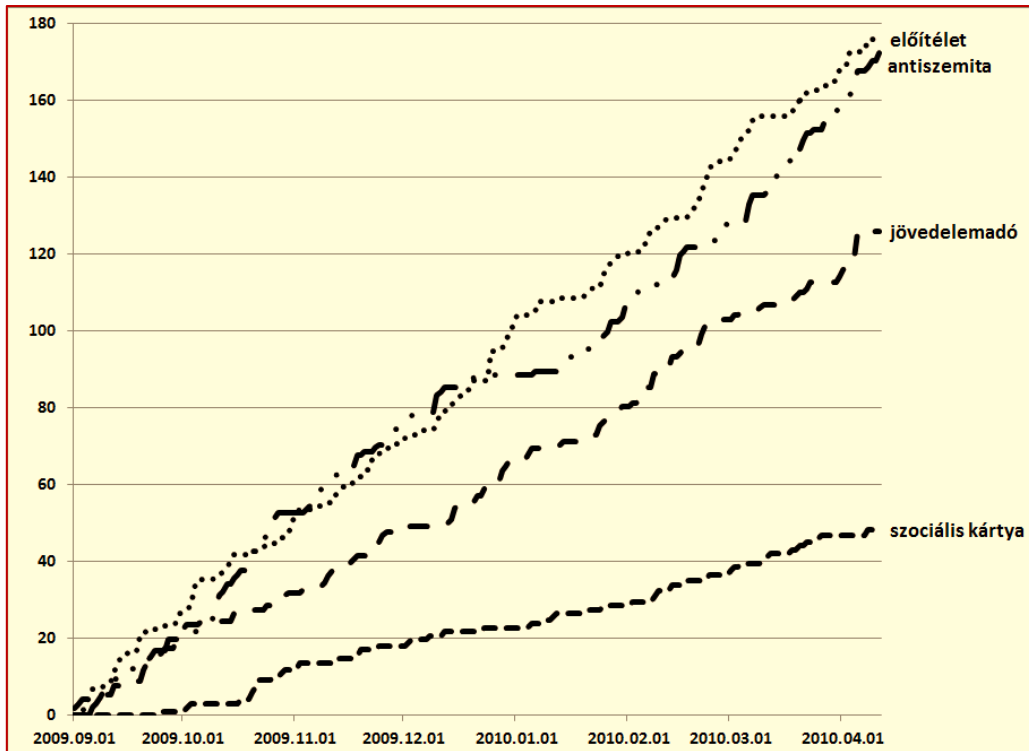

Egészen mélyen behatolva a kampánytémák említési rangsorok szerinti talapzatába, ahol a gyűjtőfogalom jellegű témák előfordulása is ritkul, a kettőszáz kumulatív említés alatti tartományban azt tapasztaljuk, hogy a 2010-es kampányidőszakban (6a-b. ábra) az „előítélet”,

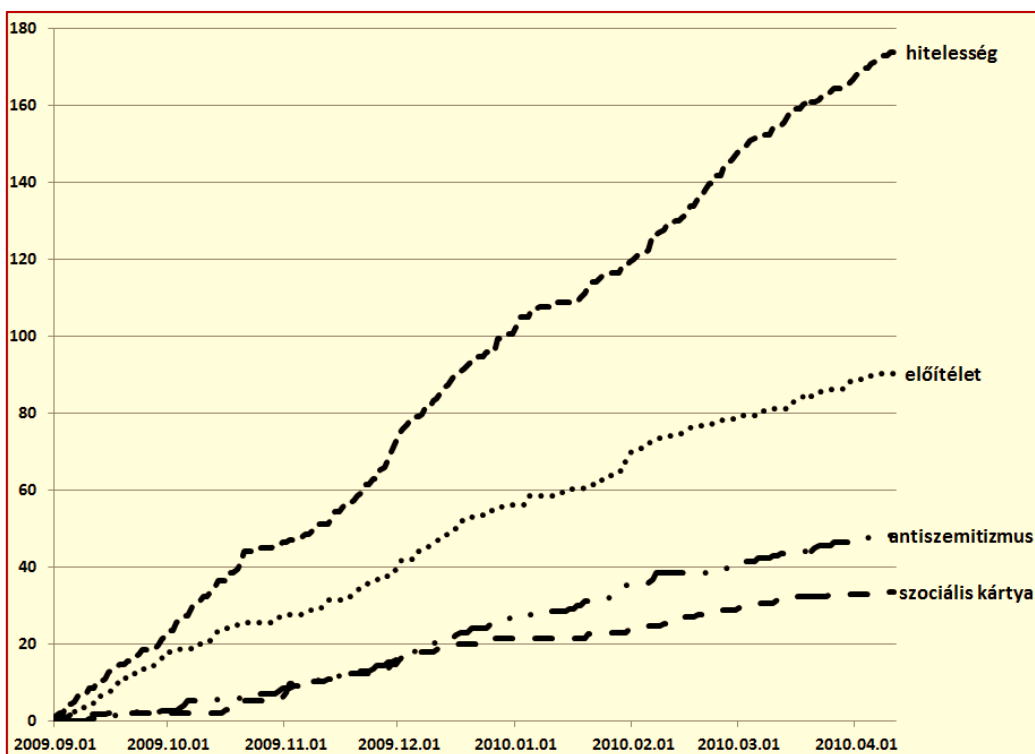
„antiszemitizmus” és „szociális kártya” témák, a 2014-es időszakban (7a-b. ábra) pedig a „bűnözés”, „nemzeti színház”, „nyugdíjak” és „előítélet” témák mindkét médiumban *állandósult jelenléti rituális* témákként fordulnak elő.

6(a-b). ábra

6a) 2010 NOL: előítélet, antiszemita, jövedelemadó, szociális kártya

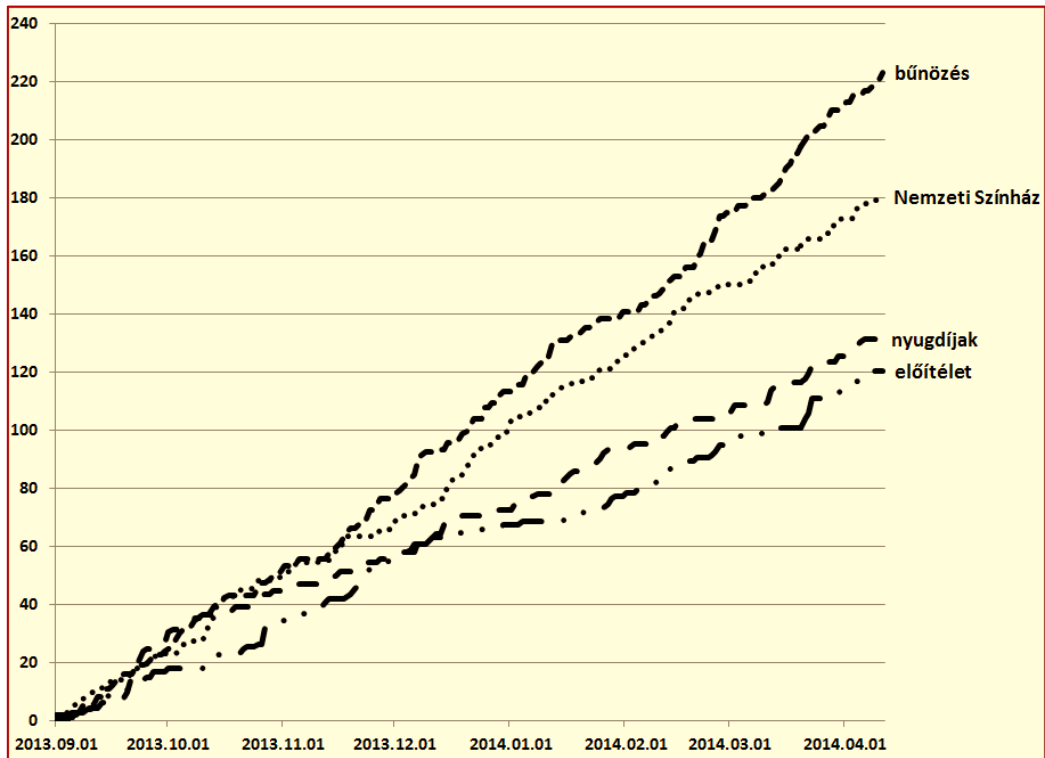

6b) 2010 MNO: hitelesség, előítélet, antiszemitizmus, szociális kártya

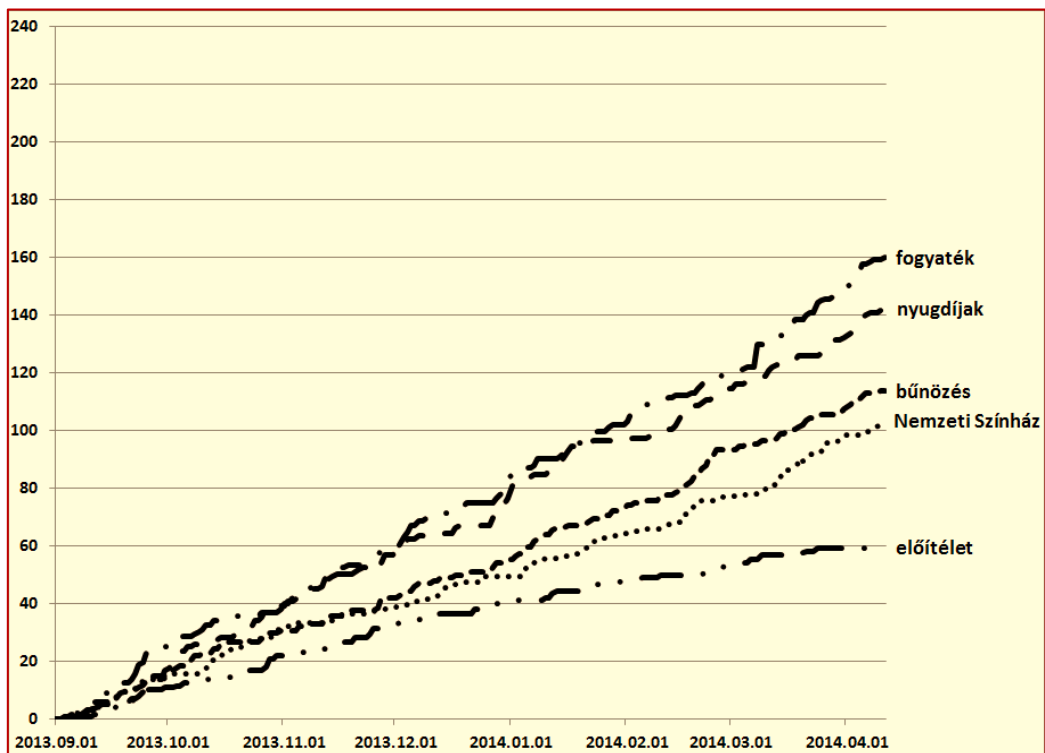

7(a-b). ábra

7a) 2014 ábra NOL: bűnözés, Nemzeti Színház, nyugdíjak, előítélet

7b) 2014 MNO: fogyaték, nyugdíjak, bűnözés, Nemzeti Színház, előítélet

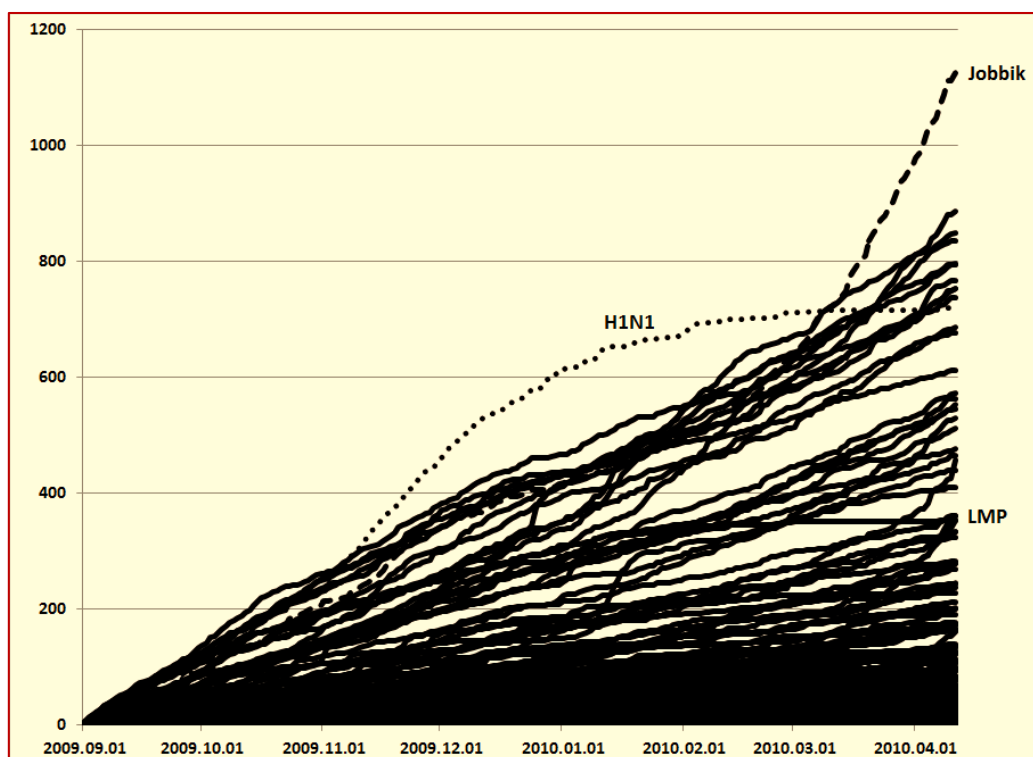
Összefoglalva tehát megállapíthatjuk, hogy a kampány teljes időszakán átívelő, lineáris kumulatív diagramokkal ábrázolható, állandósult jelenlétű témák az említési rangsorok minden szintjén előfordulhatnak. Ráadásul, ha egy téma az egyik médiumban lineáris diagramú kampánytémának bizonyult, akkor a másokban is. Még figyelemre méltóbb, hogy többségük esetében a kumulatív említésszámok szerint vett rangsorbeli helyezésekben is csekélyek az eltérések. A továbbiakban ezen *állandósult jelenlétű rituális* témák összességét az adott közbeszédi időszak *alapstruktúrájának* nevezzük.

5. Aktualitások, újdonságok, szenzációk

Ahhoz, hogy lineáristól látványosan eltérő dinamikára bukkanjunk, a háromezer vagy annál is több kumulatív említésszámú⁹ témák világából le kell süllyednünk az ezres említések alá. Figyelemre méltó, hogy a 2010-es kampányban mindkét médiumnál ugyanazzal a két témával találkozunk (8a-b. ábra). Időben elsőként a 2009 októberének második felében felbukkanó, majd a szenzáció¹⁰ alapú közbeszédi témák tipikus útját követve – a NOL-on január elejétől, míg az MNO-on jó egy hónappal később – lecsengő „H1N1” témát emelhetjük ki. Emlékeztünk még arra, hogy ez a téma a betegség újdonsága és a közvetlenül hozzákötött halálesetek miatt világszerte riadalmat keltő szenzációvá vált. Magyarországon a téma politikai jelleget is öltött. A 8a-b. ábráról jól látható, hogy ez a téma a NOL esetében dinamikai értelemben lényegében helyet cserél a 2010 februárjában látványosan felívelő pályára kerülő „Jobbik” témával.

8(a-b). ábra

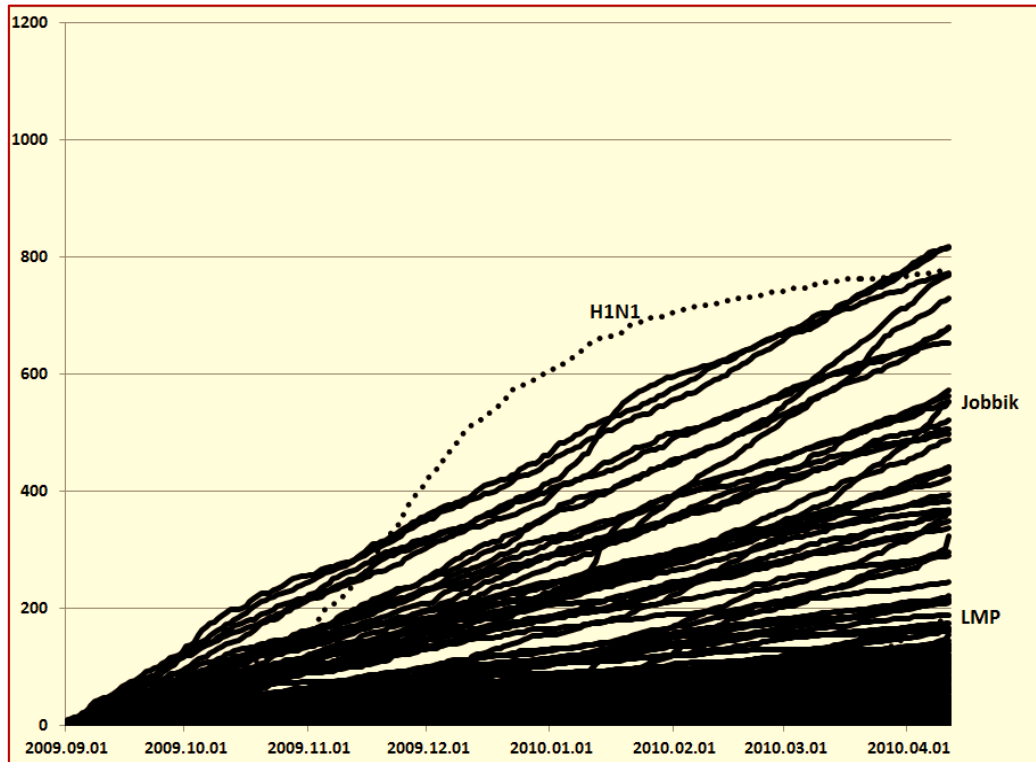
8a) 2010 NOL: újdonság, Jobbik, H1N1

⁹ Emlékeztetünk arra, hogy az említésszám itt teljes kampányidőszakra vonatkozó kumulatív relatív-cikkszámokra utaló rövidített beszédmód.

¹⁰ Lásd Fokasz 2008.

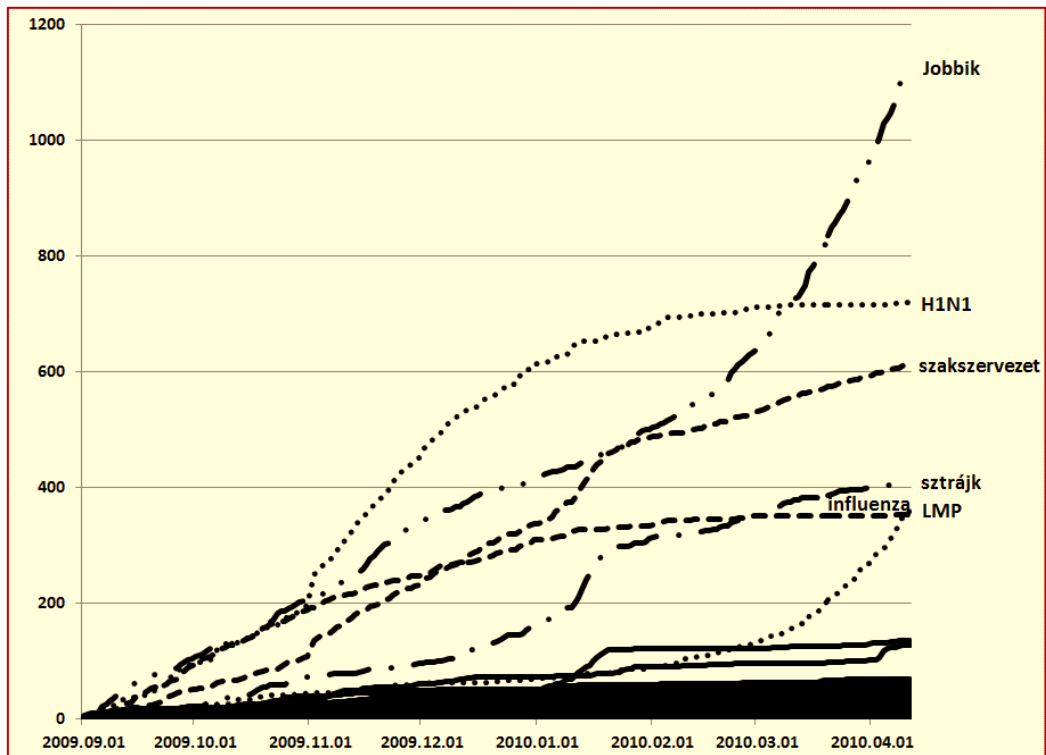
8b) 2010 MNO: újdonság, H1N1, Jobbik

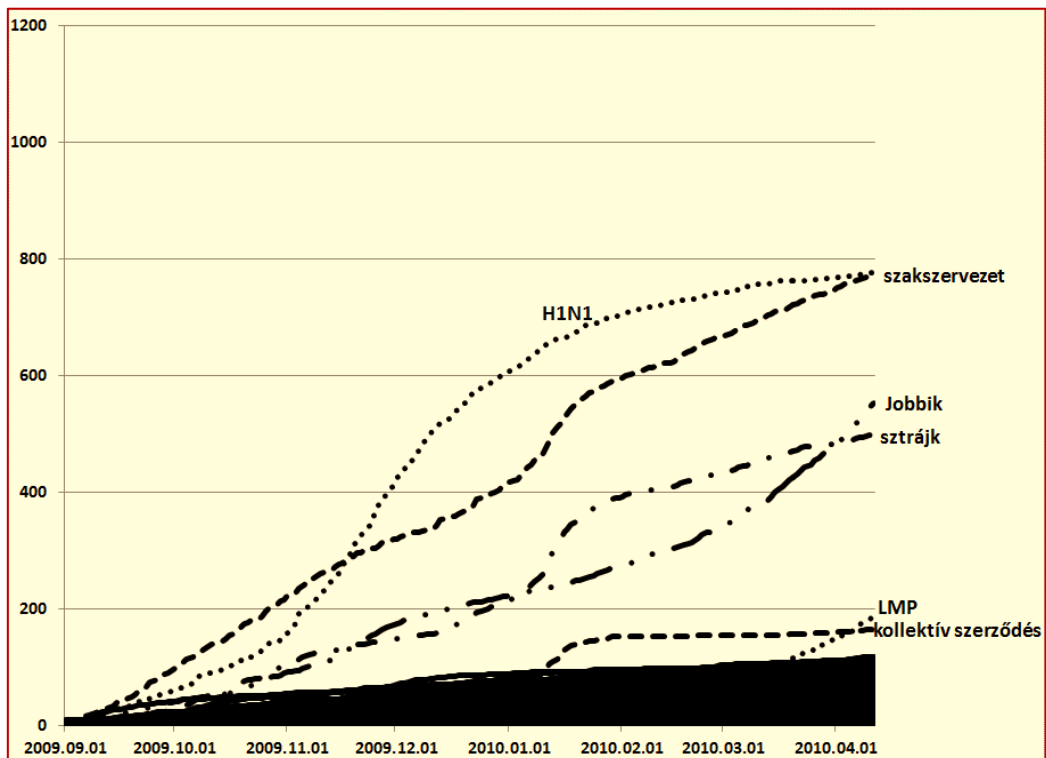
Figyelemre méltó, hogy a rendkívül hasonló növekedési forma mellett – a szerkesztőségi szelekció első látványos jeleként – a „*Jobbik*” kumulatív említésszáma az MNO-on csupán fele a NOL-énak. Az MNO-on a „*Jobbik*” témát igazából csak akkor lehet világosan detektálni, ha az *állandósult jelenlétű nem nevesített rituális* témáknak a 8a-b. ábra nagy részén feketéllő sűrű szövevényét a 100 említésszám feletti tartományban alaposan tovább ritkítjuk. Így állítottuk elő a 8a-b. ábrából a 9a-b. ábrát, amelyet nagyrészt már megszabadítottunk a nem nevesített közbeszédi témáknak – lásd az ábra alján még megmaradó fekete diagramokat – a 8a-b. ábrát még domináló tengerétől.

9(a-b). ábra

9a) 2010 NOL: Jobbik, H1N1, szakszervezet, sztrájk, influenza, LMP

9b) 2010 MNO: H1N1, szakszervezet, Jobbik, sztrájk, LMP, kollektív szerződés (jobbaldalt)

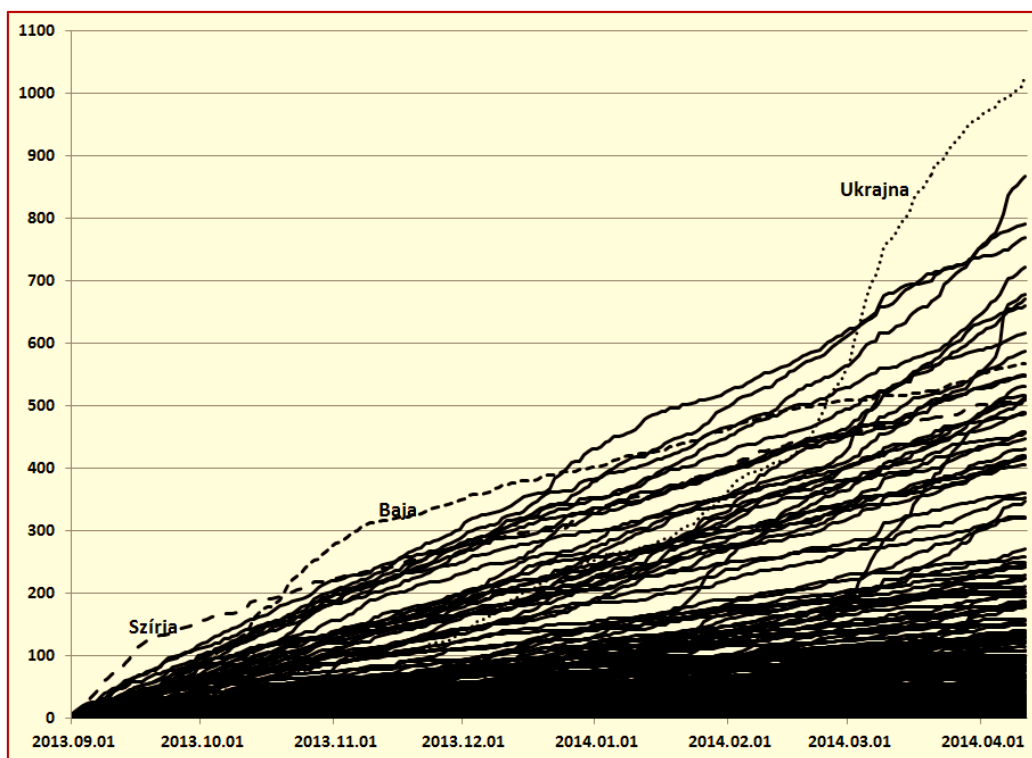
A „Jobbik”-hoz hasonló típusú dinamikát követő közbeszédi témákat – megkülönböztetve az előre kalkulálható *aktualitáshoz* kötött, illetve az előzmény nélküli, váratlan *szenzáció* alapú témáktól – a továbbiakban *újdonosság* alapúaknak nevezzük. A Jobbik esetében a szóhasználatot az indokolja, hogy bár a párt korábban alakult, parlamenti választási kampánybeli jelenlétét a média, ha szenzációként nem is, de kétségtelenül újdonságként kezelte. Ezt az értelmezést erősíti, hogy a 2010-es kampányidőszakban az LMP média jelenléte jóval kisebb kumulatív említésszámmal ugyan, de hasonló növekedési mintázatot követett. Figyelemre méltó, hogy a 2014-es kampányban már mindkét párt médiajelenléte az állandósult jelenlétű rituális témák mintázatát követte.

Ha most áttérünk a 2014-es kampány újdonságainak és szenzációinak elemzésére, akkor mindenekelőtt az tűnik fel, hogy az *állandósult jelenlétű rituális témáktól* jelentősen eltérő dinamikájú kampánytémák a 2010-es kampányidőszakhoz hasonlóan ezúttal is az ezres említési szint alatt bukkannak elő (10a-b. ábra). Elsőként a szeptembertől szenzációként induló, majd állandósult jelenlétű rituálissá átalakuló „Szíria”, később a novembertől több hullámban szenzációként nekilóduló „Ukrajna” téma mutat viszonylag nagy előfordulási számú és a lineáristól feltűnően eltérő, sajátosan hullámzó dinamikát. A belpolitikai események terén a bajai időközi választással kapcsolatos médiareakció esik ebbe a kategóriába, s mutat az egykori „H1N1” témához meglepően hasonló szerepet.

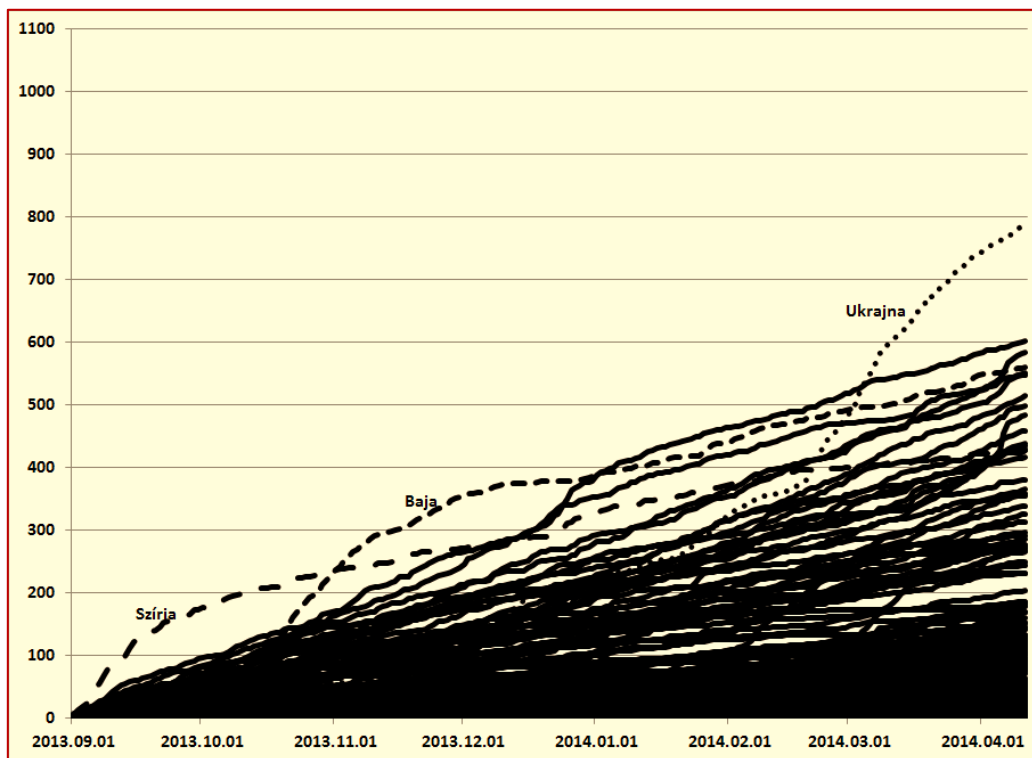
A fenti példák alapján óvatosan felvethető annak lehetősége, hogy egy kampányban sajátos médiadinamikai funkciója lehet egy olyan sémának, amelyben egy az időszak elején megjelenő, korán beinduló, majd a kampányidőszak közepére lecsengő téma mintegy szokásszerűen átadja a dinamikai stafétát egy hirtelen felívelő új témának. Úgy tűnik, hogy 2010-ben a „H1N1” és a „Jobbik”, 2014-ben pedig a „bajai választás”, illetve „Ukrajna” témák stafétája képviselte ezt a sajátos dinamikai mintázatot. Hangsúlyozzuk, hogy ez a „staféta” nem a témák tartalmára csupán funkcionális dinamikai szerepükre vonatkozik.

10(a-b). ábra

10a) 2014 NOL: újdonosság, Ukrajna, Baja

10b) 2014 MNO: újdonság, Ukrajna, Baja

Ha az állandósult jelenlétű rituális témáknak a 10a-b. ábrán feketéllő szövevényét megritkítjuk, akkor kiderül, hogy a vizsgált újságokban az „Ukrajna”, „Putyin”, „Krim”, „Szocsi” témák egyaránt sokat szereplő, többszörösen összefonódó, szenzáció alapú témákként működtek (11a-b. ábra a 10a-b. ábra ily módon „ritkított” változata). Az így felbukkanó közbeszédi témák újságokon belüli relatív súlya azonban eltérő volt. Különösen feltűnő, hogy az MNO a NOL-hoz képest alig több mint feleakkora teret biztosított Putyinnak. A belpolitikai témák közül ezen a szinten „Baja” egy őszi szenzációból a kampány egész időszakán átívelő állandósult jelenlétű rituális témává változott. Figyelemre méltó különbség, hogy az ezzel a témával szoros kapcsolatban lévő, de attól mégis különböző „bajai videó” témának az MNO jóval nagyobb teret adott. Ezzel szemben a NOL-on január közepe táján erős botrányként jelenik meg a „holokauszt” téma, amely a választásokig hátralévő rövid idő alatt is 460 említésig jut, szemben az MNO-val, ahol bár szintén botrányként találják, 170-es említésszámmal mintegy harmadakkora teret szentelnek a kérdésnek (11a-b. ábra).

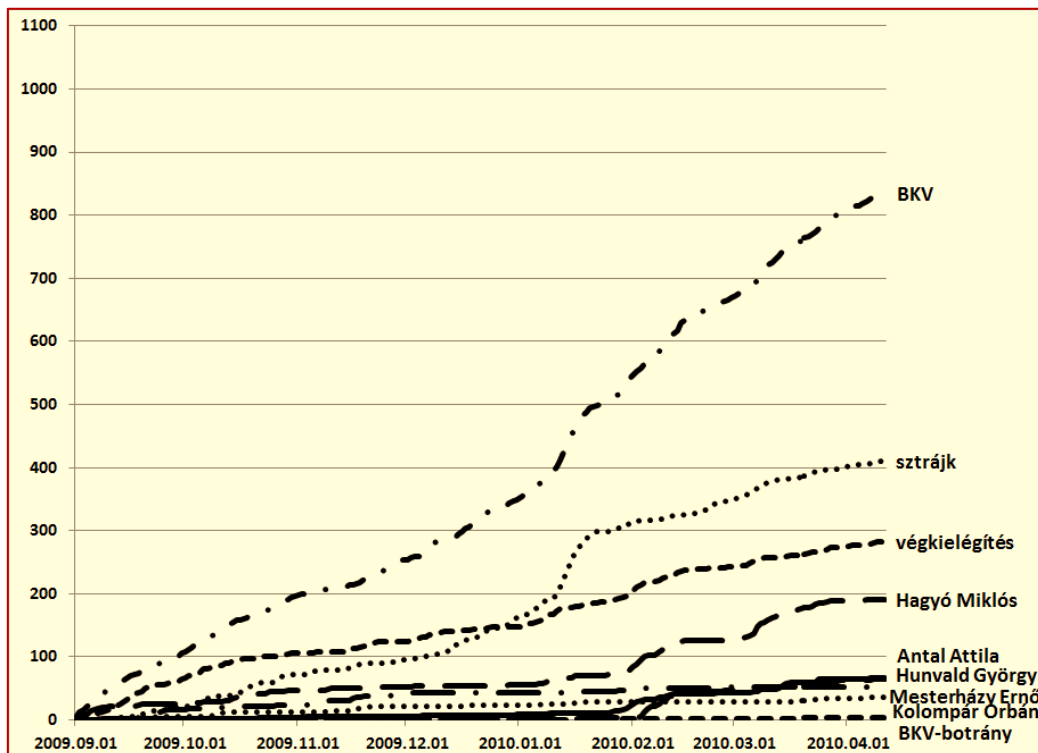
Az állandósult jelenlétű rituális témáktól eltérően az aktualitások és újdonságok terén egyértelmű szerkesztőségi preferenciákkal szembesülünk. Arra számítunk, hogy a szenzációk, konfliktusok, botrányok esetében ennek még világosabb jelét tapasztaljuk.

6. Kampányfinis – szenzációk, botrányok

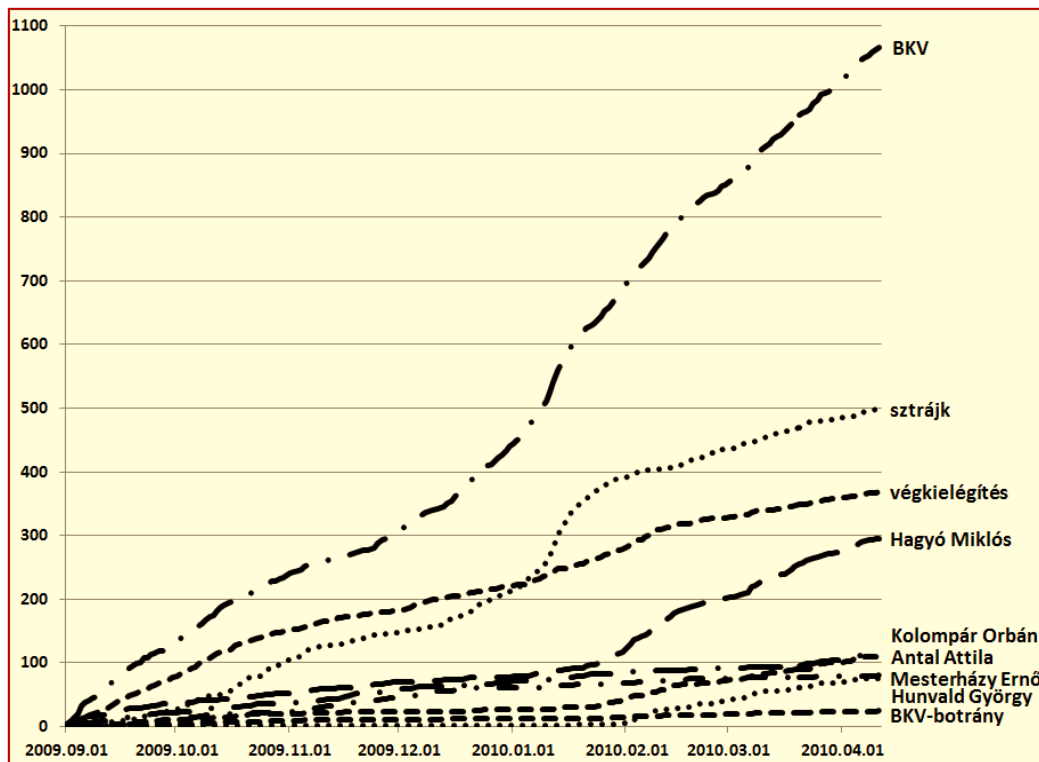
Visszatérve most a 2010-es kampány időhöz kötött változó dinamikájú témáinak elemzéséhez, a 9(a-b). ábrán egy szenzáció alapú – „HINI” – és két újdonság alapú – „Jobbik”, „LMP” – közbeszédi téma mellett a „kollektív szerződés” egy egyszerű aktualitáshoz kötött témát képviselt. A „szakszervezetek” és a „sztrájk” témák január elejei nekilendülése viszont már szenzáció számba vehető aktualitást jelzett. Ismeretes, hogy 2010 januárjában került sor a BKV történetének leghosszabb sztrájkjára. A fenti közbeszédi témák ezért átvezetnek bennünket a 2010-es kampányfinis BKV-ügyként összefoglalható botránysorozatába. Mint a 12(a-b). ábráról látszik a „BKV”, és a „sztrájk” témák a sztrájk idején erőteljes együtt járást mutatnak. A „BKV” jellegénél fogva az egész kampányidőszakban jelenlévő aggregált témaként viselkedik. Az egyetlen sztrájk eseményt leszámítva – amely az adott pillanatban izgalmas aktualitást és növekvő intenzitású médiajelenlétet kölcsönöz a témának – tulajdonképpen állandósult jelenlétű rituális témával van dolgunk. Az igazán meglepő, hogy kisebb említésszám mellett ugyan, de ugyanez mondható el a BKV-hoz közvetlenül kapcsolódó „végkielégítés” témáról is.

12(a-b). ábra

12a) 2010 NOL: BKV, sztrájk, Végkielégítés, Hagyó Miklós, Antal Attila, Mesterházy Ernő, Hunvald György, Kolompár Orbán, BKV-botrány

12b) 2010 MNO: BKV, sztrájk, végkielégítés, Hagyó Miklós, Kolompár Orbán, Antal Attila, Hunvald György, Mesterházy Ernő, BKV-botrány (jobbaldalt)

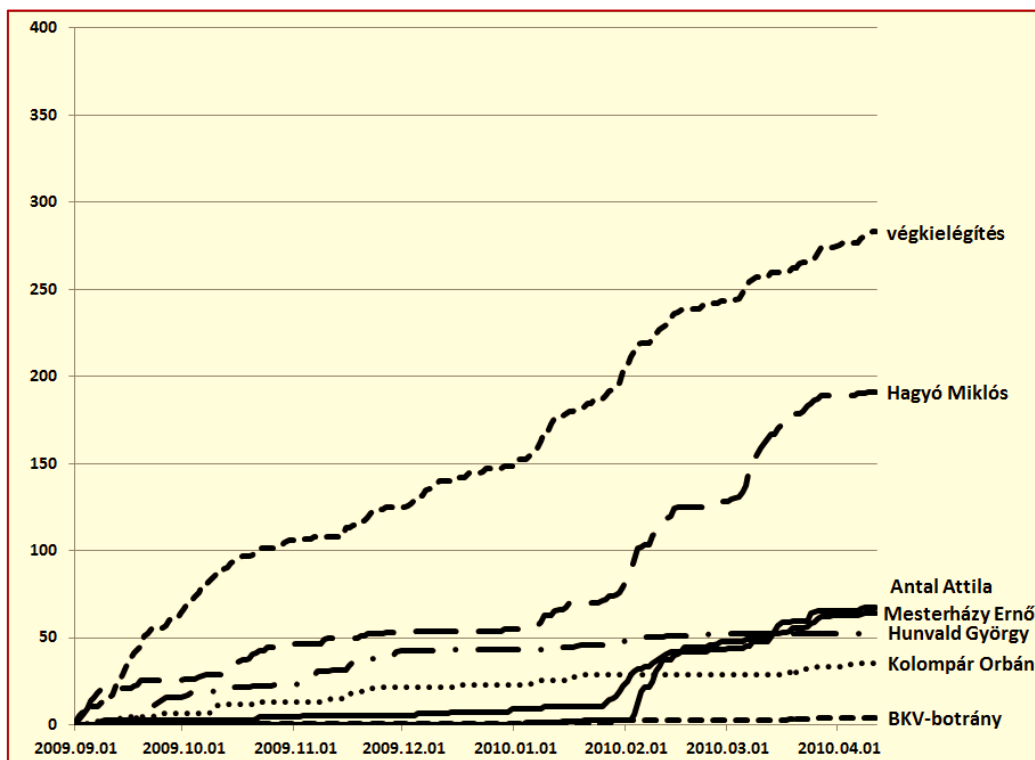
Úgy véljük, hogy folyamatos jelenlétével ez utóbbi téma teremti meg azt a szűkebb értelmezési keretet,¹¹ s szolgáltatja azt a háttértudást, amelyen belül a botránysorozat – mint a 13(a-b). ábrán látható, most már döntően személyekre fókuszáló – finomhangolását el lehetett végezni. A konkrét botránysorozatban a keretezést két büntetőügyhöz kapcsolt személy „Kolompár Orbán” és „Hunvald” lényegében állandósult jelenlétű rituális jellegű szerepeltetése tette teljessé. Ez a keretezési technika kétségtelenül hozzájárult ahhoz, hogy a 2010-es kampány idején ez a botránysorozat vált a kampányfinis meghatározó elemévé.

Érdeemes felfigyelnünk arra, hogy most először bizonyos állandósult jelenlétű rituális témák és szenzációk, botrányok sajátos összjátékára bukkantunk. Ennek értelmezését azonban egy kicsit később végezzük el.

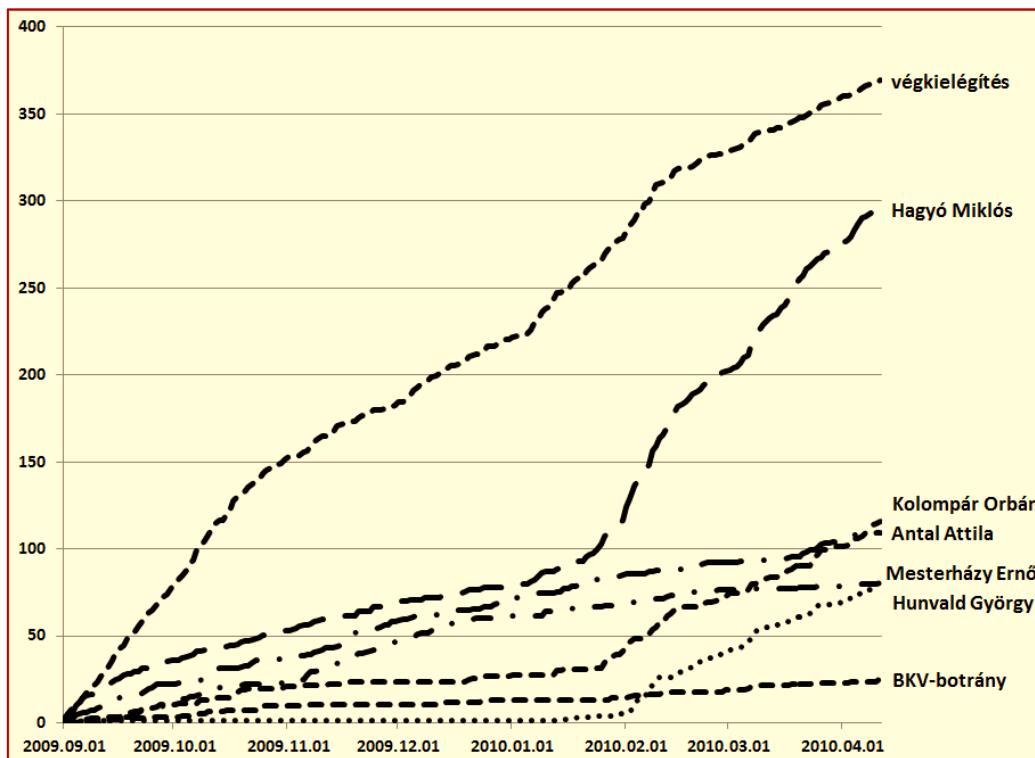
¹¹ Egy kicsit tágasabb keretben ezt a szerepet az „őszödi” beszéd és „hazugság” témák játszották, de erről majd később.

13(a-b). ábra

13a) 2010 NOL: végkielégítés, Hagyó Miklós, Antal Attila, Mesterházy Ernő, Hunvald György, Kolompár Orbán, BKV botrány

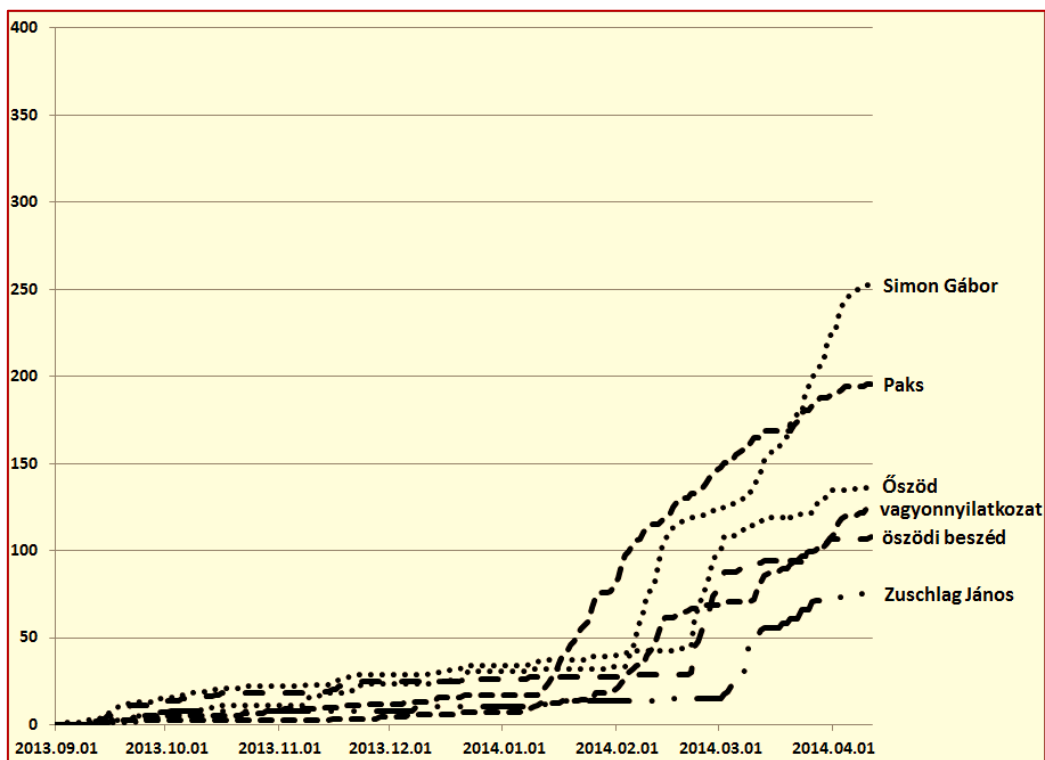
13b) 2010 MNO: végkielégítés, Hagyó Miklós, Kolompár Orbán, Antal Attila, Hunvald György, Mesterházy Ernő, BKV botrány

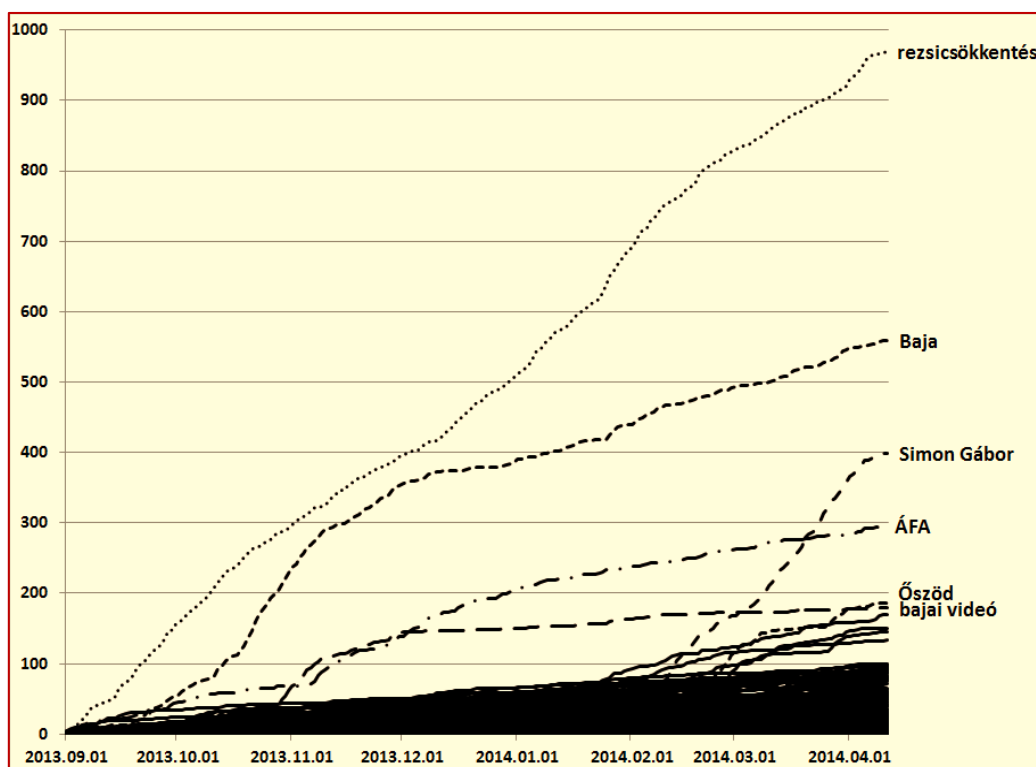
Átterve most a 2014-es kampányfinis elemzésére, ennek meghatározó témái csak február elején törtek be a közbeszédbe (14a-b. ábra). A heves politikai viták tárgyát képező „Paks” és „*vagyonynyilatkozat*” hívoszavú témák, bár említési sorrendjük eltérő volt, növekedési dinamikájukat tekintve lényegében mindkét médiumban hasonló szerephez jutottak. Meggyőződésem azonban, hogy a választási célegyenesre való ráfordulás tematikai finomhangolásában a „Simon Gábor” ügy és kapcsolódó társai az „Őszöd”, „*őszödi beszéd*”, és „Zuschlag” témák játszottak funkcionálisan a 2010-es BKV ügyekhez hasonló szerepet. Figyelemre méltó, hogy a személyekhez kötött közbeszédi témák itt is – akárcsak a BKV esetében 2010-ben – központi szerepet kaptak a kampányfinis tematizálásában. Nem elhanyagolható különbség azonban, hogy ezúttal nem létezik a finist az egykori „*végkielégítés*” témához hasonlóan, közvetlenül keretező történet.

14(a-b). ábra

14a) 2014 NOL: Simon Gábor, Paks, Őszöd, vagyonynyilatkozat, őszödi beszéd, Zuschlag János

15b) 2014 MNO: rezsicsökkentés, mint keret

7. Kampányfinis – örökzöldek, botrányok

A „végkielégítés” és a „rezsicsökkentés” kapcsán ezen állandósult jelenlétű rituális témák és egyes szenzációk-botrányok sajátos összjátékára figyelhettünk fel. Az előbbieket értelmezési keret, tulajdonképpen kontextust szolgáltatnak a botrányok botrányként történő értelmezéséhez. Az utóbbiak pedig felfrissítik, új jelentéssel dúsítyják fel, s élénk színekkel ruházzák fel ezeket a továbbiakban már *örökzöldeknek* nevezett állandósult jelenlétű rituális témákat. Korábbi publikációnkban (Fokasz 2006) minden lineáris grafikonnal ábrázolható közbeszédi témát örökzöldeknek neveztünk. Most finomítva az ott bemutatott tipológiát, az úgynevezett *örökzöldeket* az állandósult jelenlétű rituális témák egy speciális részhalmazaként definiáljuk.

A „végkielégítés” és a „rezsicsökkentés” alapján annyit már első közelítésben is elmondhatunk, hogy az *örökzöldek*, mint közbeszédi témák láthatóan „túlmutatnak saját magukon”. (Fokasz-Kopper 2015) Korábbi vizsgálódásaink során a nemzetközi sajtóban a „Watergate botrány”, és a „9/11” New York-i terrortámadás, míg a hazai sajtóban az „Olaszliszka” illetve a „hazugság” témákról mutathattuk ki, hogy a közbeszéd olyan állandósult *referencia* pontjaivá váltak, amelyeket a „közönség különböző beállítottságú szereplői eltérően értelmeztek ugyan, de *orientációs* szerepük mindenki számára nyilvánvaló volt”. (Fokasz-Kopper 2015) Ezek az örökzöldek – Pierre Norával (1999) szólva – a közbeszédi térnek a közelmúlt eseményeiből alkotott, de a jelenben való orientációt elősegítő *emlékezet helyeivé, lieux de mémoire*-jaivá lényegültek át. (Fokasz-Kopper 2012)

Ezt az értelmezőkeret és orientációs jelleget az örökzöldek meghatározó jellemzőjének tekintjük. Fontos, hogy az örökzöldek dinamikai szempontból megkülönböztethetetlenek az állandósult jelenlétű rituális témáktól. Paradox módon egy döntően kvantitatív irányultságú tanulmányban arra az eredményre jutottunk, hogy az örökzöldeknek az állandósult jelenlétű rituális témától való megkülönböztetése nem kvantitatív médiadinamikai kérdés.

Az örökzöldek a természet eseteit és a társadalom történéseit „sémába tagolják, vagy valamilyen ismert sémával kötik össze” (Luhmann 2008: 126), amely szabályozza, hogy az eseményképzés során a hírgyártók mit őriznek meg, használnak fel újra, s teszik lehetővé nem csak az ismerős, de az „ismerősben az ismeretlen felismerését” (Luhmann 2008: 126), s ezáltal a hírfolyam továbbfolytatását.

Az örökzöldek segítségével teljesíti a tömegmédiá az a feladatát, hogy „ismerőséget generáljon” (Luhmann 2008: 76), s egyúttal rugalmasan „percről percre változtassa azt, hogy az ezután következő kommunikáció résztvevői mind az elfogadás, mind az elutasítás előidézésének kockázatát vállalhassák.” (Luhmann 2008: 76)

Mint a fenti idézetekből is látható, empirikus eredményeink itt találkoznak először Niklas Luhmannnak a tömegmédiá valóságkonstrukciójára vonatkozó elméletével. Az örökzöldek olyan közbeszédi kategóriát képviselnek, amelyek révén a „mindenkori tárgyalt valóságmetaszetekre (témák) [...] egy második, közmegegyezést nem igénylő valóság rakódik” (Luhmann 2008: 76), s amelyek segítségével a kommunikációban „bizonyos valósághipotéziseket ismertnek feltételezünk, anélkül, hogy külön be kellene vezetnünk és meg kellene indokolnunk ezeket a kommunikációban.” (Luhmann 2008: 76) Az örökzöldek hozzájárulása ezért meghatározó a tömegmédiák társadalmi funkciójához, amelyet Luhmann „nem a mindenkori aktuális információk összességében [...], hanem az ezáltal létrejött emlékezetben” (Luhmann 2008: 77) találja meg.

A luhmanni elmélet szempontjából az örökzöldek jelentősége abban áll, hogy a társadalom, mint kommunikációs rendszer stabilitásához járulnak hozzá. Luhmann ugyanis vitatja azt az évszázados elméleti hagyományt, amely szerint a társadalmi rendszer egy „explicite vagy implicite megkötött társadalmi szerződésre, [...] konszenzuálisan elfogadott közös meggyőződésre” épül. (Luhmann 2008: 126) Luhmann szerint ugyanis „nagyon kockázatos lenne [...] konszenzusokra támaszkodni, amelyek tulajdonképpen normatív szükségletek” (Luhmann 2008: 126), s nem biztos, hogy fennállnak.

A társadalom, mint a kommunikáció rekurzív működéséből keletkező rendszer „stabilitása (=reprodukáló képessége) elsődlegesen” a kommunikáció ezen rekurzív működése révén előállított „objektumok generálásán alapszik, amelyek a későbbi kommunikációban adottnak vehetők.” (Luhmann 2008: 126) Mint láttuk, ezen objektumok egyikét képviselik az örökzöldek. Jelentőségüket pedig az adja, hogy „nehéz lenne elképzelni, hogy egy kommunikatív műveletekre épülő, az egyéni horizontokon messze túlmutató társadalom hogyan lenne képes működni, ha ezt a nélkülözhetetlen feltételt nem biztosítaná maga a kommunikációs folyamat.” (Luhmann 2008: 126)

Felmerül azonban a kérdés, hogy miként tehetek szert az örökzöldek ilyen tulajdonságra? A kérdés annál is fontosabb, mivel Luhmann szerint a tömegmédiá rendszere, mint minden rendszer műveletileg zárt. Az elme szintjén ez egyszerűen szólva azt jelenti, hogy semmilyen idegen gondolat nem kerülhet a fejünkbe, s mi sem plántálhatjuk gondolatainkat mások elméjébe. A rendszerek „műveleti szinten nem képesek [...] elérni környezetüket.” (Luhmann 2008: 134) S minden rendszernek csak saját – a tömegmédiá esetében kommunikációs – műveletei állnak rendelkezésre, ahhoz, hogy struktúráit felépítse. „Ennek ellenére bekövetkezhetnek erőteljes és ismételt ingerlések, amelyeket a rendszeren belül mindenkor információkká dolgoznak fel. Hosszabb távon nézve a strukturális fejlődés meghatározott forrásokból eredő ingerlések folyamatos áramlásával magyarázható.” (Luhmann 2008: 134)

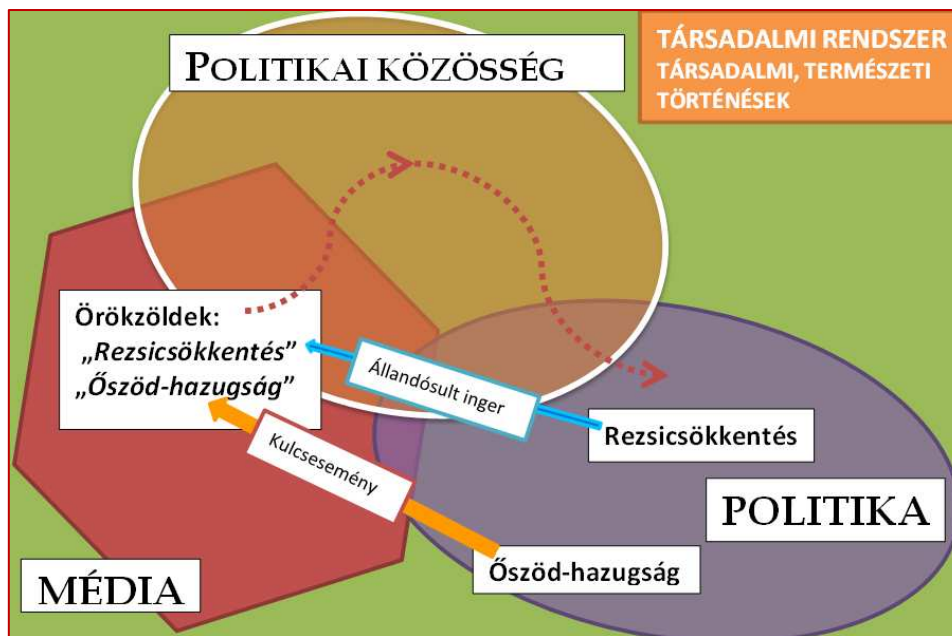
A rendszerek strukturális fejlődésének ilyen „pavlovi” jellegű kondicionálására szolgálhatnak példát az örökzöldek, s ennek is két eltérő jellegű alfaját képviselik a „*hazugság*”, illetve a „*rezsicsökkentés*” közbeszédi témák.

A 16. ábra a társadalmi rendszer három egymással részben átfedő alrendszere – a politika, a média, és a politikai közösség – közti viszony sematikus ábrázolásával szemlélteti ezt a

folyamatot. Felhívjuk a figyelmet arra, hogy szóhasználatunkban a „Rezsicsökkentés” valamint „Őszöd-hazugság” közbeszédi témákat megkülönböztetjük a rezsicsökkentés és az Őszöd-hazugság névvel jelölt politikai történésektől.

16. ábra

Örökzöldek két eltérő kialakulási mechanizmusa

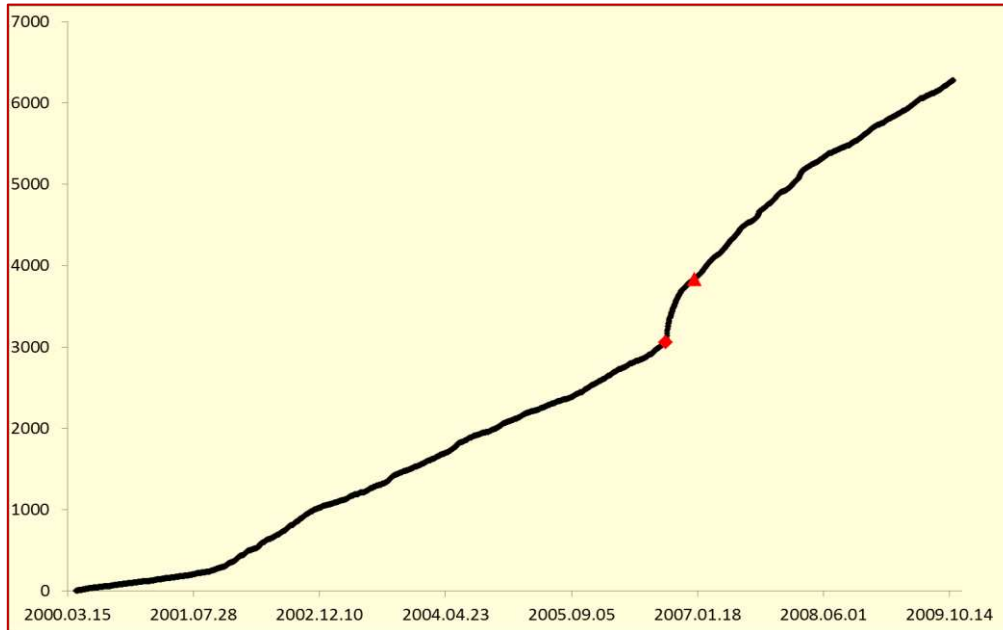
Az „Őszöd-hazugság” (a továbbiakban röviden „hazugság”), mint örökzöld közbeszédi téma egy a média szféráján kívülről – a politikából – jött egyszeri, bár korántsem folytatás nélküli rendkívül erős inger – az őszi beszéd napvilágra kerülésének – hatására kialakult kulcseményre (Kepplinger 2007: 396) támaszkodik (16. ábra mustársárga nyíl). Ebben az esetben – hasonlóan ahhoz, ahogy a Watergate botrány, a 9/11-es New York-i terrortámadás, vagy az Olaszliszkai gyilkosság esetében is – a normasértés, a botrány által a publikumban kiváltott közös érintettség rendkívül erős érzése alapozta meg, hogy ez a közbeszédi téma állandó helyet vívott ki magának a tömegmédia témái között.

Referencia pontként működő örökzölddé pedig az tette, hogy erkölcsi értékeléseket lehetett társítani hozzá. A tömegmédiának ugyanis ennyiben „fontos szerepe van az erkölcsök megőrzésében és újratermelésében. Ez persze nem úgy értendő, mintha képesek volnának etikai alaptételeket leszögezni, vagy akár a társadalom erkölcsi szintjét, a jó cselekvés irányában emelni. [...] Csak azt lehet a fülön csipett vétkeseken demonstrálni, hogy ilyen kritériumokra szükség van.” (Luhmann 2008: 41)

A 17. ábra megerősíti, hogy az állandósult jelenlétű rituális témák és az örökzöldek médiadinamikailag megkülönböztethetetlenek. Az őszi beszéd napvilágra kerülését megelőzően a „Hazugság” amennyire mindennapos, annyira hatás nélküli, állandósult jelenlétű rituális közbeszédi téma volt. A 2006 szeptemberében berobbant botrány által kiváltott hirtelen publikációs boom – a 17. ábrán piros pontok jelölik ezen időintervallum kezdetét és végét – elmúta után, a téma dinamikája ismét lineáris grafikonnal volt ábrázolható, de a fenti erkölcsi hatás miatt már egészen más kommunikációs szerepben jelent meg. Figyelemre méltó, hogy bár jelentősége fokozatosan csökkent, a téma utalásszerű referenciaként, az őszi beszéd napvilágra kerülésének módja körüli eszmecsere jóvoltából még a 2014-es választási kampányban is előbukkant.

17. ábra

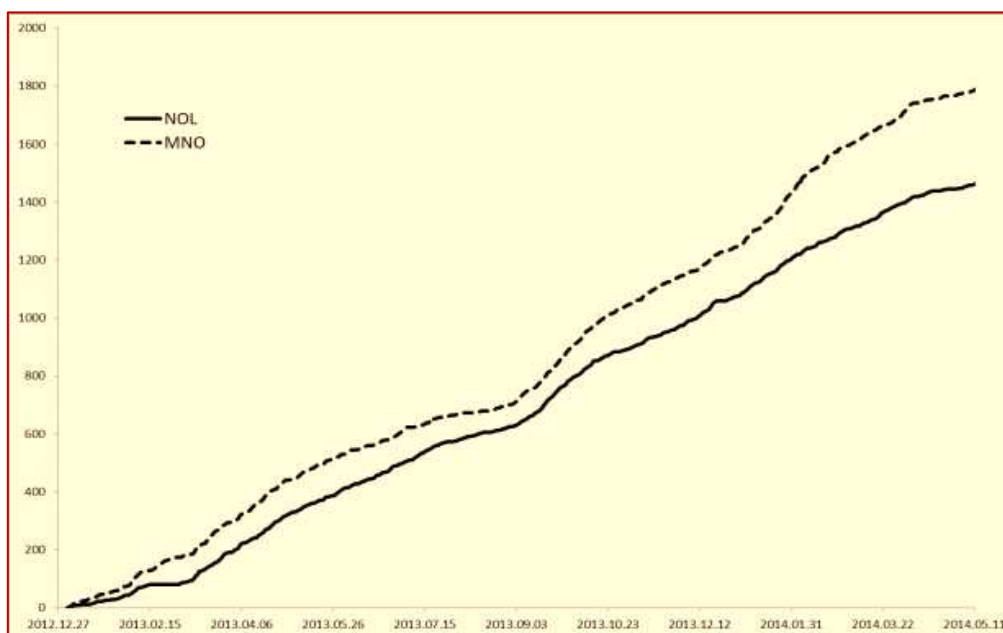
A „Hazugság” téma kapcsán az MNO portálon megjelent cikkek kumulatív száma

A fentiekől eltérő módon jött létre a „Rezsicsökkentés”, mint örökzöld közbeszédi téma. Ismert, hogy még 2013 legelején, tehát jóval a 2014-es kampányidőszak előtt, a kormány mintegy kísérleti jelleggel, egy egyszeri rezsicsökkentés mellett döntött. A kezdeményezés tehát a politika szféráján belül indult, majd ennek kedvező fogadtatását látva a kormánypárt, nyilvánvaló politikai szándékkal, tudatosan tervezett ismételt stimulusokkal érte el, hogy a tömegmédiá végül is örökzöldként formálta meg a „Rezsicsökkentés” közbeszédi témát (18. ábra). Ebben az esetben tehát a társadalom egy másik alrendszeréből, a politika felől (16. ábra kék nyíl) a média alrendszerét folyamatosan érő ingerlés strukturális közbeszédi eredményével van dolgunk.

18. ábra

Rezsicsökkentéssel kapcsolatos cikkek kumulatív száma: MNO, NOL

Szempontunkból a politika felől érkező folyamatos ingerlésen túl, az örökzölddé válás döntő tényezője ezúttal is az erkölcsi elem, a lakossági terhek csökkentésének imperatívusza volt. Ez tette lehetetlenné, hogy a politikai szféra többi szereplője kitérjen a téma elől s ez a politika felől érkező állandósult inger vezetett a téma örökzöldként történő rögzüléséhez.

8. Hírfolyamok – botrányok

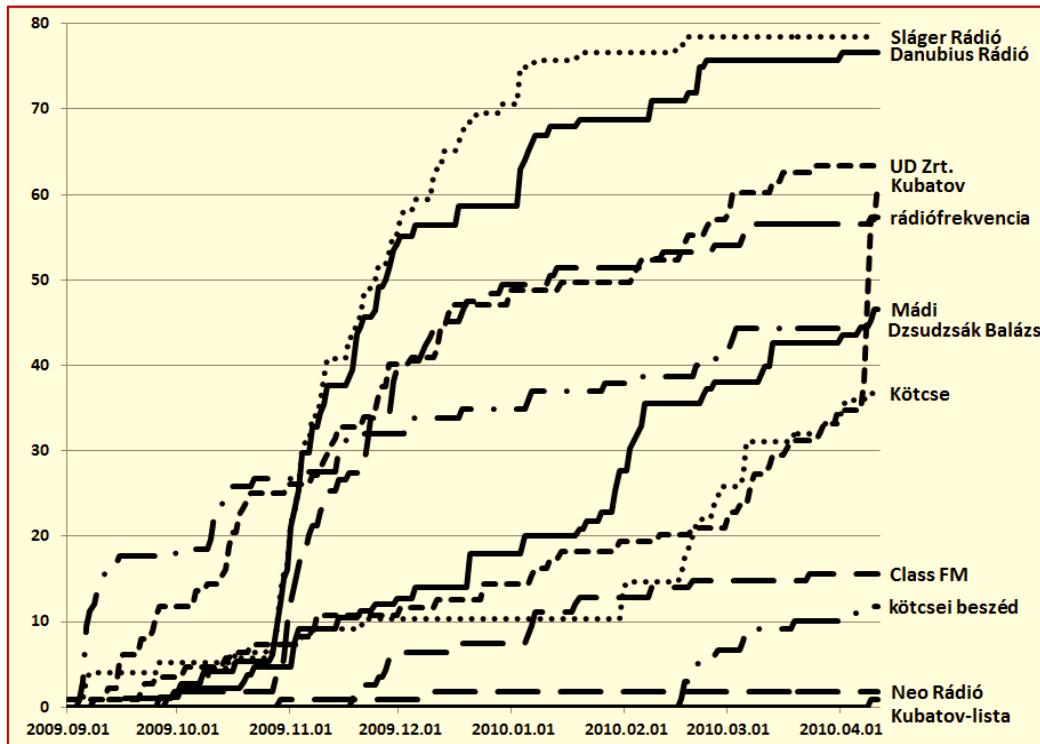
Már eddigi példáink során is világossá válhatott, hogy az állandósult hírfolyamok kialakítására törekedve a média miért is részesíti előnyben a konfliktusos témákat. Mivel egy konfliktus során jó darabig nem ismertek a győztesek és a vesztesek, ezen „témáknak megvan az az előnyük, hogy a spontán létrejött bizonytalanságra játszanak rá.” (Luhmann 2008: 38) Ez olyan feszültséget teremt, amely fenntarthatja a közönség folyamatos érdeklődését. Ezen belül különösen hatásosnak tűnik a normasértések, s ezen belül is a botrányok szerepeltetése. Ez utóbbiakról szóló jelentésekkel a „tömegmédiák képesek a leginkább kiváltani a közös érintettség és felháborodás érzését.” (Luhmann 2008: 41)

Eddigi empirikus áttekintésünkből látható volt az is, hogy számos fontos botránynak személyek adnak identitást, s ezek után magától értetődően beszélünk „*Hagyó Miklós*” vagy „*Simon Gábor*” ügyekről. A *botrány* ugyanis, mint közbeszédi típus, valamilyen normasértéshez köthető szenzáció. A normasértéshez pedig felelősök kellene. Erre jó egy közbeszédi téma személyhez kötése. Másfelől a „személyek a társadalom számára egy ismeretlen jövő kézzelfogható szimbólumai. Egyrészt ismertek, [...] másrészt tudható, hogy ennek ellenére sem tudjuk, hogyan fognak cselekedni.” (Luhmann 2008: 43) A személyek szerepeltetése révén a tömegmédiák olyan történetet mesél el, amely „maga teremtette és folyamatosan megújított bizonytalanságot hoz létre, amely bizonytalanság további információkra van utalva. Önmaga keltette meglepetésekből, saját maga által felépített feszültségekből él.” (Luhmann 2008: 64)

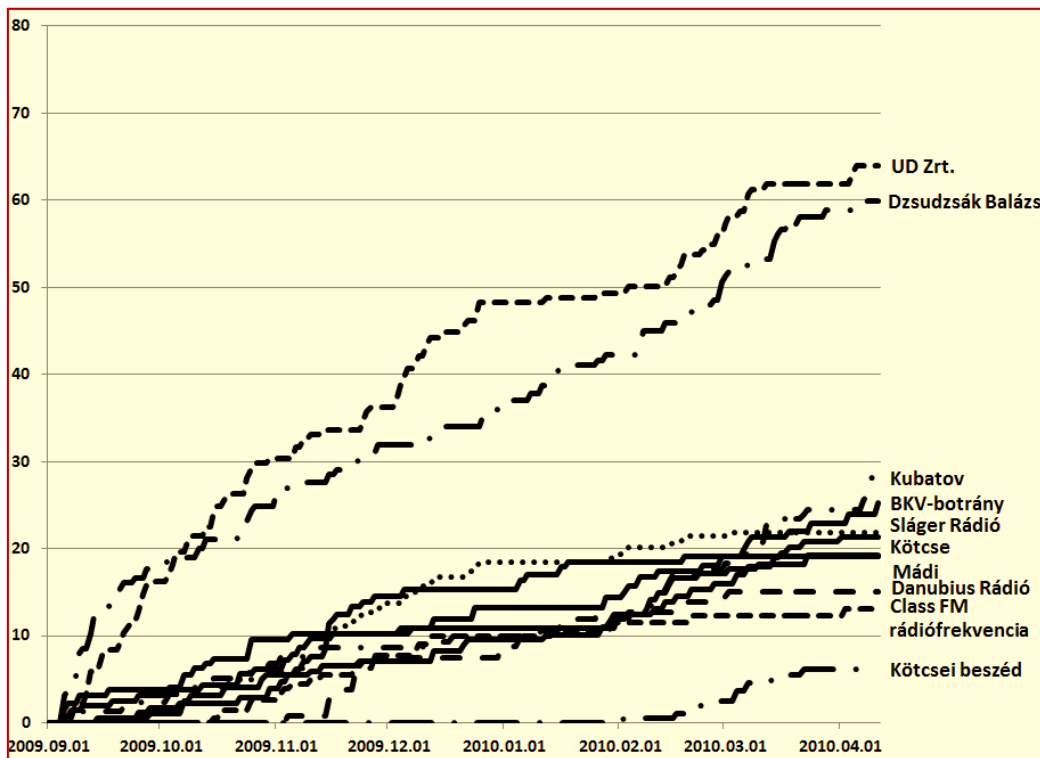
Leszállva most már az említési rangsorok legalsó régióiba, erősen változó dinamikájú témák egész sora tárul fel előttünk. A 2010-es kampányban ezt a szintet dominálja a rádiófrekvenciák ügye (19a-b. ábra). A „*Class FM*”, „*Danubius*”, „*Neo rádió*”, „*Sláger Rádió*” kulcsszavakkal fémjelezhető témacsokrot a média először a két nagy párt közötti osztogatásként tálalta, majd később a Fidesz elleni támadásba fordította át. Itt bukkan fel a „*kötősej beszéd*” téma, amelyet a média egy része igyekezett Orbán Viktor őszödi önleplező beszédéként megkonstruálni, s itt találhatjuk az „*UD Zrt.*”-féle lehallgatási botránnyt, amelynek kapcsán egy a jobboldalon belüli törésvonalat igyekeztek felmutatni. A kampány legeslegvégén bukkan fel a Fidesz pártigazgatójának nevével fémjelzett úgynevezett „*Kubatov botrány*” illetve „*Kubatov-lista*”.

19(a-b). ábra

19a) 2010 NOL: Sláger Rádió, Danubius Rádió, UD Zrt., Kubatov, rádiófrekvencia, Mádi, Dzsudzsák Balázs, Kötcse, Class FM, kötcsei beszéd, Neo rádió, Kubatov lista

19b) 2010 MNO: Sláger Rádió, Danubius rádió, UD Zrt., Kubatov, rádiófrekvencia, Mádi, Dzsudzsák Balázs, Kötcse, Class FM, kötcsei beszéd, Neo rádió, Kubatov lista

Tisztán kvantitatív alapon azt várnánk, hogy az 5 és 80 közötti tartományba eső, tehát tényleg rendkívül alacsony kumulatív említésszámaik miatt, ezek a témák a közönség számára teljességgel észlelhetetlenek maradtak. Ennek ellenére zajos botrányokként ragadtak meg közösségi emlékezetünkben.

9. Kampánytémák dinamikája – botrányok mibenléte

Ez az eredmény felveti a botrányok kvantitatív jellemezhetőségének igényét. Erre az adhat esélyt, hogy ezek a botrányszagú témák az állandósult jelenlétű rituális témáktól eltérően nagyon is időhöz kötöttek. Először is korántsem fogják át a kampányidőszak egészét. Nem biztos, hogy már az elejétől jelen vannak, s az is gyakran előfordul, hogy még a kampány vége előtt kikerülnek a közbeszédből. Ezen túlmenően médiajelenlétük nagyon változékony intenzitású. Hirtelen fellobbanások és stagnáló időszakok váltják egymást előre jelezhetetlen szabálytalanságban.

Indexek sokaságával próbálkoztunk. A legkézenfekvőbb mérőszámok, mint például az egyes témákkal kapcsolatos *napi relatív-cikkszámok változása*, e változások témánkénti összegezése, vagy a témák e változás sorrend szerinti rangsora nem vezettek semmilyen eredményre.

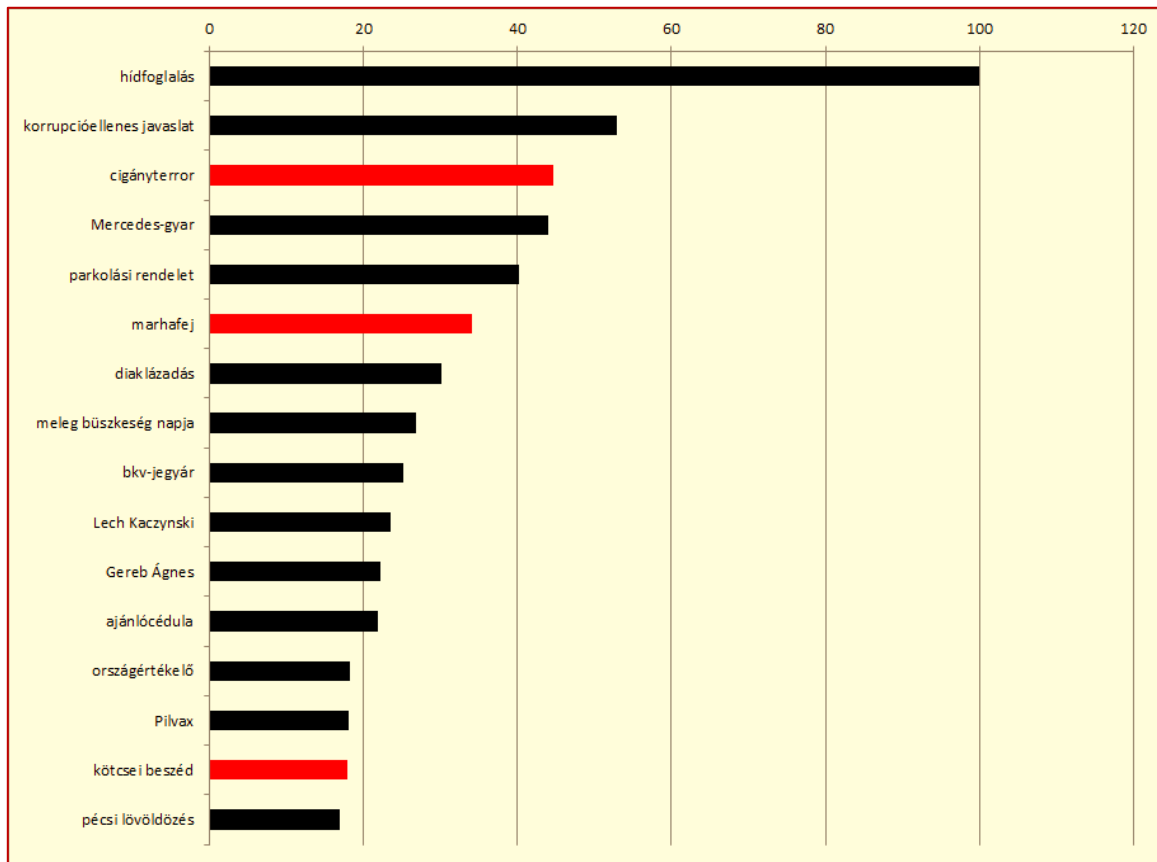
Miután láttuk, hogy a botrányok rendszerint nem a kampányidőszak elejétől vannak jelen a közbeszédben, meghatároztuk azt is, hogy mikor és a *teljes kumulatív relatív-cikkszámhoz* képest mekkora lépéssel lépnek be az egyes témák. A botrányok változékonyságának mutatószámához azonban úgy is eljuthatunk, ha az egyes témák *napi relatív-cikkszámok változását* az adott téma teljes időszakra számított *kumulatív relatív-cikkszámához* viszonyítjuk. Az egyes témák „volatilitását” az így kapott idősorok szórásával, maximumával, minimumával és terjedelmével mértük.

Általános tapasztalat volt, hogy az indexek segítségével egyes botrányos témák kiemelhetők ugyan az állandósult jelenlétű rituális témák tengeréből, de továbbra is szétválaszthatatlanul keverednek bizonyos nem botrányos újdonságokkal.

A sokféle indexgyártási kísérlet illusztrációjaként az egyik legsikeresebbet mutatjuk be a 20. ábrán. Egy téma relatív, önmagához mért intenzitását mérhetjük az adott témára vonatkozó teljes említés szám 10%-ról a 90% eléréséig eltelt idő hosszával. Ha eszerint rakjuk sorba a témákat, akkor az idő rövidege az egyes témák életciklusának intenzitását méri. Az itt látott diagram is azt mutatja, hogy a botrányok egy része (ezeket pirossal jelöltük) kiemelkedik a témák tengeréből, nem lehet azonban egyértelműen elkülöníteni őket az erősen fókuszált aktualitással bíró témáktól.

20. ábra

2010 MNO: Közbeszédi témák a napokban mért saturációs idő sorrendjében

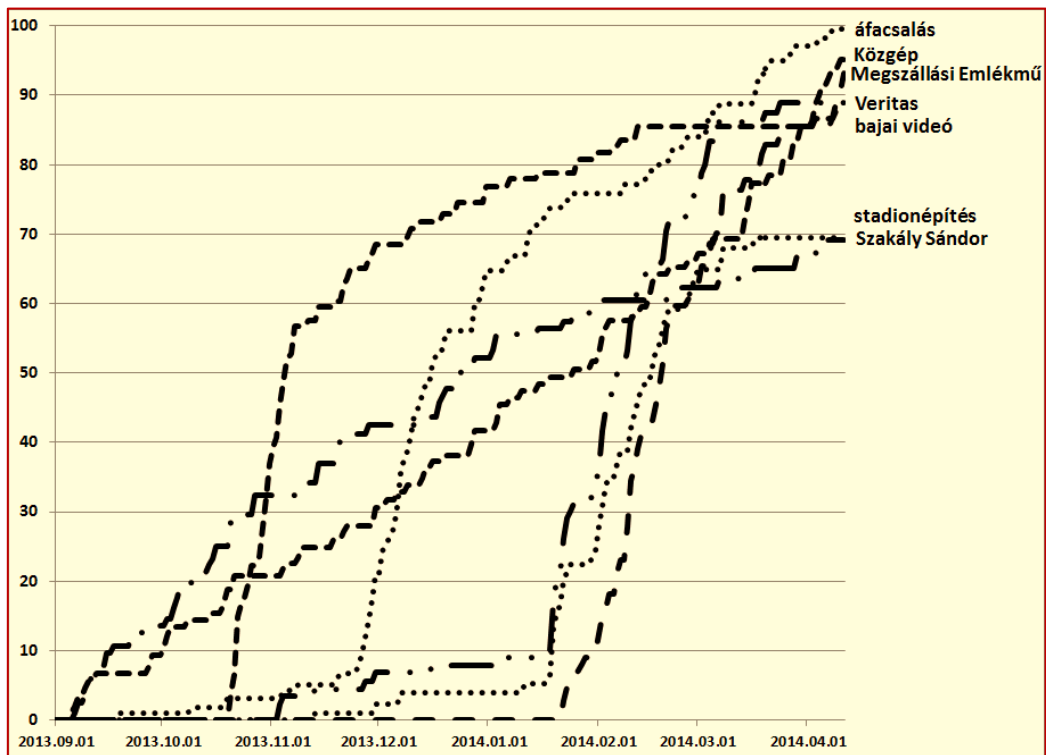
Láthatóan egy botrány mibenléte nem tisztán kvantitatív kérdés. Ez tulajdonképpen világos, hiszen nyilvánvalóan nincs botrány az adott eseményt botrányosnak tartó publikum nélkül. Ahogy egy regény olvasói vagy egy szappanopera nézői kizárt harmadikként részesei egy történetnek, úgy egy közbeszédi téma involválódó megfigyelőiként a publikum is része a botránynak. A botrányok kutatását ezért két irányban lehetne kiteljesíteni. Egyrészt a publikumra vonatkozó követő vagy introspektív vizsgálatokkal tárhatjuk fel az egyes közbeszédi témák hatásmechanizmusát. Másrészt empirikusan megragadható, hogy a média miként formál meg egy eseményt annak érdekében, hogy a publikumot érintésként bevonja bizonyos botrányként felkínált eseményekbe. Mindkét irány azonban meghaladja a jelen tanulmány kereteit.

10. Botrányok és valóságkonstrukció

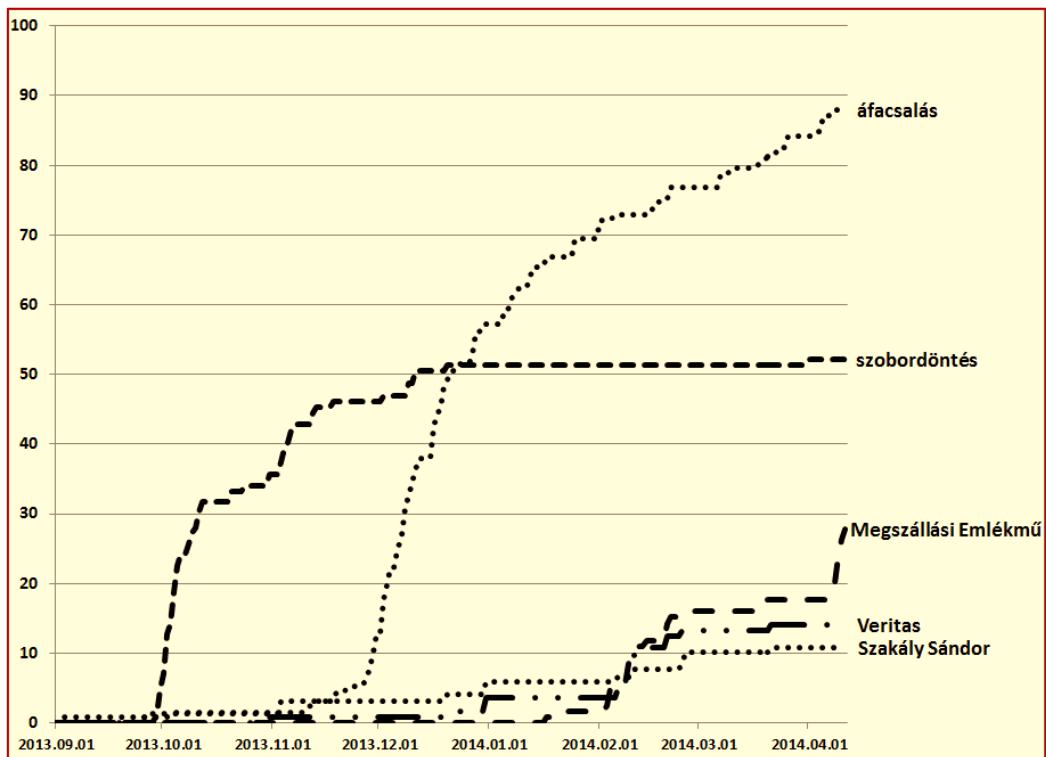
Visszatérve most a botrányok dinamikájának kvantitatív elemzésére, a 2014-es kampányban a száz kumulatív említés alatti tartományban (21a-b. ábra) találjuk az „*áfacsalás*” témáját, amely a vizsgált két médiumban nagyon hasonló időbeli dinamikát követ. A másik médiumbeli helyzetéhez képest a NOL esetében ide szorult le a „*bajai videó*”, itt jelent meg a „*Közgép*”, míg az MNO esetében itt bukkan fel a „*szobordöntés*”. Mindkét médiumban ezen alacsony említésszám alatt jelennek meg a „*Veritas*”, a „*Szakály Sándor*” és a „*Megszállási Emlékmű*” egymással összefonódó, zajosan tárgyalt, botrányosnak kezelt közbeszédi témái. Az említésszámok tekintetében azonban erős szerkesztőségi szelekció érvényesült, mert ezek jelentősen és szisztematikusan eltérnek egymástól. A NOL-on a *kumulatív relatív-cikkszámok* 89, 70, 93 rendre jóval nagyobbak, mint az MNO esetében mért 14, 11, 28.

21(a-b). ábra

21a) 2014 NOL: áfacsalás, Közgép, Megszállási Emlékmű, Veritas, bajai videó, Szakály Sándor, stadionépítés

21b) 2014 MNO: szobordöntés, áfacsalás, Megszállási Emlékmű, Veritas, Szakály Sándor (jobb oldalt)

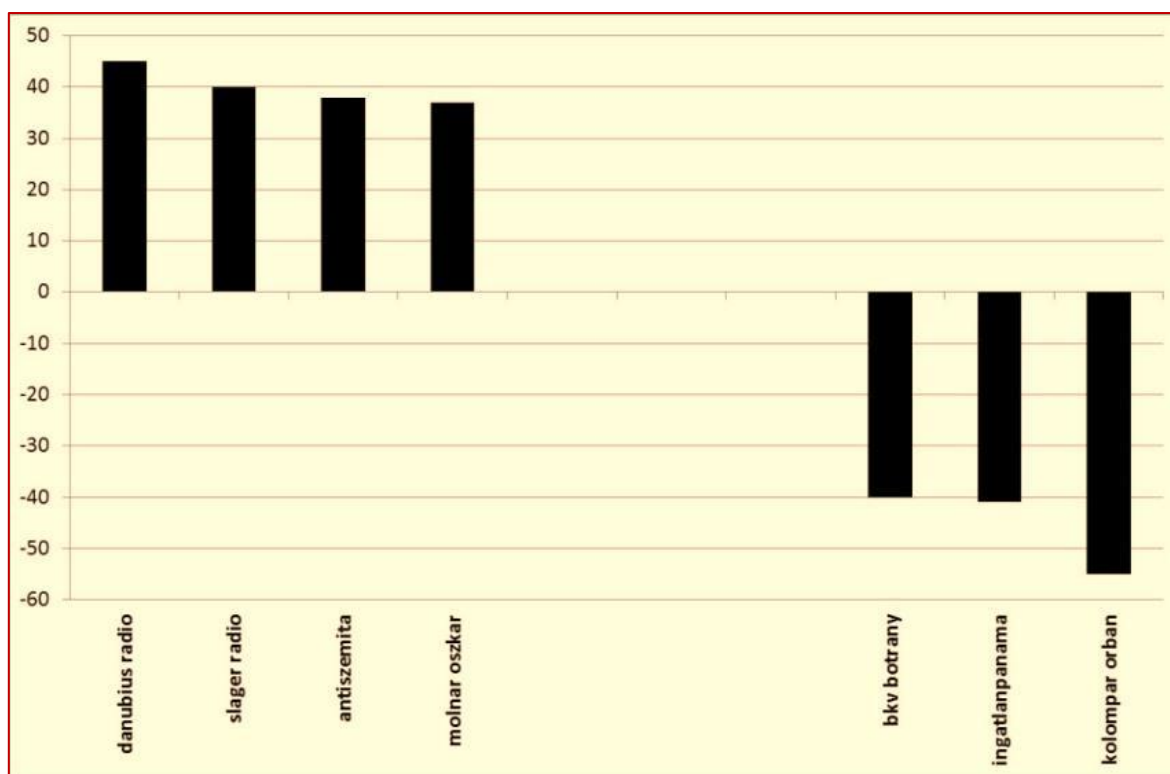
Mivel a legutóbbi fejtegetésekben egyre hangsúlyosabban jelent meg a szerkesztőségi szelekció hatása a hírfolyamok formálásában, ezen a ponton egyre indokoltabbá válik a kérdés, hogy tényleg úgy vannak-e a dolgok, ahogy arról a média beszámol? A megfigyelhető szerkesztőségi szelekció láttán, nem merülhet-e fel a politikai-ideológiai preferenciákra alapozott politikai, esetleg gazdasági távirányítás lehetősége?

A kampányidőszak alapstruktúrájának elemzése során erőteljesen hangsúlyoztuk, hogy a szerkesztőségi szelekció ott alig érzékelhető, a botrányok esetében azonban, úgy tűnik, más a helyzet. Ennek pontosabb detektálására 2010-re és 2014-re is a teljes kumulatív említésszámok alapján mindkét médiumban sorba raktuk a vizsgált közbeszédi témákat. Az MNO-on kapott helyezésszámából kivontuk a NOL-beli helyezésszámokat, majd a témákat e különbségek szerint rangsoroltuk. A nagy pozitív értékek azt jelentik, hogy az adott téma az MNO-on mennyivel hátrébb, a negatív értékek pedig, hogy mennyivel előrébb helyezkedik el az említésrangsorban.

Nehéz arról objektív ítéletet mondani, hogy a helyezésrangsorokban mekkora különbséget tekinthetünk jelentősnek. A 23. és 24. ábrákon elemi statisztikai megfontolások alapján a 20%-nál nagyobb helyezés rangsorbeli eltéréseket mutató témákat ábrázoljuk.¹² Ezen témák száma a 2010-ben elemzett 117 és a 2014-ben vizsgált 239 témához viszonyítva rendre 6% illetve 5%, tehát jelentéktelennek mondható.

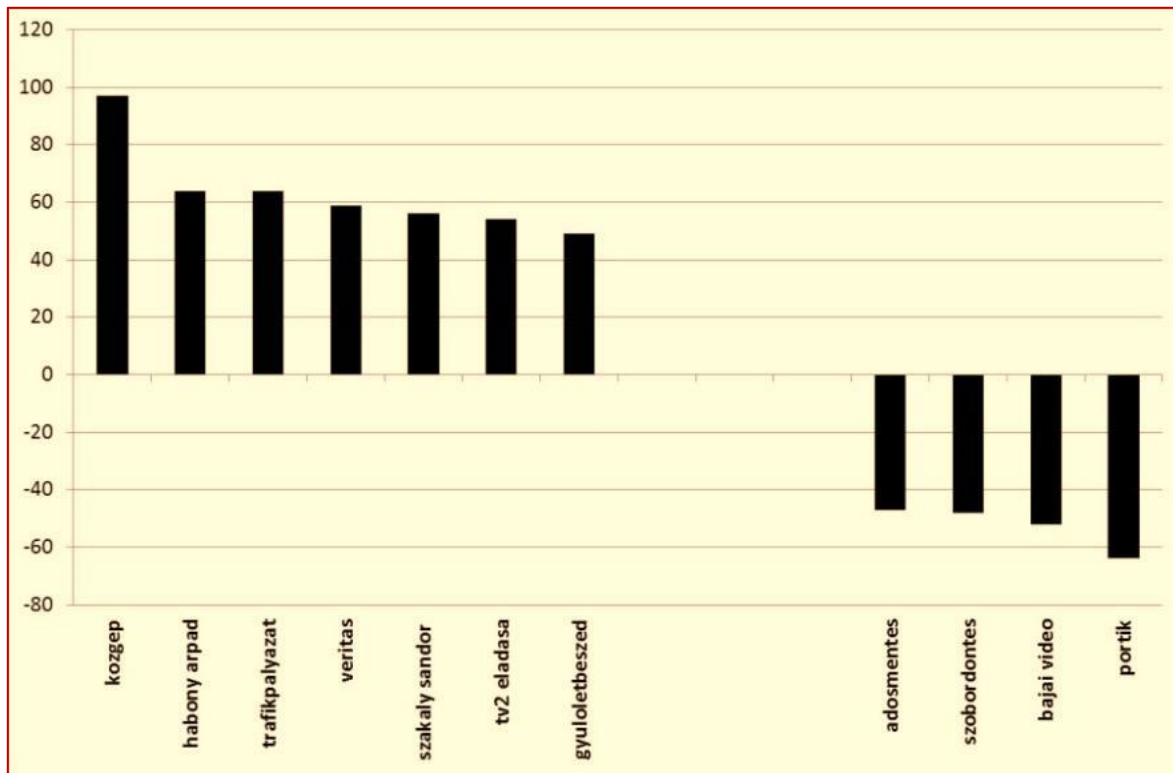
23. ábra

Kumulatív említés helyezésrangsorok eltérése 2010

¹² Mivel a helyezésrangsorok eltérése esetében nulla átlagú, csaknem szimmetrikus eloszlással van dolgunk, a fenti kritérium lényegében megegyezik azzal az elvárással, hogy a két szórásnyinál nagyobb eltéréseket tekintjük jelentősnek.

24. ábra
Kumulatív-említés helyezéssorok eltérése 2014

Más a helyzet azonban, ha arra gondolunk, hogy a 2014-ben megfigyelt mintegy két tucat politikai médiabotránynak lényegében a fele a kumulatív említésszámok tekintetében a két médium részéről egészen más bánásmódban részesül. Ráadásul a „Közgép”, „Habony Árpád”, „trafikpályázat”, „Veritas”, „Szakály Sándor”, „TV2 eladása”, valamint az „adósmentés”, „szobordöntés”, „bajai videó”, „Portik” témák egyértelmű politikai színezettel rendelkeznek, esetükben tehát nyilvánvalóan politikai preferenciák szerinti szerkesztőségi szelekcióval van dolgunk.¹³

Az ilyen helyzetek miatt merülhet fel rendre az a gyanú, hogy a dolgok nem feltétlenül vannak úgy, ahogy azokról a média beszámol, s hogy az egyes médiumok esetenként, a tömeg-média pedig amúgy általában is eltorzítja a valóságot, egyszerűen „manipulál”.

A manipulációs vád legsúlyosabb változata, amikor a médiáról egyenesen azt feltételezik, hogy „politikai vagy vallási, vagy újabban katonai irányultságú távirányításnak” (Luhmann 2008: 34) alávetve működik. Persze a „kifejezetten politikai jellegű részrehajlás” (Luhmann 2008: 161) eredhet a szerkesztőségen belülről is. Jeffrey Alexander, például, a nyugati média kapcsán egyenesen úgy ítélte meg, „hogy a hírekben kifejezésre jutó értékítéletek sokkal inkább a riporterek szocializált értékorientációjának, mint a médiatulajdonosok irányításának következményei.” (Luhmann 2008: 166)

De akkor ez már nem is lenne manipuláció? Legalábbis addig nem, amíg megfelel bizonyos szakmai követelményeknek? Csakhogy a hírek nem egyszerűen közlő, hanem inter-

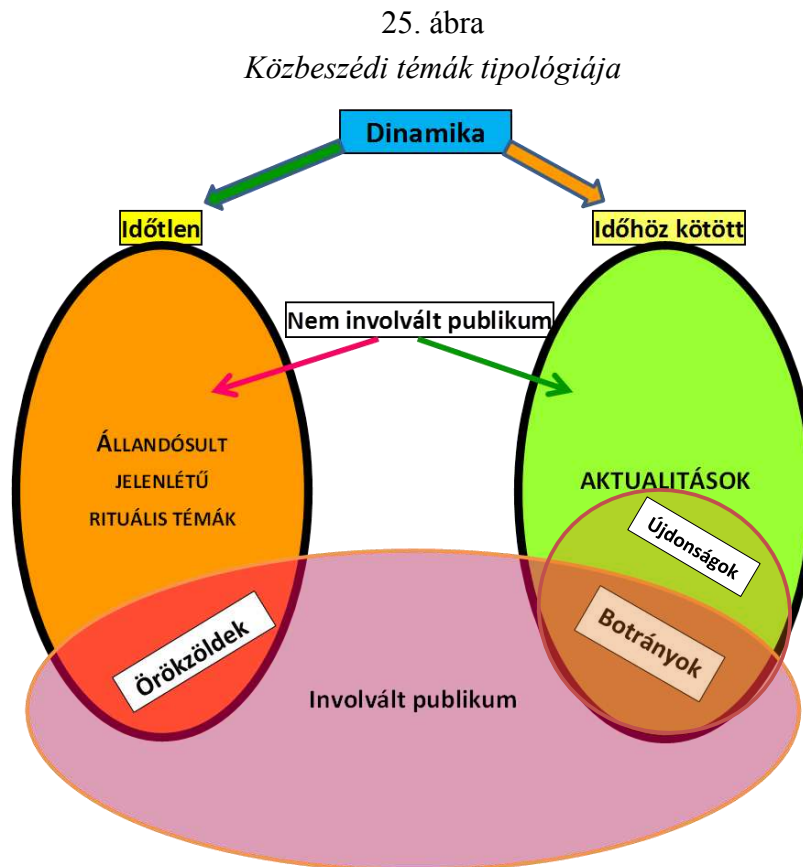
¹³ Hangsúlyoznánk, hogy itt a relatív pozíciók eltéréséről van szó. A teljes kumulatív relatív cikkszámok tekintetében ezek a témák igen-igen csekély súlyt képviselnek. Láttuk például, hogy a kumulatív-említés helyezéssorok eltérése a „Habony Árpád” közbeszédi téma esetében kiugróan magas volt. Mindeközben azonban ez a téma mindkét médium esetében igen alacsony, az MNO esetében nulla, míg a NOL-on is csak 23 teljes kumulatív említésszámmal szerepelt.

pretáló és magyarázó, ennyiben talán „manipulatív” funkciója megmutatkozik „abban a szigorú szakmai követelményrendszerben, amit az újságírók a hírekkel kapcsolatban megfogalmazznak. A nagyobb hírügynökségek előírásai mind egybehangzóak abban a tekintetben, hogy erősen hangsúlyozzák az egyszerű, közérthető stílus fontosságát. Ennek az egyszerűségnek az oltárán azonban szükségszerűen föláldoznak számos mozzanatot, tehát arra kényeszerülnek, hogy csak a legfontosabb részleteket emeljék ki.” (Luhmann 2008: 162)

Fenti fejtegetéseinkkel mintha visszakanyarodtunk volna az eseményképzés, valamint a hír/nem hír szelekció tanulmányunk legelején felvetett kérdésköréhez. Ahhoz viszont, hogy túllépjünk az ott elmondottakon, ezt a szelekciót a továbbiakban már nem a szerkesztőségek választási szabadsága szempontjából, hanem Luhmann nyomán a tömegmédiá, mint a modern társadalom egyik funkció szerint differenciált alrendszere működésmódja és valóságkonstrukciója felől kellene megközelítenünk. Ez azonban egy másik önálló tanulmány feladata lesz.

11. Összefoglalás

Tanulmányunkban a vizsgált közbeszédi témákat három szempont szerint különböztettük meg. Az alapstruktúrát alkotó témák időtlen dinamikájúak, érdemi szerkesztőségi szelekció alig-alig figyelhető meg. Ezen *állandósult jelenlétű rituális* témákon belül a publikum érintettsége alapján különítjük el az úgynevezett *öröközőld* témákat. Az időhöz kötött – látható kezdő és végponttal, valamint változó dinamikával rendelkező – közbeszédi témákat *aktualitásoknak* nevezzük. Mivel az alkalmilag rendre ismétlődő témák, például az évfordulók is szert tehetnek pillanatnyi aktualitásra, ezen a kategórián belül megkülönböztethetjük az *újdonságokat*. A tömegmédiá működésében alapvető szerepet játszó botrányokat a publikum érintettsége alapján különíthetjük el. (25. ábra)

Irodalom

- Alexander, Jeffrey (2007) A tömegmédiá rendszerszemlélete történelmi és összehasonlító nézőpontból. In: Angelusz, Róbert – Tardos, Róbert – Terestyéni, Tamás (2007 szerk.) *Média, nyilvánosság, közvélemény*. Budapest, Gondolat Kiadó. 157–168.
- Bandy, Alex (2014) *A csokoládé gyilkosság*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Baumgartner, Frank – Jones, Bryan (1993) *Agendas and instability in American Politics*. Chicago. University of Chicago Press.
- Baumgartner, Frank – Jones, Bryan (2002) *Policy Dynamics*. Chicago, University of Chicago Press.
- Baumgartner, Frank – Jones, Bryan (2004) Representation and Agenda-setting. *Policy Studies Journal*, 2004/1. 1–24.
- Dearing, James – Rogers, Everett M. (1996) *Agenda-setting*. Thousand Oaks: Sage.
- Fokas, Nikos (2008) Evergreens, sensations and the rest. A quantitative analysis of dynamics of news articles on domestic politics. *Review of Sociology*, Vol. 14. 2008 I. 5–24.
- Fokas, Nikos – Kopper, Ákos (2012) Sensations, Evergreens in the Media and Social Memory, Watergate scandal, 9/11 and others as places and milieus of remembering. *Review of Sociology*, 2012/4. 17–33.
- Fokasz, Nikosz – Kopper, Ákos (2015) Média, emlékezés, identitás In: Bodor Péter (szerk.) *Emlékezés, identitás, diskurzus*. Budapest, L'Harmattan. (Előkészületben)
- Görke, Alexander – Scholl, Armin (2006) Niklas Luhmann's Theory of Social Systems and Journalism Research. *Journalism Studies*, 2006/4. 644–655.
- Kepplinger, Hans Matthias (2007) A kommunikációtudományi jelenségfogalom. In: Angelusz, Róbert – Tardos, Róbert – Terestyéni, Tamás (2007 szerk.) *Média, nyilvánosság, közvélemény*. Budapest, Gondolat Kiadó. 391–412.
- Luhmann, Niklas (2008) *A tömegmédiá valósága*. Budapest, Gondolat–AKTI.
- Manheim, Jarol B. (1986) A model of agenda dynamics. In: McLaughlin, Margaret (1986ed.) *Communication yearbook 10*. Newbury Park, Sage. 499–516.
- McCombs, Maxwell – Shaw, Donald (1991) A tömegmédiá témakijelölő funkciója. In: Angelusz, Róbert – Tardos, Róbert – Terestyéni, Tamás (2007 szerk.) *Média, nyilvánosság, közvélemény*. Budapest, Gondolat Kiadó. 252–260.
- Molotch, Harvey – Lester, Marilyn (2007) A hír mint célirányos viselkedés In: Angelusz, Róbert – Tardos, Róbert – Terestyéni, Tamás (2007 szerk.) *Média, nyilvánosság, közvélemény*. Budapest, Gondolat Kiadó. 413–432.
- Nora, Pierre (1999) Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. *Aetas*, 1999/3. 142–157.
- Rogers, Everett M. – Kincaid, D. Lawrence (1981) *Communication Networks*. New York, The Free Press.
- Sándor, Péter – Vass László (2010szerk.) *Magyarország politikai évkönyve 2009-ről* [Elektronikus dokumentum]. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány.
- Sándor, Péter – Vass László (2011szerk.) *Magyarország politikai évkönyve 2010-ről* [Elektronikus dokumentum]. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány.

- Szabó, Gabriella – Mihályffy, Zsuzsanna – Kiss, Balázs (2011szerk.) *Kritikus kampány: A 2010-es országgyűlési kampány elemzése*. Budapest, L'Harmattan.
- Török, Gábor (2005) *A politikai napirend*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Weber, Stefan (szerk.) 2010[2003] *Theorien der Medien. Von der Kulturkritik bis zum Konstruktivismus*. Stuttgart, UTB.

Kollár Csaba

A MÉDIA VESZÉLYES FEGYVER, ÉS VAN, AKI FEGYVERTELEN

A médiaeszközök használata a terrorizmusban, különös tekintettel a modern kommunikációs eszközökre és technikákra

Absztrakt

A modern kommunikációs eszközök és technikák elterjedésével párhuzamosan tanúi lehetünk annak, hogy ezek rövid időn belül megjelentek a terroristák fegyvertárában is. Egyre tudatosabban készítették el a terrorista akcióikról szóló üzeneteiket, melyeket a világhálóra feltéve és/vagy a világhálót is használó szerkesztőségekhez eljuttatva sokkolták a fegyvertelen médiafogyasztókat, az átlagpolgárokat. A tanulmány bemutatja, hogy a terroristák, elsősorban az ISIS szakemberei milyen pszichológiai és kommunikációs alapelvek szerint készítik el „tudósításukat”, hogyan, mivel, s milyen emberek körében válhatnak népszerűvé, illetve választ keres arra a kérdésre egy fókuszcsoporthoz felmérés válaszait is elemezve, hogy milyen védekezési mechanizmusok állnak a médiafogyasztó társadalom tagjainak a rendelkezésére.

Bevezetés

A terrorizmus meghatározására egységesen elfogadott definíció nincs. A Wikipédiában – hivatkozva Havasi Z. (év nélkül) tanulmányára – a következő definíció olvasható: „A terrorizmus az erőszak alkalmazásának, vagy az azzal való fenyegetésnek olyan stratégiája, melynek elsődleges célja félelem, zavar keltése és ennek révén meghatározott politikai, ideológiai vagy vallási célok elérése, vagy a hatalom megtartása.” További fontos jellemző a fegyveres jelleg (ami lehet hagyományos, biológiai, s ahogy majd később látni fogjuk, digitális/informatikai, illetve pszichológiai), valamint a túszejtés, illetve a túszoek egy részének a kivégzése, s a kivégzéssel kapcsolatos információk, hírek, képek, videófelvevételek nyilvánosságra hozatala, vagy a nyilvánossággal történő megosztása.

A félelemkeltés természetesen az élet számos területén jelen van, ugyanakkor a terrorizmusban sokkal nagyobb hangsúly helyeződik arra, hogy az egyébként rendszerint a terroristákat, azok céljait, elképzeléseit nem, vagy az utóbbit legfeljebb felszínesen ismerő emberek, csoportok kerüljenek olyan célpontba, amelyik időlegesen vagy akár tartósan is erősíti diszkomfort érzésüket. A modern terrorizmusban – ahogy arra még majd a tanulmányom későbbi részében részletesen kitérek – az elektronikus médiának akár közvetve, akár közvetlenül komoly szerepe van, hiszen a TV, illetve a számítógép képernyőjén olyan sokkoló

tartalmak jelennek meg, amelyek beférkőznek a védelmet nyújtó lakások nappalijába, illetve az emberek személyes, intim szférájába. Ugyan megfigyelhető, hogy az általános ingerküszöb egyre feljebb és feljebb emelkedik, s a korábban még sokkolónak számító híradások már közönnnyel és közömbösséggel találkoznak, de a vizuális médiakultúra eszköz- és fegyvertárában újabb és újabb tartalom-előállítási és -szerkesztési elképzelések jelennek meg, amelyek képesek a valóságot transzformált formában a médiafogyasztó „rendelkezésére” bocsátani, s a rettegést, a félelmet fenntartani.

Ha a téma aktuális keretét szeretném meghatározni, akkor nagy valószínűség szerint a jelenlegi társadalmi összgondolkodás – megjegyzem helytelenül – csak és kizárólagosan az iszlám fundamentalista, szélsőséges és radikalista irányára gondol, pedig Európában, az USA-ban, illetve más földrészeken egyaránt jelen voltak terrorszervezetek, mint pl: Vörös Hadsereg Frakció (NSZK), Vörös Brigádok (Olaszország), Action Directe (Franciaország), Fényes Ösvény (Peru), IRA (Írország), ETA (Spanyolország), Ku Klux Klan (USA). Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy ha az iszlám szó elhangzik, akkor számos terroristának bélyegzett szervezet juthat az eszünkbe: Fatah (alapítva: 1959), PFSZ (alapítva: 1964. Mára a világ többsége nem tekinti terrorszervezetnek), Hezbollah (alapítva: 1982), Hamasz (alapítva: 1987), Al-Kaida (alapítva: 1988), Fatah al-Iszlám (alapítva: 2006) és a legújabb szervezet, az Iszlám Állam (alapítva: 2014). Ezeknél – bár jelen tanulmány elsősorban az Iszlám Államra fókuszál – egy komoly különbség figyelhető meg a proxy-hadviselés és a privatizált terrorizmus gyakorlatában.

A proxy-hadviselés és a privatizált terrorizmus

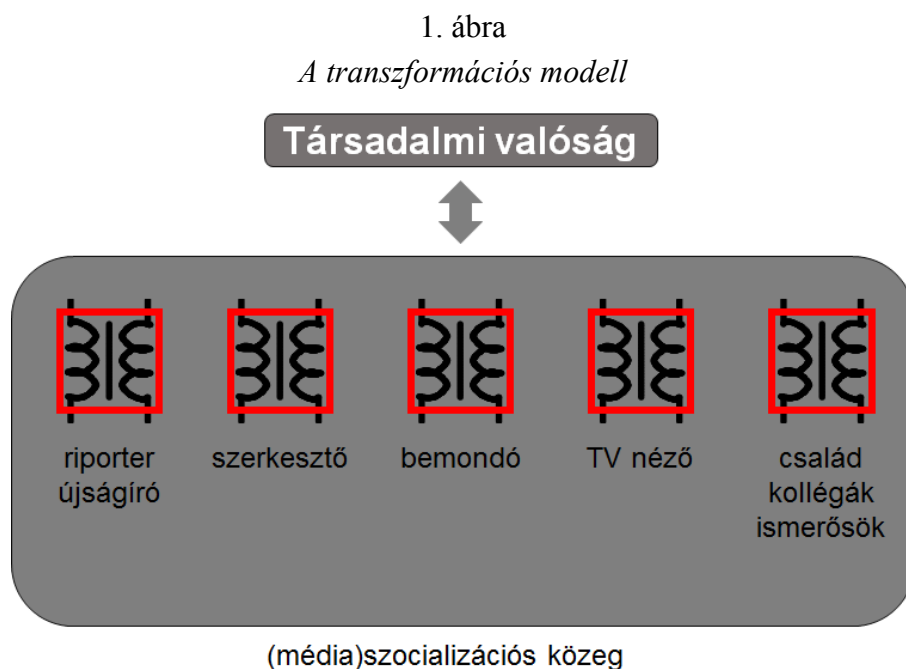
Napoleoni (2014: 188-189) olyan harci cselekményként határozza meg a proxy-hadviselést, „amelyben nagyhatalmak megbízottjaként valamely harmadik fél vesz részt. Ilyen volt a vietnami háború a '60-as és '70-es évek fordulóján.” A proxy-hadviselés a már említett időszakban pszeudoállamok létrejöttét is segítette. Gyakran szponzorált háborúként is utalnak rá, ahol az állam is megjelenhet a lehetséges szponzorok között, de az is előfordul, hogy a szponzorok nem fedik fel valódi kilétüket, s csak közvetítőik révén szerepeltetik magukat ebben a hadviselési formában. A szponzorok – különösen, ha államok – lehetetlenné teszik a konfliktusok békés úton történő megoldását, így gyakorlatilag elhúzódó, a tényleges háborút vívó felek nagy veszteségével (pl. emberek, természeti és épített környezet) járó konfliktusok alakulnak ki. Ennek a folyamatnak kedvez, hogy az erőviszonyok nem feltétlenül tisztáztak, illetve bizonyos hadi dinamizmus mellett alkalomadtán változhatnak is többek között új szereplők megjelenésével, illetve az „öntudatára ébredt” harcoló felek saját akcióinak következtében. A proxy-hadviseléshez nem kell semmilyen nemzetközi elismerés, engedély, vagy felhatalmazás, ugyanakkor jelenleg szinte lehetetlen ilyen módon és technikával államot létrehozni, illetve építeni.

A privatizált terrorizmus alapját az „öntudatára ébredt” terrorszervezet és annak tagjai/vezetői adják, akik tudatosan és egyfajta stratégiai intelligenciával tervezik meg akcióikat, azok egymásutániságát, illetve hosszabb távon gondolkodnak, akár a kormányzásban is. A privatizált terrorizmus gyökereit kétségtelenül a proxy-hadviselésben lehet keresni, de az előbbinél a terrorszervezet szellemi és/vagy katonai vezetői tudatosan döntenek a szponzoroktól történő függetlenedés mellett. A privatizációnak ez a fajta fogalmi színtere megköveteli a tudatosságot, mely ugyan rendszerint nem nélkülözi a vallási fanatizmust, de talán pont tudatossága miatt is sokkal nehezebben győzhető le, ha egyáltalán legyőzhető. Rendszerint különböző klaszterekbe, halmazokba sorolják be az embereket, kezdve az ellenségtől, a támogatókon, zsoldosokon, hithű harcosokon keresztül a vallási fanatikusokig, beleértve a születendő állam felépítéséhez és működtetéséhez szükséges tanult és képzett (szak) embereket is (orvosok, mérnökök, közgazdászok, tanárok). A privatizált terrorizmus üzenetei – melyekről még később részletesen fogok írni – egyaránt pozitív tartalommal szólnak a meghódított terü-

letek lakosságához (pl. egyenlő bánásmód, jobb közellátás és közbiztonság), a szövetsége-
sekhez (ISIS-nél például a helyi szunnita törzsekhez), az ideológiai alapon az életüket is
feláldozó önkéntes harcosokhoz, illetve a világ bármely olyan hithű muszlimjához, aki nem
találta meg helyét az idegen országokban, kizsároltnak érzi magát, s ősei földjére visszatérve
akar biztonságban, jólétben, az övéi között élni. Tanulmányomban elsősorban az ISIS
működését, s azon belül is elsősorban a kommunikációs tevékenységét elemzem, de érdemes
legalább említés szintjén a kőolajjal is foglalkozni. Bár több szerző – pl. Sugár A. (2012) –
már felveti a gondolatát annak, hogy a kőolaj szerepe megváltozik, megváltozhat a világgaz-
daságban, jelenleg mégis úgy tűnik, hogy a gazdasági működés és működtetés motorja direkt
és átvitt értelemben is a kőolaj és a kőolajipari termékek. Ez pedig azt jelenti, hogy ha a
terrorizmus nyomán létrejövő állam területe alatt kőolajban gazdag lelőhelyek vannak, akkor
annak az államnak esélye van a fejlődésre, feltéve, hogy képes magát és megszerzett területeit
megvédeni. Az ISIS-nek a 2014-es statisztikai adatok alapján pl. napi 1-2 millió USD
bevétele volt, zömében a különböző olajügyleteiből.

A transzformációs modell

A transzformációs modell (1. ábra) szerepeltetését az indokolja jelen tanulmányban, hogy
segítségével viszonylag egzakt és komplex módon elemezhető a fizikai valóság és annak
közvetítése során a megannyi torzító, transzformáló hatás.

Berger és Luckmann (1966) a valóság társadalmi felépítéséről, Cheatwood és Stasz (1979) a
vizuális szociológiáról, illetve Waisbord (2014) médiaszociológiáról és digitális médiáról írt
gondolatait jelen tanulmányban alapvetően elfogadva azt mondhatjuk, hogy bár a
tudásszociológiának alapfeladata a valóság társadalmi felépítésének az elemzése, a multiplat-
formos, mediatizált köznapi tudás tekintetében nem lehet még egy közel sem egységes állás-
pontot képviselni. Ha az egyén időlegesen elveszti tájékozódó képességét, akkor hiányérzetét
viszonylag hamar ki tudja elégíteni, feltételezve, hogy rendelkezik a médiatartalmak vételére
és megjelenítésére alkalmas eszközökkel. Sokkal érdekesebb kérdés az – s erre keres választ a
transzformációs modell – hogy hány transzformáción és szűrőn megy át az objektív(nek
nevezett) valóság, míg a médiafogyasztó eszközének a képernyőjére kerül.

A társadalmi közhelyek szintjén gyakorlatilag azt kell mondanunk, hogy csak annak szabad(na) hinni, amit a saját szemünkkel megtapasztalunk. A világról véleményt alkotó ember azonban a legtöbb esetben nem vesz részt (értsd: nincs fizikailag a helyszínen) a történelemben, így rákényszerül arra, hogy a riporterek, újságírók, szerkesztők, bemondók, műsorvezetők, esetleg a család, barátok, ismerősök, kollégák nézőpontjainak eredője alapján alakítsa ki saját véleményét. Ha ezt a folyamatot nézzük, akkor a társadalmi valósággal – a hagyományos médiatartalom-előállítás feltételezve – először a helyszínen tartózkodó riporter, újságíró találkozott. A témával, helyszínnel, szereplőkkel kapcsolatos beállítódása alapján a médiamunkás már egy erősen transzformált (nyers)anyagot készít a szerkesztők számára. Az interjú során megfogalmazott kérdések, vagy az esemény elmesélése, illetve a látott valóságból a szubjektív képi, vizuális tartalom/tartalmak kivágása alapján kell a szerkesztőnek döntenie arról, hogy (1) az anyag adásba kerülhet-e, (2) s ha igen, akkor milyen módosításokkal. A szerkesztő a felelős pl. az esti híradó tartalmának az összeállításáért, a hírek sorrendjéért, s akár azért is, hogy a bemondó milyen szöveggel konferálja fel a témát. A szerkesztő tehát egy újabb transzformációt hajt végre az amúgy is transzformált szövegen. Ha a bemondónak nagyobb mozgásteret adnak, akkor ő is a szubjektumán keresztül dolgozza fel a szerkesztett médiatartalmat (újabb transzformálás), amellyel az adáskész anyagot, s annak mondanivalóját még valamelyest áthangolhatja. A TV-néző részint a látott bejátszás, részint a bemondó megjegyzése, felvezetése, részint pedig saját szubjektív szűrőjén keresztül ismét csak transzformálja a tartalmakat, melyek ugyancsak egy újabb transzformáció révén jutnak el a család, a barátok, az ismerősök, a kollégák közvetítésével ahhoz, akik nem látták az előző napi híradót. A transzformációknak egyfajta kongruenciát kell mutatniuk annak érdekében, hogy a nézőben, vagy abban, aki csak az elmesélésekből értesült az eseményekről, elérjék a kívánt hatást. A kívánt hatás sokféle lehet, többek között – s tanulmányomban inkább erre fókuszálok – félelemkeltő, sokkoló, terrorizáló, vagy éppen ellenkezőleg: egy biztos és erős csoport/állam képét sugárzó. A transzformáció-kongruencia viszonylag egyszerű eszközökkel valósítható meg: a gyakorlatilag készre szerkesztett tartalmak szerkesztőségekre történő küldésével (amelyek úgyszólván lehozzák, mert érdekes a téma), illetve a saját médiacsatornák használatával. A saját – teljes egészében a terroristák által működtetett – csatornák törvényes nemzetközi szabályozása (esetleg betiltása), illetve a sajtó- és szólásszabadság elvének érvényesítése miatt számos jogértelmezési vita bontakozik ki, melyek késleltetik a társadalom védelmében meghozható intézkedések elindítását. Külön probléma az is, hogy a jogalkotók és joggyakorlók jelentős részének komoly technikai és informatikai hiányosságai vannak, s így az új média lehetőségeivel és veszélyeivel kapcsolatban elég szűkös és sekélyes ismeretekkel rendelkeznek.

Tudósítások a terrorizmusról

A terrorizmusról, mint témáról történő tudósításnak számos aspektusa lehet, jelen tanulmányomban a tudósító(k) személyével/szervezetével, a médiummal, a témával és a célcsoportokkal foglalkozom.

A terrorcselekményekről a következő személyek/szervezetek **tudósíthatnak**:

(1) **Saját médiazsoldosok**: a média, mint közvetítő közeg, illetve a technikai eszközök működését rendszerint értik, munkájukért fizetést, vagy egyéb ellenszolgáltatást kapnak, de az is igaz, hogy jelentős részüknél az ügy iránti elköteleződés vitathatatlan. Ez utóbbit tanúsítja az is – a konkrét példánál maradva –, hogy az ISIS-ről megkomponált médiaüzenetek egy része a képi formanyelv tekintetében hasonlít az arab filmekre, az ott látható, az igaz ügyért harcoló, legyőzhetetlen főszereplőre. Ezek a zsoldosok többek között dzsihádistá weboldalakat, Facebook és Twitter oldalakat, blogokat, saját Youtube csatornákat üzemeltetnek, s ezeken a felületeken szinte valós időben tudósítanak a fontos eseményekről. Folyamatosan

látják el friss információval közvetlen, illetve közvetett (ez esetben tudósításaikat egy másik médium veszi át) módon a médiafogyasztókat.

(2) **Szimpatizánsok:** a WEB 2.0, vagyis a közösségi média működését jól ismerő, azt napi, szinte állandó jelleggel használó személyek ők, akiknek az a feladata, hogy a fontos üzeneteket minél több közösségi médiafelületen megosszák. A megosztás terjedése rendszerint vírusjellegű, ami azt is jelenti, hogy a közvetlenül, illetve átvétel után megosztott tartalmak nagyon gyorsan, nagyon sok emberhez tudnak eljutni, gyakorlatilag lehetetlenné téve a tartalom végleges törlését, blokkolását. A szimpatizánsok akár saját arccal, akár egy nehezen beazonosítható *avata*rként végzik a tevékenységüket, melynek része a tartalmak átvétele és megosztása mellett az is, hogy a témával foglalkozó fórumokon (pl. weblap, blog, Facebook csoport/oldal, chatszoba) az ott levők közhangulatát a számukra kedvezőbb irányba tereljék.

(3) **Tömegmédi**a. A tömegmédi

(4) **Mindenki**. A „mindenki” nehezen definiálható kategória, ugyanakkor azt lehet mondani, hogy mindenki a terrorcselekmények tudósítója, közvetítője lesz, aki tud róla. A békéhez szokott, s ettől „elkényelmesedett” Európában és USA-ban a háború és a terrorizmus gondolata, a sokkoló képsorok (még akkor is, ha fizikailag távol zajlanak az események) a közbeszéd tárgyává válnak, s ha ezekkel az eseményekkel a lakosság közvetlenül találkozik/találkozhat (pl. USA 2001. 09. 11., London 2005. 07. 07., Párizs 2015. 01. 07.) rendszerint képtelen közömbösen kezelni az eseményeket. Az USA, illetve Európa államfői, kormányai és a (bel)biztonságért felelős miniszterei és szervezeteinek vezetői „teszik a dolgukat” kommunikációs területen is. A médián keresztül megpróbálják megnyugtatni a lakosságot – a pszichikai hadviselés közepette több-kevesebb, de inkább kevesebb sikerrel.

A terrorcselekményekről számos **médiumon** keresztül értesülhetünk. A tartalmak tonikus hatása miatt az amúgy is riasztó híradások tovább erősödnek és erősítik egymást. A leíró jellegű, illetve állóképeket közlő nyomtatott sajtó, a háttérbeszélgetésekre, elemzésekre fókuszáló rádió – bár hatásuk vitathatatlan – nem tudja felvenni a versenyt a téma bemutatásában a TV-vel, illetve a vezetékes és vezeték nélküli eszközökkel, mint médiával. A TV nem csak önálló tömegmédiaként, hanem a neten elérhető videótartalmak újraközlőjeként is nagy hatást tud gyakorolni a nézőkre. Miközben az állóképek csak az esemény pillanatát képesek bemutatni (pl. valaki fejébe fegyvert fognak, valaki vérbe fagyva fekszik a földön), addig a TV a kegyetlenség folyamatát is. A megfelelően megkomponált jelenet a bemutatott folyamat révén sokkal nagyobb hatást tud kiváltani a nézőben. A számítógépek elterjedése előtti időben a TV volt az egyetlen olyan felület, amelyik képernyőként mozgótartalmat sugárzott (a mozit nem sorolom ide). Jelenleg a számítógépekhez kötött monitorok, a laptopok, tabletek, okostelegefonok kijelzői egyaránt képesek mozgótartalmat közvetíteni. Ebben a sokképernyős világban – különösen akkor, ha az eszközök csatlakoztak a hálózatra – nem kell megvárni az esti híradót. Bármikor lehet a terrorizmusról szóló, friss tartalmat nézni, illetve az ilyen tartalmakra utaló hivatkozásokkal és utalásokkal találkozni. Az „always on” állapotában – ahogy arra már korábban utaltam – a tartalmakhoz interaktív módon lehet csatlakozni, többek között a diskurzusokban való aktív részvétel, a tartalmak továbbosztása, az azokhoz

fűzött megjegyzések révén. Ha a téma érdekes, s folyamatosan fenntartják az érdeklődést újabb és újabb releváns tartalmakkal, akkor a médiafogyasztó sokkal jobban elmélyül, s főleg a közösségi médiában aktívan részt is vesz tartalomfolyam alakításában. A résztvevők kapcsolata – hasonlóan Altman és Taylor szociálpszichológiai aspektusú kapcsolatelmélyülés elméletéhez – elmélyül a terrorizmus, mint téma iránt, s egyre többet foglalkoznak vele (pl. tudatosan keresik a kapcsolódó könyveket, az újabb és újabb hírforrásokat, a friss Youtube videókat). Ez egy pozitív feedbacket, egy öngerjesztő folyamatot indíthat el: a sokkolóan bemutatott téma tovább erősíti a félelmet, a rettegést, melyet a néző további tartalmak megtekintésével egyre jobban fokoz. A néző belső feszültsége pedig – melyről még később részletebben írni fogok – számos megoldási lehetőséget hordoz magában az arab emberek ellen elkövetett erőszakos cselekményektől indulva a terrorszervezetekhez történő csatlakozásig.

Érdekes kettősséget mutat a **téma**. Míg az önbeteljesítő jóslatok a nyugatnak és a keletnek is szólnak, addig a narratívumok markánsan elkülönülnek e kettős felosztás szerint. A **nyugat** számára a fő üzenet a félelem. A félelempropaganda képi megjelenítésében hangsúlyosan láthatóak a kínzások, a kivégzések, a szadizmus. Bár a magabiztosan a kamerába kiáltott – az európai és amerikai lakosság számára gyakorlatilag érthetetlen – arab szövegek, pontosabban azok előadásmódja is sokkoló hatású lehet, de meg sem közelítik a rombolás és a halál folyamatképeit. A mesés kelet illúziójának, illetve az európaiak és amerikaiak által is sokra értékelt régi műkincseknek és épületeknek a lerombolása és megsemmisítése túlmutat a fizikai világon: nem kell, hogy a nyugat értékelje sokra a kelet kincseit, mi (mármint a terroristák) pontosan tudjuk a saját birodalmunkban, hogy mi az igazi érték. Ez a mentalitás tovább erősíti a szalafizmus ideológiáját, amely a „régiónban megjelent európai befolyásra adott válaszként alakult a 19. században”, s „a vallás gyökereihez való szigorú, szó szerinti visszatérést hirdeti.” (Napoleon 2015: 189) Kétségtelen, hogy az erős, felfegyverzett, profi harcos(nak tűnő) férfiaknak, mint biodiszleteknek a szerepeltetése impresszív hatású.

A **keletnek**, pontosabban a keletnek és az iszlám vallásúaknak szóló üzenetekben a fő mondanivaló nagyon hasonlít az európai és amerikai kormányzati narratívumokhoz: biztonság, itt itthon vagy, megvédjük állampolgárainkat. Ezek az üzenetek természetesen keverednek mítoszokkal és rejtélyekkel, melyek így még inkább felkeltik a keleti emberek érdeklődését. Abú Bakr Al-Bagdádi – aki az Iszlám Állam kalifájának kiáltotta ki magát – körül tudatosan felépített személyes márka húzódik meg, elhithető sok emberrel, hogy az ő képében és személyében tért vissza a Próféta. A kalifátus a hithű muzulmánokat szeretettel és komoly ígérekkel várja haza, őseik földjére. Az amerikai és az európai – hitüket megtartó – muszlimok egy része nem tudott beilleszkedni a nyugatias, számukra idegen kultúrát és értékrendet közvetítő világba, üldözöttnek és számkivetettnek érezhette magát. Ők a kalifátusban biztonságot, elfogadottságot, lehetőséget látnak. De hasonló módon értékelik a kalifátust a nyugati felfogással leigázottnak vélt helyi törzsek is, akik számára Al-Bagdádi jobb és jobban szervezett közigazgatást és számos szociális programot kínál.

Természetesen a vallási, szent gondolatokat sem szabad kihagyni a témák sorából, de ezek – ellentétben a korábbi terrorszervezetek narratívumaival – sokkal kevésbé markánsak.

A téma szempontjából végzett megkülönböztetés mellett (nyugati médiafogyasztó, keleti médiafogyasztó) másfajta módon is meg lehet határozni a **célcsoportokat**. Kiemelt célcsoportnak számítanak az iszlám **radikálisabb** ágának/ágainak a követői. Számukra az üzenetek egyértelműek: hithű, muszlim birodalom épül, ahol béke és biztonság van, s az ősi törvények működnek. Ez egy tudatos és markáns elkülönülés nem csak az európai/amerikai, hanem a kevésbé radikális gondolkodású muszlimoktól is.

Egy másik célcsoportot az **elnyomott, kisémmizett törzsek és csoportok** tagjai alkotják. Ide tartoznak a szunniták, akik – idézve Napoleont (2015) – Mohamed halála után a hagyományok szerinti, közösségi egyetértésen alapuló vezetőválasztást támogatják. A közösségi,

konszenzusos vezetéválasztás alapja (még ha manipulálni is lehet a választókat, illetve meg lehet hamisítani a választási eredményeket) az, hogy az „állam” határain belül béke van, illetve mindent elkövetnek annak érdekében, hogy a békét fenntartsák. Ha a békét, a biztonságot és az egyenlőséget Al-Bagdádi hozza el ezeknek a törzseknek és csoportoknak, akkor egyenes út vezethet az ő kvázi demokratikus megválasztásához is.

A *nyugaton élő muszlimok* külön célcsoportot képviselnek. Egyfelől nem lehet róluk homogén csoportként beszélni, hiszen egy részük vagy hitehagyó lett (az iszlám értelmében mindenképp), vagy ugyan gyakorolja a vallását, de annak nem a radikális ágát. Ezek az emberek már „megfertőződtek” a nyugati kultúra által kínált javakkal, egy részük megtalálta a helyét és karriert csinált a befogadó országban, tehát számára nem igazán vonzó az Iszlám Állam ígérete. Azok azonban, akik nem tudtak beilleszkedni a nyugati társadalomba, s már születésüktől fogva számkivetettnek, vagy legalábbis nem egyenrangú félnek érezték magukat, logikusan gondolhatják úgy, hogy az erős, az ősi, dicső és biztonságos kalifátus területén létrejövő új államban helyük van. Kérdéses, hogy ezek az emberek akarják-e bizonyítani bátorságukat azzal is, hogy Európában és Amerikában szunnyadó sejtéként egyszer csak aktíválják magukat és terrorcselekményeket hajtanak végre, vagy a hívó szóra békében és végérvényesen elmennek az Iszlám Államba.

A háborús övezetek és a bizonytalanság vonzza a *kalandvagyókat* és *zsoldosokat*. Őket rendszerint nem befolyásolja semmilyen ideológiai irányzat, elkötelezettségükre nem a vallás, vagy a vallási vezető követése, hanem a könnyen megszerezhető javak iránti fokozott kapzsiság a jellemző.

Számuk nem igazán jelentős, mégis érdemes külön is foglalkozni azokkal az emberekkel, mint célcsoporttal, akik a *Stockholm-*, illetve *Helsinki-szindrómához* hasonló tüneteket mutatnak. A kiszolgáltatott helyzetben levő, reményvesztett túszok szeretettel és pozitívan kezdenek el érezni fogva tartóik és megkínzóik iránt, s ha erre az intelligensebb fogva tartók odafigyelnek, akkor nagyon hűséges és érzelmileg elkötelezett szövetségeseikkel gyarapíthatják a támogatói táborukat. A szindróma lélektani magyarázata az, hogy a menekülésre képtelen, folyamatosan megalázott túsznak csak a fogva tartójával van kapcsolata, akitől néha egy kis kedvességet is kap. A túsz tudja, hogy élete fogva tartójától függ, ezért úgy próbál viselkedni, hogy az elégedett legyen vele, s beleéli magát a túszjejtő helyzetébe. Ha ez az állapot hosszabb ideig áll fenn, akkor az áldozat annyira átveheti a fogva tartója nézőpontját, hogy csak nehezen tud mentálisan elválni tőle. Ez nem csak a kiszabadítását nehezíti meg, de akár újabb, ideológiai alapon tevékenykedő, merényletek végrehajtására képes terroristát is „képezhet” belőle.

A *környező országok*, mint célcsoport, differenciált elemzést tesz szükségessé. Külön lenne érdemes megvizsgálni – jelentősen túlmutatva jelen tanulmány keretein – az új állam „országhatárait”, a környező államok kormányait, valamint az ott élő többséget és kisebbségeket. Bár számos térkép látható arról, hogy az Iszlám Állam mely területeket szállt meg, illetve vont az ellenőrzése alá, mivel hivatalos és mindenki által elfogadott terület-, illetve határkijelölés nem történt, így csak azt lehet mondani, hogy közvetlenül érintett országnak számít(hat) elsősorban Szíria és Irak, de Törökország, Jordánia, Szaúd-Arábia és Irán sem érezheti biztonságban területi épségét.

Az ISIS tudatosan üzen a *kormányoknak*, mint kiemelt célcsoportnak, bár az üzenetek – különösen a nyugati kormányoknak – kivétel nélkül a félelemkeltésre korlátozódnak. Kérdéses, hogy egyáltalán lesz-e, s ha igen, melyik állam kormánya lesz az, amelyik ilyen negatív, sokkoló narratívumok ellenére elsőként fogja elismerni az Iszlám Államot.

A médiában egyre gyakrabban hangzik el a *nemzetközi szervezetek* felelőssége és szerepvállalása egy, az ISIS ellen folytatott összehangolt támadás elindításában. Al-Bagdádi és követői számára egy nemzetközi szervezet célcsoport lehet, mellyel a fizikai világban eset-

leg harcot is kell vívni. Az ISIS azonban azért is különleges a nálánál korábban tevékenykedő terrorszervezetekhez képest, mert a médiát, s elsősorban az internet által biztosított közösségi médiát profi módon használja, s egyre jobban fejlődik az információs technológiák és hadviselés területén is. Az arab nyelven kiadott cyber-terrorizmusról szóló elektronikus „tananyag” már egyértelműen jelzi: az ősök földjén alakuló állam fizikai megvédése mellett legálább olyan fontossá válik az ellenség digitális megtámadása, precíziós haditechnikájának informatikai módszerekkel történő megbénítása is.

A nyugati társadalmak védekező mechanizmusai

A nyugati (mintájú) társadalmak – különösen azok, amelyeket nem sokkolták az elmúlt évek terrorcselekményei – alapvetően nincsenek felkészülve egy társadalmi szintű, egységesnek mondható, megfontolt és reális alapokon nyugvó védekezésre. Az emberek számos mechanizmust és túlélési stratégiát „dolgoztak” ki. Egy általam, 12 fő részvételével lefolytatott fókuszcsoporthozos beszélgetés során az alábbiak hangzottak el (az idézetek a résztvevőktől származnak).

- ◆ **Nem vesznek róla tudomást.** Erről a személyes stratégiáról a fentiek alapján akár azt is lehetne írni, hogy nem létezik. Pedig a társadalom egy része (igaz, nem jelentős része) tudatosan fordul el a tömegmédiától, s zárja el magát a világ történéseiről szóló hírektől. Megszűri a közösségi médiatartalmakat (pl. milyen oldalakat néz meg, milyen csoportokhoz csatlakozik), hírfigyelő alkalmazást futtat számítógépén, laptopján, okostelefonján, s így csak a számára meghatározott témákról értesül. Természetesen ezek az emberek sem tudják teljesen kizárni a külvilágból (pl. család, iskola, munkahely) származó ISIS-szel kapcsolatos témákat, de ha ilyennel találkoznak, azonnal témát váltanak.
- ◆ Egy másik védekező mechanizmus a **bagatellizálás**. Olyan mondatokkal csökkentik a téma súlyosságát, mint „messze vagyunk tőle...”, „a mi országunkat úgyse támadják meg...”, „minek aggódjunk, a titkosszolgálatunk jól működik”. A bagatellizálás hátterében az a lelki folyamat áll, hogy elhisszük, hogy az ellenséget annak kisebbitésével, jelentéktelenebbé tételével – ha akarnánk – bármikor le tudnánk győzni.
- ◆ Ha egy komoly(nak mondott) ügyet **nevetségessé tesznek**, akkor az is jelentősen képes csökkenteni a fejünkben a veszélyforrás reális megítélését. Az ügyről, annak szereplőiről, vagy az ideológiát megalkotó „evangelistáról” szóló karikatúrák, az ideológiát kifigurázó szatirikus történetek, a szent célről készített gúnyrajzok, vagy akár a LEGO és más játékfigurák képében megjelenő terroristák a leggyakoribb eszközei ennek a stratégiának. A Charlie Hebdo példája is mutatja az ellencsapást, „amit egyébként megérdemeltek. Miért húztak újat az iszlámistákkal?”
- ◆ A **szimpatizálásnak** többféle megjelenési formája lehet. Az egyik, hogy **megbarátkoznak** azzal/azokkal, akik az adott irányzatot, eszmeiséget képviselik. A barátság ugyan elméletileg védelmet jelenthet, de több kriminológiai és pszichiátriai példa is bizonyítja, hogy az elmebeteg, fanatizált emberek első áldozatai az ismerősei köréből kerülnek ki. A szimpatizálás másik formája, amikor az adott szervezethez, **csoporthoz tartozik** valaki. Rendszeresen eljár az összejövetelekre, gyakran mesél arról ismerőseinek, hogy a közösség és a közösség által képviselt ideológia mennyire jó, s megéri benne a gondolat, hogy egy életre elköteleződjön az adott dolog mellett. Ez jelentheti a rendszeres pénzbeli támogatást, illetve az iszlám vallás felvételét is.

- ◆ A társadalom tagja érezheti úgy, hogy ő nem képes megoldani a problémát, mivel az a kormányok és a nemzetközi szervezetek dolga lenne, ezért **kormányzati/nemzetközi beavatkozást sürget**. Ez megnyilvánulhat a kormányok tehetetlensége miatti tüntetésben, nyílt levelek megírásában és – többek között – a közösségi médián történő megosztásában, hasonlóan gondolkodó emberek közösséggé szervezésében (pl. Facebook csoport), de akár (politikai) blog írásában is. A kormányzati politika bírálata is megfogalmazódhat a terrorizmus elleni harc szükségesnek gondolt lépéseinek a megalkotásakor, ami már messze túlmutat a probléma megoldásán.
- ◆ Hangsúlyozni szeretném, hogy az iszlám és a terrorizmus közé nem szabad és nem is lehet egyenlőségjelet tenni. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy minden – akár távoli területen történt – terrorcselekmény után megnövekszik az **iszlámgyűlölet és rasszizmus**. Mecseteket dúlnak fel, arab embereket vernek meg, arab boltok kirakatát törik be, s a szélsőségesebb pártok azonnali deportálást, illetve a nemzet idegen elemektől való megtisztítását követelik.
- ◆ A természeti katasztrófák és a terrorcselekmények gyakoribbá válásával pozitívan és erősen korrelál a **saját biztonság felértékelése**. Az egyén külön hírfigyelést állít be a terror, terrorizmus, s a jelenleg aktuális ISIS és Iszlám Állam kifejezésekre, drágább, komplexebb biztonsági rendszereket telepített házába, s épített be gépkocsijába, elmegy önvédelmi tanfolyamra, s – ha megteheti – elkerüli a megítélése szerinti veszélyes városrészeket, utcákat, tereket.
- ◆ Vannak, akik már nem szeretnék harcolni, vagy felkészülni egy esetleges terrortámadásra, egyszerűen csak **megbékélnek vele**. „Ilyen lett a világ...”, „ha meg kell halni, legalább ne fájjon...” hangoztatják.
- ◆ Egy problémát – elvileg – ok és okozati relációban is meg lehet oldani. Akik ilyen stratégia szerint működnek, azok **okokat és megoldást keresnek a problémára**. Akár reális(nak tűnő), akár irreális véleményt is megfogalmazhatnak, mint pl. „visszkapjuk, amit a keresztések tettek velük annak idején”. Az egyén saját szerepét definiálja a megoldási folyamatban olyan kérdésekre keresve a választ, hogy „miért jött létre az iszlám terrorizmus, mi lehet a megoldás”, vagy, hogy „én mit tudok tenni a megoldás érdekében.”
- ◆ A média veszélyes fegyver - ezt a terroristák és az ellentábor egyaránt felismerte. A **média-ellentámadás** lehet (a) informatikai és (b) tartalmi. Az informatikai ellentámadás során az Iszlám Állam, vagy az azzal rokonszenvező szervezetek weblapját törik fel, vagy teszik elérhetetlenné (pl. a már említett Charlie Hebdo-t ért támadás után az Anonymous hackercsoport háborút hirdetett az Iszlám Állam és az al-Kaida ellen). A tartalmiál a hamis hírek gyártása és az ISIS katonái és vezetői tudatosan felépített image-ének a rombolása (pl. alkoholt isznak, butának néznek ki, korrupció, a nyugati értékrendet követik) a cél. Emellett megfigyelhető az is, hogy maguk a muzulmánok üzennek a nagyvilágnak és az Iszlám Államnak, hogy nem minden muzulmán terrorista.
- ◆ A védekezési mechanizmusok között megtalálható az **iszlám felé történő fordulás** is. Ez megnyilvánulhat a következőkben: önjelölt „hittudósként” összevetik az eseményeket a Korán tanításával, eljárnak iszlám vallási közösségekbe, megveszik az iszlámmal és a terrorizmussal kapcsolatos könyveket, filmeket. Ez ugyan hasonlóságot mutat a szimpatizálással, de míg ott elsősorban érzelmi, addig itt inkább értelmi jellegű az indíttatás.

Záró gondolatok

Tanulmányomat a terrorizmusról szóló gondolatokkal kezdtem. A proxy-hadviselés után bemutattam, hogy jelenleg az Iszlám Állam már inkább a privatizált terrorizmus jellemzői szerint működik. Fontosnak tartottam kiemelni a téma vonatkozásában a transzformációs modellt, amelyik rávilágít arra, hogy a társadalmi, objektívnek mondható valóság hány transzformáción megy keresztül, míg végül az egyén (a médiafogyasztó) találkozik vele. A terrorizmusról szóló tudósításokat a tudósító személy/szervezet, a közvetítő médium, a téma, valamint a célcsoportok vonatkozásában vizsgáltam. A tanulmány záró részében a nyugati társadalmak védekező mechanizmusait mutattam be, felhasználva egy 12 fővel végzett fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetésem eredményeit/válaszait is.

Az Iszlám Állammal kapcsolatban – annak jelenleg is folyamatosan változó működése és formálódása miatt – csak jóslásokra, becslésekre lehet hagyatkozni. Az objektív véleményalkotást nehezíti, hogy míg a nyugati híradások könnyen elemezhetőek a klasszikus világnyelven, addig a keletnek szólók jelentős része arabul van, s ha nincs alatta angol/francia/német felirat, akkor csak a vizuális közlésre, a vizuális/képi narratívumokra lehet hagyatkozni. Kelet és nyugat egyet ért abban, hogy az emberek békére és biztonságra vágyanak. Csak a béke és a biztonság megteremtése – a történések jelenlegi állását nézve – háborúval és bizonytalansággal teremthető meg az egykori kalifátus területén. A békére való törekvés fogalmazódik meg az olyan médiaüzenetekben és nyilvános akciókban, mint „Muszlim vagyok, terroristának bélyegeztek. Én bízom benned, Te bízol bennem? Ölelj meg!”, illetve olyan megmozdulásokban, amikor vallástól függetlenül védik kéz a kézben az egyik európai mecsetet a szélsőségesekkel szemben. Kétségtelen, hogy az iszlámfóbia és a fundamentalizmus is erősödik, s ebből előbb-utóbb, ha második Iszlám Állam kikiáltása nem is, de gyakoribbá váló terrorcselekmények várhatóak.

Irodalom

- Balázs Judit (1997) *A gazdasági biztonságról*. Budapest, Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet.
- Cheatwood, Adrian Derral – Stasz, Cathleen (1979) Visual sociology. In: Wagner, Jon (1979 szerk.) *Images of Information*. Beverly Hills, Sage. 261–269.
- Griffin, Em (2001) *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Budapest, Harmat Kiadó.
- Kollár Csaba (2014) Cheatwood és Stasz vizuális szociológiájának marketingkommunikációs vetületei. *FLUENTUM nemzetközi gazdaság- és társadalomtudományi folyóirat*, 2014, I/4.
- Kollár Csaba (2014) *Kísérleti jegyzet a digitális kommunikáció című tárgyhoz. 2.0 változat*. Budapest, PREMA Consulting.
- Kollár Csaba (2014) *Kommunikáció a digitális korban*. Budapest, PREMA Consulting.
- Kollár Csaba (2014) Életünk a digitális korban. In: Kollár Csaba – Tóth Renáta (2014 szerk.) *Pedagógia a digitális korban I*. Budapest, PREMA Consulting. I. fejezet.
- Lewis, Bernard – Churchill, Buntzie Ellis (2009) *Iszlám. Nép és vallás*. Budapest, HVG Kiadó.
- Mumford, Andrew (2013) *Proxy Warfare*. Malden, Polity Press.
- Napoleoni, Loretta (2015) *Az iszlamista főnix. Az Iszlám Állam születése és a Közel-Kelet újrafelosztása*. Budapest, HVG Kiadó.
- Berger, Peter L. – Luckmann, Thomas (1967) *The Social Construction of Reality*. New York, Anchor Books (reprint, eredeti kiadás: 1966).

Taylor, Rober W. – Fritsch, Eric J. – Liederbach, John (2014) *Digital Crime and Digital Terrorism*. London, Prentice Hall.

Waisbord, Silvio (szerk.) (2014) *Media Sociology: A Reappraisal*. Malden, Polity Press.

Sugár András (2012) Változik-e a kőolaj szerepe a világgazdaságban és Magyarországon? *Közgazdaság*, 2012, 7 (2). 79–94.

Zak, Ebrahim – Giles, Jeff (2014) *A terrorista fia. Történet a választás szabadságáról*. Budapest, HVG Kiadó.

Elektronikus (slideshare.net oldalon)

Kollár Csaba: kommunikáció.a.digitális.korban

Kollár Csaba: Digitális korszakváltás((ok)(k))

Egyéb elektronikus

ISIS – On the frontline. Ahlulbayt TV, közzétéve: 2015. febr. 27.

<https://www.youtube.com/watch?v=rtZN652OaoISIS>

„Islamic” Extremism? Ahlulbayt TV, közzétéve: 2014. dec. 2.

<https://www.youtube.com/watch?v=WVMFnESN1fg>

Havasi Z. (év nélkül): A terrorizmus és a jog. <http://www.zmne.hu/dokisk/hadtud/havasi.pdf>

<http://hu.wikipedia.org/wiki/Terrorizmus>

I am a muslim. I am labelled a terrorist. Hug me, közzétéve: 2015. febr. 12.

https://www.youtube.com/watch?v=aysp_WdaNFA

Tóth János

GYAKORI VALLÁSSZOCIOLÓGIAI TÉMÁK NEM-VALLÁSSPECIFIKUS FOLYÓIRAT- CIKKEKBEN¹

Absztrakt

A tanulmányban az újabb vallásszociológiai publikációkban bemutatott főbb témákat és eredményeket mérjük fel. Röviden érintve a megjelent szakirodalomban lefedett fontosabb témák azonosításának gyakorlati hasznát a publikálás tervezése során; az írást azoknak a vallásszociológiai szócikkeknek a tematikus elemzésével folytatjuk, amelyekben a kutatás nem egy konkrét vallásra vagy egy konkrét vallás híveire irányult. A specifikálatlanság e kritériumának való megfelelést 173, a MTA Szociológiai Bizottságának folyóiratlistáján szereplő vezető nemzetközi folyóirat 2010 és 2013 közti évfolyamaiból gyűjtött szócikkek vizsgáltuk, amiből végül 66-ot kódoltunk és osztályoztunk a megalapozott elmélettel konzisztens induktív kategorizálással. A folyamat során 6 fő témát (Szekularizáció, Gazdaság, Szexualitás, Politika, Egyéni megelégedettség és jólét, Társas együttélések és együttműködések) sikerült azonosítanunk. E főbb témák mindegyikét további altémákra bontottuk, a tanulmányokat pedig tovább vizsgáltuk az első szerző intézményi affiliációja, a folyóirat szerkesztőinek intézményi affiliációja és a kiadó geográfiai elhelyezkedése szerint. Az eredmények azt mutatják, hogy a beazonosított témafedések és -preferenciák a szociológiai tudás egy olyan nyugati részhalmozásának jellegzetességei, melyet főként angolszász kutatási környezetbe beágyazódott ágensek termeltek.

Kulcsszavak: cikkszintű elemzés, tematikus elemzés, vallásszociológia, bibliometria

Bevezetés

Noha a posztszekularizációs megközelítések egyre elterjedtebbnek számítanak a professzionális szociológiai gondolkodásban, és viszonylag széles körű konszenzus uralkodik a vallás, a vallásos emberek és csoportok újabb típusú nyilvános szerepvállalásai kutatásának szükségességéről, a hazai kutatási környezetben egészen a közelmúltig nem állt rendelkezésre olyan rendszerezett, könnyen áttekinthető és releváns – tehát összefoglalóan: jó minőségű – információ, amely megkönnyítette volna a vallásszociológiai kutatások nemzetközi színterekre történő kijuttatásának tervezését.² Ezt a hiányosságot a kereszténység kapcsán egy, a Szocio-

¹ A jelen tanulmány kutatási módszerei és kérdései lényegében megegyeznek a szerző egy másik, megjelenés alatt lévő tanulmányában (Tóth 2015a) szereplőkkel. Ezek az egyezések itt a „Módszerek” és a „Konklúzió” fejezeteket érintik, utóbbit részben, előbbit teljes egészében.

² A legutóbbi ilyen célra potenciálisan alkalmas, magyar nyelven megjelent írás majdnem 20 éves, tehát az aktuális állapotokra nézve csak nagyon korlátozottan lehet releváns. Ebben Tomka Miklós

lógiai Szemlében megjelenés alatt lévő cikkemben megkíséreltem pótolni, ahol azokat a témákat mutattam be és elemeztem egymáshoz képesti, illetve földrajzi-kulturális megoszlásukban, melyek a keresztény hívek és a keresztény értékek kapcsán az elmúlt években a szociológiai tudomány legelismertebb nemzetközi folyóirataiban megmutatkoztak. (Tóth 2015a) Ugyanezt próbálom most megvalósítani nem kereszténység- vagy más vallás-specifikus, hanem általában a vallásosságot és a vallási értékeket érintő tanulmányok vizsgálatával, itt azonban elsősorban inkább a tematikai és kevésbé a földrajzi-kulturális mintákra fókuszálva.

Korábban más helyütt már tárgyaltam (Tóth 2014: 35–36), hogy a nemzetközi létezésre ösztönző kutatási környezet a kutatói érdeklődést belső megfontolásokból eleve a globális jelentőségű, „népszerű” témák felé orientálja, sokszor az elsősorban lokális érdeklődésre számot tartó témák kárára. (Lásd még Mišak–Marušić–Marušić 2005, Buckingham 2008: 2) A teljesítményalapú kutatási finanszírozás rendszere pedig manapság már nem csak a kutatóintézetekben, de számos országban az egyetemi szférában is érvényesül (Hicks 2012), nem sok helyet hagyva az egyéni kíváncsiság-alapú, tematikai vagy episztemológiai diverzitásnak. (Geuna–Martin 2003: 296) Ez utóbbiakat az is kedvezőtlenül befolyásolja, hogy a kutatások minőségének percepciójában egyre jelentősebb szerepet kapnak különféle kvantifikált értékek (pl. Impakt Faktor, H-Index, független idézettség), melyek a karrierjét előrelátóan tervező kutató látóterében a nem kellően népszerű témákat, illetve a nem megfelelő helyeken indexált és nem kellő mértékben idézett folyóiratokat eleve a perifériára szorítják. (Teixeira da Silva 2015) Magával az így kialakuló helyzettel nem feltétlenül egyetértve, a szabálykövetés potenciális előnyei feltérképezésének hasznosságát ugyanakkor belátva úgy alakult, hogy kíváncsiság-alapú kutatás tárgyává tudtuk tenni egy olyan tematikai áttekintés elkészítését, amely tájékoztatást ad arról, hogy a szociológiai tudományok szakterületének vezető folyóirataiban ki, milyen országban található intézményből és milyen, az általában vett vallásosság szempontjából releváns társadalmi témákat vizsgálva tudott publikálni. Az áttekintés formálisan egy tematikai analízisben valósult meg, melyet az MTA Szociológiai Bizottsága által a doktori ügyek bírálatához az MTA 2013 szeptemberében hatályba lépő új szabályrendszerével összhangban összeállított folyóiratlistán szereplő „A” kategóriás nemzetközi folyóiratok utolsó négy (2010. jan. 1. és 2013. dec. 31. közti) teljes évfolyamában megjelent (az MTA IX. osztály Szociológiai Tudományos Bizottságának folyóiratlistája 2014) általános, tehát nem egyes kiválasztott vallásokat vagy ilyen vallású embereket/csoportokat vizsgáló szakcikkekben hajtottunk végre. Egy efféle tematikus analízis a népszerű témák azonosításán és a publikációk előre tervezésén kívül természetesen a tudományterületen belül, a szociológiai tudás gyarapítása szempontjából is képes intellektuális többletet termelni. A szakszociológiák területén keletkezett specifikus elgondolások, ahogyan azt a közelmúltban, és éppen a vallásszociológiai kutatások hozzájárulására fókuszálva Wuthnow (2014) megmutatta, folyamatos jelleggel kikényszerítik az általános koncepciók módosítását, és nem csak azok egy szűkebb területen történő alkalmazását jelentik. A tematikus elemzés eredményei ennek megfelelően ama témák azonosítására is alkalmasak, amelyekben a szociológia általános érvényű fogalmainak módosítása vagy kiegészítése várható, illetve amelyekben a vallásszociológiai kutatások eredményeinek felhasználását általánosabb szociológiai kutatásokban is érdemes lehet megkísérelni.

(1996) foglalkozott a vallásszociológia új útjaival, és számos olyan területet és témát említ benne, amelyről az azóta eltelt idő igazolta, hogy nem csak a vallásszociológia pillanatnyi divatját tükrözik. A tanulmány esszéisztikus jellege, a méréseken és adatokon alapuló, módszeres szakirodalom-kutatás hiánya miatt ugyanakkor eredményei nem hasonlíthatók össze a jelen tanulmányban bemutatottakkal.

Módszerek

A kutatás módszertanát a bevezetőben említett korábbi tanulmányomban részletesen leírtam (Tóth 2015a), így ebben a fejezetben most csak a legszükségesebbeket foglalom össze röviden. Az analízishez az adatgyűjtés a megjelölt listán szereplő folyóiratoknak az EBSCO adatbázisában, illetve a kiadói weboldalukon szereplő adatai alapján történt. Az adatgyűjtés a 2014 június 3-tól 16-ig terjedő időszakban történt. Az EBSCO-ban a szoftver-rásegítéses bibliometriai elemzéseknél bevett módszerrel, a tanulmányok címeiben és absztraktjaiban végeztünk boolean technikájú kulcsszavas keresést; a következő keresési képlettel: Bible* OR biblic* OR bishop* OR buddh* OR burq* OR calvini* OR catholi* OR Christ OR christi* OR church OR congregation OR ecclesia* OR eucharist* OR evangelic* OR faith OR God OR gods OR hindu* OR islam* OR Jesus OR liturg* OR luthera* OR monk OR muslim* OR occult* OR pray* OR priest OR protestant* OR relig* OR ritual* OR sacral* OR sacred OR sectarian* OR secular* OR shaman* OR spiritu* OR theol* OR transcendent*. Néhány esetben a folyóirat nem szerepelt, vagy egyértelműen hiányosan szerepelt az EBSCO-ban, ilyenkor a folyóirat honlapján szereplő tartalomjegyzékek és absztraktok szövegeit manuálisan vizsgáltuk³ ugyanezekre a kulcsszavakra.

A végrehajtást követően a megjelenített keresési eredmények közül megtekintéssel kisselektáltuk

- ◆ azokat a szerkesztői dokumentumokat (pl. Editorial, Editorial Introduction, Introduction, Letter from the Editor(s) stb.), amelyek nem önálló kutatást mutattak be és/vagy nem rendelkezett szakirodalom-jegyzékkel
- ◆ a megemlékezéseket (memorial stb.)
- ◆ a könyvrecenziókat (book review⁴)
- ◆ a szerkesztőkhöz írt leveleket (letter to the editor) és a hozzászólásokat (reply vagy commentary⁵)
- ◆ a hirdetményeket (pl. received books, books for review, call for papers – konferenciára vagy special issue-hoz –, díjátadók stb.)
- ◆ a visszavont cikkeket és erratumokat
- ◆ az újraközléseket
- ◆ az EBSCO keresési találatában duplikáltan megjelenő tételek közül a duplikátumokat
- ◆ Azokat a tanulmányokat, amelyek a kulcsszavakat úgy használták allegorikusan, hogy vallási relevanciájuk nem maradt meg.

A szűrést követően az eredményeket folyóiratonként és évfolyamonként összesítettük. A címeket és absztraktokat a bibliográfiai adatokkal együtt egy külön word dokumentumba másoltuk, melyben a word saját keresőjét használva az egyes kulcsszavak súlya alapján

³ A manuális vizsgálat azt takarja, hogy a 2010-2013-as évfolyamok minden számát a folyóirat kiadói honlapján közzétett tartalomjegyzék alapján megvizsgáltuk, az így elérhető tanulmánycímeket és -absztraktokat átolvastuk. Kulcsszó egyezés esetén a címet és az absztraktot bibliográfiailag adatolva ugyanabba a dokumentumba másoltuk, amelybe az EBSCO-n belüli keresésre kapott eredmények ugyanezen adatait már korábban eltároltuk.

⁴ Értve ez alatt az egyszerű ismertetéseket; az ún. joint review-k és review essay-k bekerültek a mintába, hasonlóan azokhoz a review symposiumokhoz (egy könyv vagy tanulmány több szerző általi, egymáshoz lazábban-szorosabban kapcsolódó vizsgálata), amelyek összesítve, egy tételként jelentek meg.

⁵ Kivéve a The STATA Journal információgazdag, metodológia-specifikus hozzászólásait.

történő, lentebb következő kategorizálást elvégeztük. Az elemzésben bemutatott kategóriák és témák a grounded theory (Glaser–Strauss 2012 [1967]) általános logikája mentén, intuitíve kerültek meghatározásra.

Kategorikus besorolás

Az így összeállt mintából (n=173) kiválogattuk azokat a tanulmányokat (n=13), amelyek bekerülése kizárólag olyan (főképp regionális) vallásokon múlt, melyek jelentősége globális kontextusában elhanyagolható. A megmaradt tanulmányokat (n=160) az adott vallásoknak/szektáknak megfelelő kategóriákba (Kereszténység⁶, Iszlám⁷, Judaizmus⁸, Buddhizmus⁹, Jehova Tanúi¹⁰, illetve Általános¹¹) soroltuk. A kategóriákat a cikkek tartalmának ismeretében alkottuk meg, így nem keletkeztek üres kategóriák, és minden tételt tudtunk kategorizálni. A tételek besorolása a következő protokoll mentén történt.

A besorolás menete

- ◆ Amennyiben a tanulmány címe pontosan egy kategória legalább egy hívószavát tartalmazta, a tételt az adott kategóriába soroltuk.
- ◆ Amennyiben a tanulmány absztraktja pontosan egy kategória legalább egy hívószavát tartalmazta, a tételt az adott kategóriába soroltuk.
- ◆ Amennyiben a tanulmány címe és absztraktja is egynél több kategória hívószavait tartalmazta, az absztrakt szövegét megnevezés analízisnek vetettük alá, és ennek eredménye alapján soroltuk a tételt abba a kategóriába, amely hívószavai az absztraktban a legnagyobb számban szerepeltek. Amennyiben különböző kategoriális hívószavak egyenlő számban voltak jelen; a tanulmányt az „Általános” kategóriába soroltuk. Amennyiben a tanulmánynak nem volt absztraktja és a cím alapján nem lehetett egyértelműen kategorizálni, a tanulmány főszövegének átolvasását követően döntöttünk a besorolásáról.
- ◆ Automatikusan a „Általános” kategóriába soroltuk azokat a tanulmányokat, amelyek nem tartalmazták más kategóriák egyetlen hívószavát sem

A felsorolás a lépések lefolytatásának sorrendjét is tükrözi. Amennyiben a protokoll egy tanulmány besorolását eredményezte, új tanulmányt választottunk és a szekvenciát újakezdjük.

⁶ Hívószavak: Anglican, Bible, biblical, biblically conservative, bishops, Catholic, Catholicism, Christian, Christians, Christianity, church attendance in the U.S., Church of England, churches + Britain, clerical, clergy, congregation, congregational, Dutch reformed family care givers, evangelist, Evangelical, gospel, inerrantist, lutherans, Protestant, Protestantism, Pentecostal, Sabbatarian, Second Vatican Council.

⁷ Hívószavak: burqa, Islam, Islamic, Islamization, Islamist, jihad, jihadism, Muslim, Muslims.

⁸ Hívószavak: Judaism, religion in the Israeli military, religious Jews, Ultra-ortodox Jewish women, Haredi

⁹ Hívószavak: Buddhism, buddhist

¹⁰ Hívószavak: Jehovah's Witnesses

¹¹ Ide került minden olyan tanulmány, amit nem tudtunk az előző kategóriákba besorolni, mert nem volt vallás- vagy szektaspecifikus fókusz.

Az 'Általános' főkategóriába sorolt tanulmányok tematikai analízise

A 160 vizsgált tanulmányból 66 tartozik ebbe a kategóriába, amely minden olyan tanulmányt tartalmaz, amelynek nem volt vallásspecifikus fókusza.

1. Szekularizáció (n=6)

A szekularizációs tematikájú tanulmányoknak nincs további közös vezérfonala, ugyanakkor talán ez az egyetlen olyan blokk a kategóriában vizsgáltak közül, ahol az empirikus kutatásokhoz képest többségben vannak a teoretikus írások. Az empirikus kutatások a főiskolai élet során a diákokat ért hatásokkal (Mayrl–Uecker 2011) és a polgári részvétellel (Kim–Wilcox 2013) foglalkoznak, míg a teoretikus művek olyan egyéb témákkal összefüggésben vizsgálódnak, mint a nyilvánosság (Köhrsen 2013), az egzisztenciális jelentésalkotás (la Cour–Hvidt 2010), a vallásos reflexivitás és a kozmopolita etika (Speck 2013), valamint a társadalomtudományok és a tudásalkotás. (Seth 2013)

Seth témafelvetése a tudományfilozófiában már legalább Edward Said orientalizmus-kritikája óta jelen lévő dewesternizáló-dekolonizáló narratívában helyezhető el, az esszé jellegű kérdésfelvetések pedig annak problematikája köré csoportosíthatók, melyet a istenek és szellemek, valamint a természet száműzése jelent az ún. „szociális” koncepciójából. (Seth 2013: 136, felvetéseinek tágabb tudományszociológiai relevanciáját lásd Tóth 2015b) Speck hasonlóan fontos, és a tudomány dewesternizálása szempontjából releváns témát vizsgál. Először is azt észrevételezi, hogy míg James Beckfort szerint a kortárs társadalomelméletből teljesen hiányzik a vallás bármiféle komolyabb figyelembevétel; Ulrich Beck, akire korábban szintén jellemző volt az efféle negligancia, egy 2008-as könyvében (*'Der Eigene Gott: Von der Friedensfähigkeit und dem Gewaltpotential der Religionen'*) korábbi kutatási irányaihoz képest merőben új megközelítést alkalmaz, amikor a vallást mint „a reflexív individualizáció alapvető összetevőjét és a globális kockázat korában elengedhetetlenül szükséges kozmopolita morál és politikai 'vízió' számára létfontosságú támogatást” (Speck 2013: 158) veszi figyelembe. Speck itt elsősorban Becknek a vallási hit e támogatói szerepéhez vezető „individualizációjának” és „kozmpolitanizációjának” leírásával foglalkozik, és megkísérli visszakövetni azt a fordulatot Beck gondolkodásában, amellyel a vallás mint morális alkotóelem felváltja a radikális szekularizáció szerepét a reflexív modernitás megértésében. Az efféle morális elemként értett vallás feladata, idézi Beck-et (2013: 169); az „igazság felváltása a békével”, s így „a béke új prioritást nyer az igazsághoz képest”, lévén „az egyetlen igazság nem csak az igazságot, de az emberiség folytatólagos létezését is veszélyezteti”. Speck erősen kritikusan viszonyul Becknek eme újonnan felvett, idealisztikus és normatív-ideologikus alapállásához, és jól látja, hogy Beck projektjét magát leginkább az veszélyeztetné, ha az így megalkotott ágendája érvényességének kritikai, empirikus kutatásokat követő analízisét felváltanák a normatív, megváltásszerű kozmopolitanizmusra alapozott előrejelzések. (2013: 170)

A vallás és a vallási értékek társadalomtudományi integrációja természetesen akkor lehet csak igazán megalapozott, ha magában a társadalomban a vallás jelentős szerepet tölt be; s így a vizsgálatokat nem lenne érdemes, vagy korlátozottan lenne érdemes olyan koncepciókra támaszkodva végezni, melyek a vallással vagy a vallásos cselekvéssel teoretikailag inkonzisztensek. Beck elgondolása a vallás és az egyetlen igazság szerepéről tökéletesen összeegyeztethetetlen bármelyik vallás doktrinális önmeghatározásával, de ha a társadalomban adott, vallásos moralitásból táplálkozó folyamatok efelé tendálnak vagy valóságosan így működnek, akkor természetesen egy neki megfelelő vallásszociológiai vallás-koncepció alkalmazás lesz azok megragadására. Köhrsen (2012) ezt a problémát a másik végéről próbálja megközelíteni. Miután megállapítja, hogy lényegében a szociológiában nagyon sokféle vallás-

definíciót alkalmaznak annak érdekében, hogy egyes problémák külön-külön kutathatóak legyenek, azt próbálja vizsgálni, hogy vajon a vallás milyen szerepet tölt be a társadalmi nyilvánosságban akkor, ha pontosabban és önmeghatározásával nem ellentmondóan definiálják. Egy efféle definíciót alkalmazva, ahol a vallás megfelel egy olyan „kommunikációnak vagy gyakorlatnak, ami egy természetfeletti – transzcendens – valóságra referál” (2012: 280); és ami, mint megjegyzi, a vallásszociológiában (és általában egy nyugati kulturális kontextusban) alkalmazott egyik legegyszerűbb és leggyakoribb, elfogadott meghatározás (u.o.), ugyanakkor azt találja, hogy a vallásos aktorok a nyilvános szférában többnyire nem-vallásos módon vesznek részt. Következésképpen pedig amellet érvel, hogy ezek az aktorok nyilvános kommunikációjuk során hozzáigazodnak a szekuláris nyilvánosságban támasztott követelményekhez, s így ott a vallás csak nagyon speciális kontextusokban és kivételes alkalmakkor jut szerephez. (2012: 273)

A blokkba tartozó utolsó teoretikus cikkben la Cour és Hvidt (2010) egy konceptuális keretet kísérel megalkotni az észak-európaihoz hasonló szekuláris kultúrákban érvényes egzisztenciális jelentésalkotás megragadásához. E területnek három fő dimenzióját azonosították a korábban született szakirodalom áttekintését követően: a szekuláris, a spirituális és a vallási területeket, a fent említett konceptuális keretet pedig úgy alkották meg, s tették alkalmassá az egzisztenciális jelentésalkotás feltérképezésére, hogy ezekhez a tudás, a cselekvés és a lét dimenzióit társították. A szerzők szándéka szerint az így megalkotott háló hozzájárulhat az egzisztenciális jelentésalkotás multidimenzionális természetének jobb megértéséhez, és elősegítheti, hogy e területen a későbbi vizsgálatok végzői adekvát kutatási és klinikai kérdéseket legyenek képesek feltenni. (2010: 1292)

Kim és Wilcox (2013) munkája leginkább a már említett Köhrsen-tanulmányhoz hasonlítható. A szerzőpáros azonban Köhrsennel ellentétben alkalmazott kutatást folytat, kiegészítve azt egy adatvezérelt elméletalkotással. A „National Survey of Families and Households” első hullámában felvett adatokból dolgozva az elszigeteltségnek egy olyan elméletét alkották meg, amely azt magyarázza, hogy a familizmus – a család és a családi lét fontosságának hangsúlyozása – és a vallás hogyan bátorítja az amerikaiakat arra, hogy kerüljék a szekuláris polgári részvételt. Az elmélet alapjait azok az összefüggések képezik, melyek szerint a familizmus csökkenti a szekuláris szervezetekben való részvételt, míg a vallás moderálja a familizmus hatásait abban az értelemben, hogy a vallási részvétel növeli a familizmus e negatív hatását. A familisztikus egyének számára ezért a vallási gyülekezetek, úgy tűnik, erősítik az egyén elszigeteltségét, bezárkózását saját családi közösségükbe és legközvetlenebb szociális köreikbe. (2013: 31)

Végül az empirikus kutatások közül Mayrl és Uecker (2011) kutatása a főiskolára járó és a főiskolára nem járó fiatalok vallási hiedelmeinek tartalmi változásait hasonlítja össze. Azt találják, hogy általában véve nem valószínűbb, hogy a főiskolai hallgatókban liberális vallási hiedelmek vernek gyökeret; valamint a vallási hiedelmekben bekövetkezett változások inkább a hálózati hatásokhoz köthetőek. Ugyanakkor találkoztak olyan esetekkel is, amelyekből úgy tűnik, hogy a főiskolára bekerülés előtt meglévő efféle hiedelmek a főiskolai hallgatókban jobban megmaradnak, mint azokban, akik a középiskolát követően nem tanulnak tovább főiskolán. Ezekből az eredményekből pedig arra következtetnek, hogy a főiskolák hatása a hallgatók vallási hiedelmeire nem csak gyenge, de töredékes is, és a kampuszokon belüli társadalmi világok sokfélesége segítheti a vallási hiedelmek, gyakorlatok és elköteleződések megtartását. (2011: 181) Figyelembe véve, hogy a főiskolákra járásról sokáig azt tartották, hogy liberalizálja a hallgatók vallási hiedelmeit (u.o.), ezek az eredmények mindenképp érdekesek és értékes hozzájárulást jelentenek a felsőoktatási rendszerben működő hálózati hatások szakirodalmához.

2. Gazdaság (n=7)

A gazdasági témájú 7 tanulmány többségében (Bush 2010, Maselko–Hughes–Cheney 2011, Carter et al. 2012, Goldstein–Haveman 2013) közös elemnek mondható, hogy a vallási és a gazdasági jelenségeket nem választják el egymástól; tehát a piacként működő ún. vallási gazdaság keretein belül vizsgálja azokat, míg a másik 3 tanulmányban a vallási és a gazdasági jelenségek egymástól többé-kevésbé elválasztva szerepelnek, s egyiknek a másikra való befolyását vizsgálják. (Peifer 2010, Bradshaw–Ellison 2010, Hill–Vaidyanathan 2011)

2.1 Vallási gazdaság (n=4)

A vallási gazdaság-modellt többen kritizálták, vagy próbálták módosítani annak egyes elemeit. Bush azt észrevételezi, hogy a vallási gazdaság elméleti modelljének egyik propozíciója inkonzisztens a valóságos helyzettel. A vallási gazdaság általános modellje szerint ugyanis a nyitott vallási gazdaságokban a vallási kínálatnak alkalmazkodnia kell a különféle piaci szegmensekhez és résekhez, míg az amerikai vallási piacon megtermelt vallások többsége annak ellenére a férfiak érdekeit részesíti előnyben, hogy a vallások fogyasztóinak többsége nő. Ennek a jelenségnek sem deskripciójára, sem magyarázatára nem alkalmas tehát a fenti propozíciót követő modellezés. A szerző az ellentmondás feloldására a modellben a következő változtatásokat javasolja: Egyfelől a vallási tőke fogalmát oly módon kell specifikálni, amely figyelembe veszi mind a hatalom egyenlőtlen eloszlását a vallási értékek termelői közt, mind pedig ezek differenciális hatásait a vallási normák célközönségére és haszonélvezőire. Másfelől a vallás kapcsolódásait más társadalmi intézményekhez a költségek és hasznok olyan forrásaként kell elgondolni, melyet a vallási vállalkozók figyelembe vesznek. Harmadrészt pedig egy olyan kiegészítés bevezetését javasolja, melyben a társadalmi helyzet-alapú diszkrimináció és a tőke egyenlőtlen elosztása olyan korlátozások forrásai, melyek befolyásolják a vallási ellátmány termelését. (Bush 2010:304) A vallási gazdaság modelljének további kritikáját adja Goldstein és Haveman (2013), akik szerint a modellnek 3 főbb hiányossága van. Az első ilyen hiányosság abban rejlik, hogy a modell a vallási szervezeteket hasonlóan tekinti az egyetlen egységből álló cégekhez, akik aztán a helyi piacokon versengenek egymással a hívekért. Kritikájuk második pontja a modell exkluzív fókuszát érinti, ami e versengést a „cégek” mobilizáló tevékenységén keresztül próbálja megközelíteni. A harmadik hiányosság pedig szerintük az, hogy a versengést csak a „cégek” között feltételezi, a cégeken belül nem. A fenti hiányosságok megjelölése konzisztens a szerzők ama eredményeivel, melyekre a polgárháború előtti Amerikában 1790 és 1860 közt megjelent vallásos magazinok tartalmának elemzését követően jutottak, s melyek abban az időben a különböző felekezetek kommunikációjának és ágendáinak fő hordozói voltak. (2013: 3) Eredményeik pedig azt mutatták, hogy a versengés nemzeti kereteken belül zajlott, a vallási mobilizáció geográfiája pedig jobban tükrözte a források elérhetőségét, mint a versengés intenzitásában jelentkező változásokat. Ennek magyarázata során tehát figyelembe kell venni, hogy a vallásos szervezetek, hasonlóan minden modern csoporthoz, transzlokálisan strukturáltak. (2013: 27)

A vallási tőke a fenti kritikákon belül ugyanakkor nincs részletesebben vizsgálva és szemmel láthatóan homogénként kezelik. Más tanulmányokban ugyanakkor szerepet kapnak különböző tőketípusok közti átmenetek és tőkekonverziós stratégiák. Maselko, Hughes és Cheney (2011) például azokat a társadalmi erőforrásokat, melyek a vallásos közösségekkel való kapcsolatuk által válnak elérhetővé adott egyének vagy csoportok számára, a társadalmi tőke speciális típusaként konceptualizálja és kidolgozza az ennek mérésére szolgáló módszertant is. Carter és munkatársai pedig azt vizsgálják, hogy az ember kulturális fejlődése alatt a vallásossággal összefüggésben jelentkező költségeket mi módon cserélik el pszichológiai és/vagy társadalmi előnyökre, javakra. Az egyik ilyen, lényegében minden vallás hívei szá-

mára megszerezhető előny szerintük a késleltetett kielégülés képessége, vagyis hogy a jövőbeni nagyobb haszon reményében lemondjanak az azonnal elérhető kisebb haszon realizálásáról, és Carterék vizsgálata visszaigazolta, hogy a vallásos elköteleződés összekapcsolható e képesség megszerzésével. (Carter et al. 2012: 224)

2.2 Szeparált vallási és gazdasági jelenségek vizsgálata (n=3)

A gazdasági témájú blokkba tartozó azon tanulmányok közül, amelyekben a vallási és a gazdasági jelenségeket egymástól külön kezelik, két cikk foglalkozik az adakozás jelenségével, míg a harmadik a szegénység és a szorongás összefüggésére tett vallási hatást vizsgálja.

2.2.1 Adakozás (n=2)

A vallásos egyének általában társadalmi cselekvések különböző formáiban jelentékeny gazdasági erőfeszítéseket tesznek a saját gyülekezetük érdekében. Peifer a vallási megalapozottságú adakozást Weber nyomán egy olyan speciális társadalmi cselekvéstípusként fogalmazza meg, mellyel az egyes egyének érték- és cél-eszköz-racionális viselkedésüket egymásra irányítják. Ennek nyomán a szerző különféle racionális cselekvés-hipotéziseket tesztel az American Congregational Giving Survey és a Social Capital Community Benchmark Survey által nyert adatokon, amelyek megerősítik a szolidaritás szerepét ezekben a folyamatokban, továbbá azt is megmutatják, hogy a magas szintű vallásosság erősen befolyásolja az adakozást. (2010: 1569) Hill és Vaidyanathan pedig egyaránt vizsgálja a vallási és a szekuláris célra való adakozás jelenségét is. A kettőt egymással összehasonlítva úgy találták, hogy összefüggésben állnak egymással abban az értelemben, hogy azok a családok, amelyek növelik a vallásos célokra szánt adományaikat, általában növelik a szekuláris célokra szánt adományaikat is – mivel a vallási gyülekezetek előmozdítják az általában az adakozáshoz kapcsolódó képességeket és gyakorlatokat. (2011: 157)

2.2.2 Szegénység és szorongás (n=1)

Bradshaw és Ellison kutatása a szocioökonómiai deprivációnak a mentális egészségre tett negatív hatás enyhítésében különíti el a vallás szerepét, és az 1998-as USNORC General Social Survey eredményeinek a 18-59 éves korosztályra vonatkozó adatain teszteli az erre vonatkozó meglévő elméleteket. Azt találják, hogy akár szubjektív, akár objektív módon mérik a pénzügyi nehézségek meglétét, mindkét mérés eredménye pozitívan asszociál az érzett pszichológiai szorongással. Noha az imádkozás gyakorisága és az anyagi nehézségek közt nem találtak interaktív kapcsolatot, az eredményekből egyértelmű, hogy a vallásos életvitel több, különböző aspektusa is mérsékli az anyagi nehézségek negatív hatását a mentális egészségre, míg a (mérések során általában spiritualitás-változóként használt) meditáció ugyanezt csak objektív pénzügyi nehézségek esetében képes kifejtetni. (2010: 196)

3. Szexualitás (n=11)

Az „Általános” főkategórián belül az egyik legnépszerűbb téma a szexualitásé. Az itt szereplő tanulmányok általában azt vizsgálják, hogy a különböző, privát és/vagy nyilvános dimenziókban mért vallásosság milyen hatással van a szexuális attitűdökre, noha az egyik legérdekesebb kutatás nem magával a vallásossággal vagy a vallási identitással, hanem a vallási keretetéssel kapcsolatban vizsgálja ennek kérdését.

3.1 A vallási keretezés hatása a szexualitásra (n=1)

McCullough-ék hipotézise szerint a vallási kogníció manipulálása csökkenti a férfiak impulzivitását és motivációját arra, hogy kimutassák fizikai erényeiket, képességeiket. (McCullough et al. 2012: 562) Hipotézisük vizsgálatára 3 kísérletet végeztek el, minek során különböző módszerekkel (esszé íratása Istenről vagy a vallásukról, olyan írások olvastatása, melyek „tudományos bizonyítékkal” szolgáltak a halál utáni élet létezéséről, vagy olyan megkevert szavú mondatoknál kellett visszaállítaniuk a szavak helyes sorrendjét, melyek valamely természetfeletti létezőre utaló szavakat is tartalmaztak) vallási fogalmakkal előhangolták a résztvevők egy részét. (McCullough et al. 2012: 564–566) Ezt követően kérdőíves vizsgálatnak és fizikai gyakorlatnak vetették őket alá, mely azt mutatta, hogy az így előhangolt résztvevők közül a férfiak pénzzel szembeni impulzivitása és fizikai teljesítménye csökkent a szekuláris fogalmakkal előhangolt csoporthoz és a kontrollcsoportéhoz képest, míg a nőket nem befolyásolta az előhangolás. Előbbit egy olyan skálán mérték, amelyen választani lehetett kisebb mértékű, de azonnalibb és nagyobb mértékű, de később begyűjthető pénzeszegek közt; a vallási fogalmakkal előhangoltak itt összességében időben távolabbi összegeket választottak. (2012: 564) Utóbbinál pedig azt mérték, hogy az alany mennyi ideig tudja fenntartani maximális markoláserősségének 70%-át. (2012: 566) Az így kapott eredmények pedig függetlenek voltak attól, hogy maguk az alanyok milyen értékeket értek el egy, a saját vallásosságuk mértékét vizsgáló kérdőív kiértékelését követően. (McCullough et al. 2012: 562) A szexuális attitűdök szempontjából ezek az eredmények a Reproductív Vallásosság Modellje (Reproductive Religiosity Model, Weeden et al. 2008) miatt érdekesek, és ahogyan a szerzők is megjegyzik, annak eredményeivel konzisztensek, valamint bizonyítékkal szolgálnak a modell ama megállapítására nézve, hogy a vallási fogalmak hatására a férfiak visszafogottabb szexuális stratégiákat választanak. (McCullough et al. 2012: 566–567)

3.2 A szexuális visszafogottság/konzervativizmus és a vallásosság kapcsolata (n=5)

A „szexuális stratégiákhoz” igen hasonló „reproduktív stratégiákra” nézve a visszafogottság és a vallásosság közti kapcsolat a valóságos, nem előhangolt viselkedés tekintetében is igazolható. Weeden és Kurzban (2013) azt próbálta meg kideríteni a World Values Survey/European Values Study adatai alapján, hogy a vallásosságbeli egyéni különbségeket milyen erősséggel képesek előrejelezni az együttműködési és a reproduktív morál tekintetében mért egyéni különbségek. Azt találták, hogy a korlátozóbb reproduktív morál minden vizsgált régióban szignifikáns előrejelzője a megnövekedett vallásosságnak, és az empirikus vizsgálat cáfolta annak nézetét, hogy a vallás alapvetően kapcsolódna az együttműködési erkölcsökhöz. (2013: 440) A vallásosságnak ugyanakkor, mint egy másik tanulmányból kiderült, nincs azonosítható hatása arra, hogy az adott ember milyen életkorú (ellenkező nemű) partnerrel szeretne párkapcsolatot létesíteni: sem vallásos férfiak, sem a nők 20, 25, 30, 35, 40, 45 és 50 éves korosztályokban mért preferenciamintái nem mutatnak a vallásosságra visszavezethető eltérést azok nekik megfelelő korosztályba tartozó csoportokétól, ahol a szűrőkritérium nem vallási, hanem kulturális volt. (Dunn–Brinton–Clark 2010: 383)

A vallásosság visszafogó, visszatartó erejét máshol a szexuális kockázatvállalás szemszögéből vizsgálták: Puzek, Štulhofer és Božičević arra voltak kíváncsiak, hogy van-e asszociáció a vallásosság és a szexuális kockázatvállalási hajlandóság közt, illetve, hogy a vallásosság előrejelzi-e a Chlamydia fertőzést 18 és 25 év közti férfiak és nők esetében. A vizsgálatot fiatal horvát felnőttek 1005 főből álló mintáján végezték el, és azt találták, hogy a vallásosság hatása a szexuális kockázatvállalásra összességében kis mértékű, szórványosan előforduló és akkor is inkább a nők körében mérhető. A vallásosság e relatív hatástalansága a szerzők szerint egy olyan speciális típusú vallásosság dominanciájához köthető, melyet az

individualizált moralitás jellemez; éppen ezért megkérdőjelezhető, hogy a vallásos moralitás propagálása hatékony eszköze lenne a szexuális kockázatok csökkentésének. (2012: 1497) Ezen megállapítások érvényessége regionálisnak, valamint egy speciális rész kérdésre korlátozottnak tűnik, és ellentmond mind Cao és Maguire eredményeinek, akik szerint az Egyesült Államokban a vallásosság erősen ellensúlyozza a prostitúció társadalmi elfogadottságát (2013: 188), mind pedig Kenneavynak, akinél megtalálható, hogy a vallásos megalapozottsággal bíró genderattitűdök előrejelzik az adott embernél, hogy nem fogja támogatni a homoszexuálisok „szabadságjogait” (civil liberties). Sőt, ez utóbbi kérdésben a (2006-hoz képest) 10 évvel korábbi helyzethez képest a felekezeti hovatartozás szerinti különbségek is eltűnni látszanak. (2012: 1347)

3.3 Szexualitás a rassz- és etnikumbeli különbségek tükrében (n=3)

A szexuális attitűdöket a rassz- illetve etnikai különbségekre fókuszálva is vizsgálják. Das és Nairn a Egyesült Államokra nézve reprezentatív mintán (U.S. National Social Life, Health, and Aging Project, 2005-2006-os adatok) vizsgálták azokat a különbségeket, melyek idősebb fehér és afroamerikai férfiak szexuálisan nem kizárólagos intim („poliamorous” – „többszelemű”) pár- és alkalmi szexuális kapcsolatait jellemezték. A kapott minták rétegződését a tesztoszteron és dehidroepiandroszteron (DHEA) androgének jelenléte és a rendszeres vallási részvétel alapján vizsgálva megállapították, hogy sem az alulról jelentő hormonális behatások, sem a felülről irányító vallásos társadalmi kontroll nem növelte jobban e viselkedés előfordulásának valószínűségét az afroamerikaiaknál, mint a fehéreknél. Az efféle szexuális kapcsolatok nagyobb előfordulását az afroamerikaiaknál a szerző szerint talán inkább eddig nem vizsgált változók okozhatják, például az afroamerikai férfiak sexualizációs folyamatoknak való nagyobb gyermekkori kitettsége, amelyek még idősebb korban is jobban befolyásolhatnak az időben közelebb hatásoknál. (2013: 1119) Máshol (Ahrold–Meston 2010) az európai-amerikaiak¹², az ázsiai- és a spanyol-amerikai népesség közt, akkulturációs fok szerint vizsgálták a szexuális attitűdök közti különbségeket, és mindegyik etnikum esetében a befogadó és az öröklött kulturális, valamint a vallási hatásokat is elemezték egy kérdőíves vizsgálat adataiból. A kérdőíves vizsgálatban a homoszexualitás, a genderszerepek hagyományossága, az alkalmi szexuális kapcsolatok és a házasságon kívüli szexuális kapcsolatok iránti attitűdöket mérve arra az eredményre jutottak, hogy az ázsiai-amerikaiak a másik két etnikumhoz képest konzervatívabb szexuális attitűdöket jelentettek. Ezen felül a magasabb akkulturációs fok mind az ázsiai- mind a spanyol-amerikaiaknál meghatározta az európai-amerikaiak attitűdjeihez való hasonlóságot. Mindhárom etnikumba tartozó női válaszadók esetében pedig a szexuális attitűdök konzervatívsága és a bensőséges vallásosság közti kapcsolat erősebb volt a spiritualitás magasabbnak mért szintjein, s így a bensőséges vallásosság és a spiritualitás közti szignifikáns interakció volt kimutatható. Az ázsiai- és az európai-amerikaiak közt a bensőséges vallásosság és a vallási fundamentalizmus erősen előrejelezte a konzervatív szexuális attitűdöket, míg a spanyol-amerikaiaknál ez a hatás nem ennyire kifejezett, de szintén szignifikáns volt. Ugyanakkor úgy találták, hogy az akkulturáció nem mediálta a vallásosság és a szexuális attitűdök közti kapcsolatot, jelezve, hogy a vallási hatásokban meglévő etnikai különbségek nem az akkulturáció mértékéből fakadnak. (2010: 190) Egy másik összehasonlító vizsgálatban a fehér kanadai és a kelet-ázsiai nőkre fókuszáltak, és a büntudat szerepét vizsgálták a vallásosság és a szexuális vágy közti kapcsolatban (178 euro-kanadai és 361 kelet-ázsiai egyetemi hallgatónőnél, kérdőíves módszerrel). Az eredmények alapján elmondható, hogy az euro-kanadai nők átlagosan szignifikánsan magasabb szexuális vágyról és

¹² Európai felmenőkkel rendelkező amerikaiak; a „fehéreknél” korlátozottabb, de szinte kizárólag fehér embereket magában foglaló kategória.

szignifikánsan alacsonyabb, a szexualitással kapcsolatban érzett büntudatról számoltak be, mint a kelet-ázsiai megkérdezettek. Mindkét etnikai csoport tagjainál volt kapcsolat a szexhez kapcsolódó büntudat magasabb értéke és a vallási fundamentalizmushoz, a bensőséges vallásossághoz és spiritualitáshoz rendelt magasabb értékek közt, míg a paranormális hiedelmek egyik csoportnál sem álltak kapcsolatban a büntudat nagyságával. (Woo et al. 2012: 1485)

3.4 szexuális fantáziák (n=1)

Ahrold és munkatársainak kutatásai nem kifejezetten az etnikai vagy rasszbeli sajátosságokra koncentrálnak; noha a szerzők fontosnak tartották kiemelni, hogy etnikailag változatos mintán dolgoztak. Kutatásuk, melyet 1413 önkéntes egyetemi hallgatón végeztek, akik a részvételért órákreditet kaptak, a szexuális fantáziák megjelenésére koncentrált. Arra voltak kíváncsiak, hogy az adott vallás típusa, illetve a vallásosság fajtája milyen hatással van adott témák megjelenésére. Eredményeik szerint a vallásosság dimenzióiban való egyéni különbségek jobb, és gender-moderált előrejelzői a szexuális attitűdöknek és fantáziáknak, mint az adott vallási csoportokba tartozás. A spiritualitás, a bensőséges vallásosság és a fundamentalizmus ugyanis erős előrejelzői voltak a nők konzervatív szexuális attitűdjeinek; hasonlóan az Ahrold és Mes-ton tanulmányában foglaltakhoz. Ezen felül a nőknél mind a vallási csoport, mind a vallásosság dimenziói szignifikáns előrejelzői voltak a szexuális fantáziák gyakoriságának. A férfiak esetében azonban csak a bensőséges vallásosságnak volt ilyen hatása, a spiritualitás ezzel szemben a liberálisságot jelezte előre a szexuális attitűdökben, és a szexuális fantáziák gyakoriságát is csak a vallásosság egyes dimenzióiból lehetett előre jelezni. (Ahrold et al. 2011: 619)

3.5 szexuális visszaélések (n=1)

Végezetül a szexuális visszaélések témája is érintésre kerül, noha mindössze egyetlen tanulmányban. Salter (2012) a rituálék szerepét vizsgálja a gyermekek szervezett szexuális kizsákmányolásában és 16 olyan felnőtt személlyel készített interjút, akik gyermekkorukban szexuális visszaélések tárgyai voltak. Az interjúk rávilágítottak azokra a gondolatrendszerre, melyek a gyermekekkel visszaélő csoportok tettesteinek vallási vagy mitologikus igazolásait adták, valamint azon stratégikus alkalmazásaikra, mellyel egyrészt felmentették az elkövetőket az elkövetett bűn alól, másrészt pedig – a racionálék internalizálásával – elérték, hogy a gyermekek a szituációban együttműködően viselkedjenek. (2012: 440)

Érdekes még külön kitérnünk arra a hasonlóságra, amely az általános és a kereszténység-specifikus folyóiratcikkekben a szexuális témák jelenlétéről elmondható: Mindkét csoportban erős a szexualitás-tematika jelenléte, a kereszténység-specifikus cikkekben ugyanakkor ez elsősorban a gyermekekkel szemben elkövetett szexuális abúzusok, a homoszexualitás és a születésszabályozás körüli vizsgálódásokban jelent meg. (Tóth 2015a) A visszaélések, és általában a társadalmi konfliktust generáló vagy potenciálisan erre alkalmas jelenségek vizsgálata tehát inkább a kereszténység-specifikus cikkekre volt jellemző.

4. Politika (n=7)

4.1 Az állam és a vallás közti kapcsolatok (n=3)

A politikai blokkba tartozó 7 tanulmányból három (Biebricher 2011, Hemming 2011, Müller–Neundorf 2012) az állam és a vallás közti kapcsolatokat vizsgálja. Biebricher a Bush-adminisztráció által megkezdett és Obama elnöksége alatt folytatott Hitalapú és Közösségi Kezdeményezések (Faith-Based and Community Initiatives) programját veszi kritikai elemzés alá; Foucault „pasztorális hatalom” fogalmát használva eszközként e kritika kialakításához. A szerző szerint a fent említett programban megvalósuló gondoskodó-mentoráló elemek a

neoliberalizmustól való elrugaszkodásként, vagy legalább annak olyan átalakításaként értelmezhetőek, melyek nem csak új szubjektivitásokat, de új kormányzási formákat is alkotnak. E kormányzási formák újdonságát pedig az adja, hogy nem csak a spirituális átalakítást célozzák meg, de az ellenőrző beavatkozás elvét vallják; ezzel pedig a neoliberalizmus retorikáját vallásos és nem-szabadelvű elemekkel egyesítik. (Biebricher 2011: 399) Ugyanakkor nem csak a hivatalos és intencionális állami politika lehet pozitív hatással a vallási-spirituális elemek térnyerésére, hanem az államberendezkedés strukturális megváltozása is táptalaja lehet az ilyen hatásoknak. Müller és Neundorf kutatásai a kelet-európai államok demokratikus átalakulásának következményeiről (2012) például azt mutatják, hogy az átalakulás után az új orientációs rendszerek (a Berger-féle ún. „plauzibilitási struktúrák”) térnyerése több poszt-kommunista országban egy enyhe vallási újjáéledéshez vezetett. Ezek az orientációs rendszerek voltak ugyanis azok, melyek a vizsgált államokban alapvetően befolyásolták, hogy az állampolgárok számára mi, és miért tekinthető magától értetődőnek és igaznak. (2012: 559) Az angol oktatási rendszer kontextusában, melyet Hemming (2011) vizsgál, pedig már a kezdetektől fogva, az általános tankötelezettség XX. század elei bevezetésétől viták tárgyává vált a vallási elemek megjelenése, s annak kérdése, hogy az állami fenntartó ehhez hogyan viszonyuljon. Valószínűsíthető, hogy ez a jövőben is aktuális kérdés marad, főleg mivel a szerző számos vallási és spirituális megnyilvánulást azonosít az államilag szabályozott szocializációs intézmények e típusánál. (2011: 1061) Mivel az oktatási rendszereknek is megvan az a kulturális identitások kitermelését biztosító saját plauzibilitási struktúrája, melyhez az állam az intézményektől, az oktatók pedig a diákoktól várja el az igazodást, a vallási elemek jelenlétének kérdése és szabályozása a neoliberalizmus vagy alternatívái melletti elköteleződések, és a politikai átalakulás állomásainak azonosítását is segítheti.

4.2 A vallás szerepe a nyilvánosságban (n=2)

Akár aktív szerepet vállal az állam a vallási értékek térnyerésében, akár felépítéséből fakadóan járul ahhoz hozzá, az alapvető kérdés a klasszikus szekuláris-neoliberalis narratíva keretein belül mindig az lesz, hogy ha a vallás magánügynek számít, nem pedig közügynek, akkor vajon hogyan kezelhető és kezelendő a vallás nyilvános szerepvállalása a modern liberális demokráciákban? A kortárs társadalomkutatásokban a vallás nyilvános befolyásának meghatározása gyakran egyéni vagy kollektív vallási aktorok azonosítását követően megy végbe, ami azért problematikus, mert a vallást ilyenkor az adott egyén vagy kollektíva stabil és egységes jellemzőjeként kezelik, míg a valóságban az emberek, amennyiben kikerülnek saját gyülekezetük közvetlen környezetéből, gyakorta kontextusfüggően nyilvánítják meg vallásosságukat (Lichterman 2012: 15); a megállapítás harmonizál Köhrsennek a szekularizációs blokkban korábban bemutatott következtetésével. A vallás nyilvános jelenléte ugyanakkor nem csak ilyen és ehhez hasonló konfliktusok forrásaként vizsgálható, hanem „áthidaló társadalmi tőkeként” a béke megteremtésében is szerepet játszik, a nyilvános színtereken való vallási jelenlét tehát, a civil társadalom és az állam relációinak hálózatában mediálhatja a társadalmi békefolyamatokat is, előmozdítva a társadalmi stabilitást. (Brewer–Higgins–Teeney 2010: 1019)

4.3 A vallás hatása a személyes politikai preferenciákra (n=2)

Végül konkrétan az egyes személyek politikai preferenciáira vonatkozóan Stegmüller és munkatársai annak kérdését vizsgálják, hogy a vallásosság hogyan hat a jövedelmek állami újraelosztása iránti attitűdökre. A szerző amellettt érvel, hogy a szekuláris társadalmakban élő vallásos egyének e tekintetbeni politikai preferenciája különbözik a szekuláris állampolgároktól. A vallási hasadások elméletére alapozott kiinduló hipotézisei szerint a vallásos egyének

egyfelől ellenezni fogják az állami jövedelem-újraelosztást, másfelől ennek erőssége magasabb lesz azokban az esetekben, amikor a szekuláris-vallásos szembenálláshoz rendelt értékek is magasabbak. Várakozásaikat a 2002–2006-os European Social Survey 16 nyugat-európai országra vonatkozó adatain ellenőrizték, és azt találták, hogy

- a.) mind a katolikusok, mind a protestánsok erőteljesen ellenzik az állami redisztribúciót,
- b.) a szekuláris és a vallásos egyének közti hasadék ennél az attitűdnél sokkal fontosabb, mint a vallásos egyének közti felekezeti különbségek, és
- c.) igazolódtak a polarizáció mértéke és az attitűd erősségének relációjára vonatkozó várakozásaik is. (Stegmueller et al. 2012: 482)

Manglos és Weinreb (2013) a szubszaharai Afrikában vizsgálták a vallási identitás és az aktív vallási tagság és a végzettség szerepét a politikai érdeklődésre. Arra jutottak, hogy az aktív vallási tagság pozitívan befolyásolja a politikai érdeklődést majdnem minden vizsgált országban, és a vallási identitás, illetve a vallási kisebbségekhez való tartozás gyakran kondicionálja a végzettség hatásait. Viszont; egyetlen vallási hagyományt sem találtak egységesen „politikaibbnak” a többinél. (2013: 195)

5. Egyéni megelégedettség és jólét (n=8)

5.1 Pozitív hatások vizsgálata (n=6)

Az egyéni jólétet és megelégedettséget vizsgáló tanulmányoknál Lim és Putnam azt nézte meg, hogy a vallás hogyan alakítja az emberek megelégedettségét a saját életükkel. Sikerült kimutatniuk, hogy a vallásos emberek elégedettebbek az életükkel, méghozzá azért, mert rendszeresen járnak templomba és építenek ki különböző hálózatokat a gyülekezetükön belül. (2010: 914) A kutatás eredményei igazából nem meglepőek, hiszen a vallásosság és az elégedettség közti efféle összefüggéseket már régóta rendszeresen vizsgálják, hasonló eredményekkel. Eichhorn ugyanakkor, aki szintén a személyes (attitűdinálisan és a cselekedetekben is mért) vallásosság hatását vizsgálta a megelégedettségére a World Values Surveyben található 43 európai és angolszász ország adatközlőin, érdekes és az eddigi eredményekről eltérő következtetésre jutott az összefüggésekről. Az ő kutatásából éppen az látszik, hogy a pozitív hatás nem annyira az egyéni vallásosságon, hanem ennek a vallásosságnak a társadalmi kontextussal való konformitásán múlik: Úgy tűnik, hogy a személyes vallásosság csak olyan társadalmakban asszociálható az élettel való megelégedettség magasabb szintjeivel, ahol a vallásosság átlagos szintje is magasabb. (2012: 583)

Meulemann (2010) két kérdésre szeretne választ kapni, nevezetesen; hogy egyfelől az egyes személyek és országok szintjén nézve a – más emberek vagy egy transzcendens valóság irányába történő – önmeghaladás¹³ növeli-e azt a típusú jólétet, amiből az egyéni önérdék hatása kizárásra került, és ha igen, akkor másfelől erre az önmeghaladásnak vajon melyik típusa van erősebb hatással a fenti kettőből? Az eredmények azt mutatták, hogy személyes szinten az (önérdekhez kötődő) sikernek erős, az altruizmusnak gyenge, a vallásosságnak pedig mérsékelt hatása van a jólétre. Az országok szintjén pedig a gazdasági és a demokratikus fejlődés van hatással az átlagos jólét mértékére, a civil társadalom által elért eredmények és a szekularizáció azonban nem; tehát úgy tűnik, hogy a vallásosság ezt inkább egyéni szinten befolyásolhatja. (2010: 385) A szubjektív jólét és a vallásosság relációjára nézve ugyanakkor más eredmények szerint erős pozitív hatással van, ha egy adott nemzeti

¹³ Ez egyéni szinten az altruizmusban és a vallásosságban, kollektív szinten (a vizsgált országok szintjén) a civil társadalom vívmányaiban és egyfajta „negatív szekularizációban” nyilvánul meg, ami egyaránt épít a vallási hagyományokra és a vallásgyakorlás eredményeire.

kontextuson belül a vallásosság társadalmilag normatívnak van tekintve (tehát az adott nemzetben belül magas mind a vallásos emberek aránya, mind pedig a vallás társadalmi kívánatossága). Megerősítve Eichorn-tanulmány konklúzióját, tőle függetlenül Stavrova, Fetchenhauer és Schlösser úgy találta, hogy ilyen körülmények közt a vallásos emberek átlagosan nézve boldogabbak, nagyobb jólétben érzik magukat, mint nem vallásos társaik, és ez a tendencia csak erősödik, ha az adott országokban domináns attitűdök mutathatóak ki a nem-hívók irányában. A vallásos emberek magasabb szubjektív jólétének és boldogságának egyik magyarázata pedig az lehet, hogy összefüggést találtak a vallásosság és az irányukban társadalmi szinten tanúsított tisztelet között. (Stavrova–Fetchenhauer–Schlösser 2013: 90) Az önmeghaladás és a társadalmi elfogadottság mellett a vallásosság és a jólét kapcsolatát egy másik tanulmányban az imádkozási szokásokkal való összefüggéseiben is vizsgálták. Magát a vallásosságot itt egyetlen személyes dimenzióval, az imádkozás gyakoriságával mérték, és megállapították, hogy az imádkozásnak kedvező hatása van az időskori depresszióra; vagyis a gyakrabban imádkozók kevesebb depressziós tünetet jelentettek egy országokon átívelő, az 50 év feletti európaiakra nézve reprezentatív vizsgálat során. (Denny 2011: 1194) Egy másik pozitív hatást Brashears mutatott ki, aki régebbi, az 1985-ös General Social Surveyből nyert adatokon vizsgálja az anómia ellen védő ama hatást, amelyet Émile Durkheim és Peter Berger érvelése nyomán az azonos vallású emberek hálózatába történő integráció képes biztosítani. Az eredmények azt mutatják, hogy az anómikus állapot és a boldogtalanság előfordulásának valószínűsége csak abban az esetben csökken, ha az azonos vallású emberekhez kapcsolódás mellett jelen van a személyes vallási meggyőződés is. (2010: 187)

5.2 Negatív hatások vizsgálata (n=2)

A blokk maradék két tanulmánya a jólét és a megelégedettség hiánya szempontjából közelít a kérdéshez. McGregor, Prentice és Nash (2013) 5 olyan különböző kutatást mutat be, amelyek megerősítik az ún. „Reactive Approach Motivation” (RAM) hipotézisét korroboráló empirikus adatokat.

A RAM-megközelítés az állatvilágból vett olyan viselkedésminták emberi párhuzamait próbálja magyarázni, ahol a szorongásoldó cselekvés nincs kifejezett kapcsolatban a szorongás tárgyával, és a szorongást éppen azzal oldja, hogy egy alternatív cselekvésvezérlő fókusz kínál. Ez az állatvilágban olyan esetekben figyelhető meg, amikor pl. a terráriumba zárt patkányok éhenhalásig futnak a mókuserékben, vagy a kutyák egy-egy helyen sebesre nyalják a bőrüket (mikor eredetileg nem volt azon a helyen sebük, hámsérülésük vagy élősködők). Az embereknél ez a viselkedés fizikai jelenségekben is megfigyelhető (pl. dohányzás), a RAM viszont inkább a mentális viselkedésre koncentrál és azt magyarázza, hogy a szorongást kiváltó bizonytalanságokkal szembesülő emberek hogyan fordulnak fokozott konoksággal és energiával meglévő ideálképeikhez, ideológiáikhoz, jelentéseikhez és világképeikhez. Ez összességében egy hatékony szorongásoldó stratégiának tűnik, mivel az ezekre a mentális konstruktumokra történő fókuszálás és az ennek nyomán kifejtett mentális aktivitás ugyanúgy ellátja a feszültségoldás szerepét, és ellentétben a fizikai hatásokkal járó konkrét tevékenységekkel, nem igényelnek külső erőforrásokat, valamint nem járnak közvetlen egészségi kockázatokkal. (McGregor et al. 2010) McGregorék kutatási eredményei összességében afelé konvergálnak, hogy a bizonytalansághoz kapcsolódó fenyegetettség csak akkor vált ki defenzíve szélsőséges RAM-reakciókat, ha meglévő és aktívan megvalósítani kívánt célokkal kapcsolatban keltenek személyes bizonytalanságerzetet. (2013: 537) Immerzeel és van Tubergen (2013) pedig a különféle bizonytalanságok hatását vizsgálja a vallásosságra egy hosszmetzeti vizsgálatban; az European Social Survey (ESS) 2002 és 2008 közt négy lépcsőben felvett adatain, amely 26 európai ország lakosságát reprezentálja. A kapott eredmények megerősítik azt a korábbi hipotézist, miszerint a magasabb bizonytalanság-szintek

együtt járnak a fokozott vallásossággal; ahol a vallásosság mint templomba járás (nyilvános dimenzió) és mint szubjektív megítélés (privát dimenzió) került operacionalizálásra. A magasabb bizonytalanság-szintek, úgy tűnik, nem egymástól jól elhatárolható forrásokból származó bizonytalanságokból tevődnek össze, hanem sokféle forrásból származó bizonytalanság játszik szerepet bennük. A vallásosság egyaránt magasabb azoknál az egyéneknél, akiknél ez a forrás a munkahely, a szülők munkanélkülisége, a szülők alacsonyabb státuszú munkája, a saját országukban megtapasztalt háborús események, az házastárs/élettárs/partner elvesztése vagy a jóléti kiadások és a magasabb munkanélküliségi ráta a tartózkodási helyül szolgáló országban. (2013: 359)

6. Társas együttélések, együttműködések és a vallás kapcsolata (n=21)

A társas együttműködés címkével jelölt blokkba tartozó tanulmányoknál jól az olyan altémák, mint a rassz-fókuszú és migráns integráció, a fiatalok szocializációja, valamint a családi/párkapcsolati típusú együttműködések és a (közös) vallási participáció.

6.1 A rituálék és a kialakított együttműködések típusai közti összefüggések (n=1)

Atkinson és Whitehouse az evolúciós antropológia szempontjából vizsgáltak összesen 645, 74 különböző kultúrából származó vallási rituálét. (2011: 50) Az ún. „vallási módozatok” („modes of religion”) elméletéből kiindulva (Whitehouse 2004) azt előfeltételezik, hogy a rituálék közti variációs különbségek egyik fő felelősei azok a kognitív korlátok, amelyek egy „doktrinális” és egy „imagsztikus” vallásossággal összefüggésben lévő epizodikus és szemantikus memóriarendszerekben rejlenek, s mely vallásosság-típusok egymástól világosan elkülöníthetőek az adott rituálék gyakorisága, az általuk keltett érzelmi bevonódás mértéke, valamint a kiváltott érzelmek intenzitása mentén. A „doktrinális” és az „imagsztikus” vallási módokban ugyanis – a vallási módozatok elmélete szerint – más és más technikákat alkalmaznak annak érdekében, hogy a rituális elemek megőrződjenek a résztvevők memóriájában, ami pedig ahhoz szükséges, hogy az emlékek tudatában az emberek egy adott kulturális hagyományt fenntartsanak és motiváljanak. Ezek a technikák a doktrinális és az imagsztikus vallási módok esetében a deklaratív emlékezet különböző alrendszeireiben alkalmasak az emlékek rögzítésére: a doktrinális vallási módok nagyobb gyakorisággal megtartott, ám relatíve alacsonyabb érzelmi bevonódással operáló rituálékat alkalmaznak, amelyekkel terjedelmesebb, komplexebb tanokat és tételesen több vallási tanítást lehet rögzíteni a szemantikus memóriában, amelyeket aztán stabilan újra elő lehet hívni és így szájhagyomány útján is hatékonyan terjedhet. Az imagsztikus vallási módok ezzel szemben ritkábban lefolytatott, ám magasabb érzelmi intenzitású rituálékat alkalmaznak, melyekkel az epizodikus memóriában rögzítenek tartalmakat. (2011: 51) Az elmélet e predikcióját vizsgálva a szerzőpáros a vizsgált rituálékat valóban be tudta osztani e két kategória valamelyikébe, és nem csak azt azonosította, hogy ezeken a típusokon belül hasonlóak a rituálékban részt vevő csoportok méretei és felépítései (2011: 50), hanem az adatok alapján annak sejtését is megfogalmazták, hogy a doktrinális vallási módokban alkalmazott rituálék a földművelés megjelenéséhez kapcsolódnak, és olyan méretű és felépítésű csoportokat generáltak, amelyekkel az első nagy kiterjedésű civilizációk kialakulásához is köthetőek. (2011: 60)

6.2 A természetfeletti kontroll hatása a normakövetésre (n=1)

A csoportfelépítéssel, és főképp az Atkinson-Whitehouse tanulmány konklúziójában említett kontroll- és szervezési mechanizmusok érvényre juttatásával kapcsolatban a doktrinális vallási módok – melyek a világ vallásföldrajzát nézve lényegében egyeduralgóak a mai fejlett nyugaton – emberek közti együttműködést előmozdító szerepe más vizsgálatokban is

alátámasztható. Ezt mutatja meg Atkinson egy másik, Pierrick Bourrat-tal közösen írt tanulmánya (Atkinson–Bourrat 2011), ahol a természetfeletti ellenőrzés és büntetés két forrásának, Istennek és a halál utáni, túlvilági életnek a hatását vizsgálják az egyének erkölcsi normaszegési hajlandóságaira egy 87 országból származó kulturaközi felmérés adatain. Ezekből az adatokból úgy tűnik, hogy e források egymástól függetlenül is előre tudják jelezni azt, hogy a válaszadók igazolhatónak tartanak-e különféle mértékű eltéréseket a vallásilag helyes erkölcsösögtől. A kapcsolat még az után is tartja magát, hogy a szerzők a különböző vallási-kulturális változókra (vallási részvétel gyakorisága, válaszadó szülőföldje, felekezetekhez való tartozás, illetve iskolai végzettség) nézve kontrollálják az eredményeket, így kijelenthető, hogy a morális határok átlépése a természetfeletti ellenőrzéshez és büntetéshez kapcsolódó hiedelmekhez kötődik, és ezek a hiedelmek fontos előmozdítói lehetnek az egyes emberi csoportokon belüli együttműködésnek. (2011: 41)

6.3 Együttélésekre és együttműködésekre gyakorolt negatív vallási hatások (n=2)

Megjegyezhető ugyanakkor, hogy a vallásosság témáját az együttműködésekre, és általában az emberi együttélésekre tett negatív jelenségek szempontjából is vizsgálták. Bailey és Snedker egy történelmi visszatekintésben kimutatta, hogy 1890 és 1929 közt az USA-ban a szervezett lincselések gyakoribbak voltak azokban a déli államokban, ahol magasabb volt a vallási diverzitás, s így alátámasztotta azt az elgondolást, miszerint az egymással versengő felekezetek gyengítik a tágabb értelemben vett közösségi összetartást, míg a lincselés aktusában erősíthették a fehérek közti, rassz-alapú szolidaritást. Szintén figyelemre méltó eredményt tudtak felmutatni azzal, hogy egy új veszélyforrást sikerült azonosítaniuk az abban az időben egyébként is igen gyenge, rassz-alapon szerveződő csoportok közti szolidaritásra. Azt találták ugyanis, hogy az USA ama államaiban, ahol a fekete hívek nagy arányban szintén feketék által irányított templomokba jártak istentiszteletre, nagyobb mértékben váltak rasszista erőszak áldozatává, míg ennek szintje lényegesen alacsonyabb volt azokban az államokban, ahol a hívek többsége vegyes gyülekezetekbe járt. (Bailey–Snedker 2011: 844)

Lim és MacGregor kutatásának fókuszsa annak kérdése, hogy a vallásosság hatása az önkénteskedésre hogyan tevődhet át nem vallásos egyének önkénteskedésére különböző személyes kapcsolatokon keresztül. Tanulmányuk fontos megállapítása, hogy egy adott területen belül a vallási részvétel átlagos szintje negatívan viszonyul a nem vallásos egyének önkénteskedéséhez – tehát minél inkább vallásos egy adott régió, annál kevésbé valószínű, hogy a nem vallásos emberek bármilyen ügyben is önkéntes feladatokat vállaljanak; így elmondható, hogy ilyen körülmények között egy mezo-szintű vallásosság negatívan befolyásolja a nem vallásos emberek együttműködési hajlandóságának egy speciális típusát. Ugyanakkor – foglalja össze eredményeiket a szerzőpáros – amennyiben a nem vallásos embereknek vannak olyan közeli barátai, akik vallásosak, akkor általában nagyobb valószínűséggel fognak jelentkezni önkéntesnek mind vallásos, mind nemvallásos ügyekben. (2012: 747) A személyes kapcsolat tehát, a környezeti hatással ellentétben éppen hogy pozitívan hat az együttműködés e típusára.

6.4 A vallási részvétel hatásai (n=4)

Egy másik, együttműködés-formáló hatás, amit az ebbe a tematikus blokkba tartozó kutatások vizsgáltak, a templomba járás gyakorisági mintáihoz kapcsolódik. Az együttműködések vizsgálata során Lewis, MacGregor és Putnam (2013) arra a kérdésre keresi a választ a Portraits of American Life Study (PALS) adataiban, hogy a vallási alapon szerveződő szociális hálózatok magyarázzák-e a vallás és a polgári részvétel közti kapcsolatot? Azt találják, hogy akiknek erős hálózatuk van vallásos barátokból, azoknál a templomba járás

hatása e tény által számos polgári és szomszédsági részvétel esetében magyarázható. (2013: 331) A templomba járás életkor szerinti mintázatai (Hayward–Krause 2013), az LBW-szüléstől¹⁴ védő hatása (Burdette et al. 2012) és az egyedülálló anyáknál a korai gyermekkori viselkedéssel való összefüggései (Petts 2012) szintén egy-egy tanulmány fókuszát képezik.

6.5 Migráns vallásosság (n=3)

A vallási részvétel gyakoriságának vizsgálata fontos szerepet játszik a migránsok vallásosságának kutatásában is. van Tubergen (2013) eredményei alapján elmondható ugyanis, hogy a hollandiai bevándorlók többségénél a templomba járás¹⁵ és az imádkozás gyakorisága nem változik a bevándorlás előtti értékekhez képest, de egy nem elhanyagolható részükénél ennek csökkenése figyelhető meg, főképp a templomba járás esetében: itt a csökkenés a bevándorlók 40%-ánál jelentkezett, míg az imádkozás gyakoriságának csökkenése mindössze 17%-uknál. Sem a kontinuitás, sem a csökkenés nem tűnik függőnek az egyéni tapasztalatoktól, ugyanakkor a különböző bevándorlói csoportok értékei létszámukat nézve mégis nagy eltéréseket mutatnak. A törökök, marokkóiak, valamint a Szurináméból és az Antillákról bevándorolt, (migrációs történelmük szempontjából nézve) „idősebb” és nagyobb létszámú csoportok arányaikban jóval gyakrabban járnak templomba és imádkoznak, mint a lengyelek és bolgárok „újabb” és kisebb létszámú csoportjai. (2013:715) Más vizsgálatok ugyanakkor olyan migránsokkal foglalkoztak, akik sikeresen szálltak szembe a multikulturalizmus-alapú lokális politikai törekvésekkel azáltal, hogy a kereszténységgel, a buddhizmussal vagy az iszlámmal való nem-etnikai alapú nyilvános azonosulást valósítottak meg, s a transznacionalista együttműködések vallási típusát választották annak neoliberalis változata helyett. (Schiller 2011: 211) S hogy a migráció és a vallásosság kapcsolata fokozott érdeklődésre tarthat számot a kortárs kutatásokban, az is alátámasztja, hogy az összes vizsgált tanulmányban talált kevés számú strukturált szakirodalmi áttekintés egyike éppen a rasszok közti integrációról szóló kutatási eredményeket foglalja össze, és ennek eredményeképp három jövőbeni kutatási irányt javasol követendőnek. Egyfelől szükségesnek tartja a további elméletalkotást ezen a területen, illetve a meglévő elméletek kiterjesztését, továbbfejlesztését. Másfelől az eddig meglehetősen hiányos interakciókat tartja továbbfejlesztendőnek a szociológia különböző szubdiszciplínáival. Harmadrészt pedig olyan kutatásokat vár a jövőben, melyek képesek megmagyarázni a vallásos-rasszbeli diverzitás pozitív és/vagy negatív hatását a társadalmi rétegződés rendszereire. (Edwards–Christerson–Emerson 2013: 211)

6.6 Család és párkapcsolatok (n=5)

Ellison, Burdette és Wilcox (2010) a fentiekén túlmenően egy további hiányt is azonosított a szakirodalomban, nevezetesen azt a relatív érdektelenséget, melyet a kutatók a rassz vagy etnicitás és a vallás kölcsönös egymásra hatásának a párkapcsolatok minőségére tett alakító ereje iránt mutatnak. Ezt a hiányt próbálják meg a szerzők betölteni a National Survey of Religion and Family Life (NSRFL; 2006-os telefonos kérdőíves felmérés 2400, 18-59 éves korosztályba tartozó, többségében afroamerikai és latino sokaságon) adatainak felhasználásával. A kutatás eredményeiből megismerhető, hogy a párok otthoni vallásos tevékenységei és közös vallási hiedelmei pozitívan kapcsolódnak a párkapcsolat minőségéről általuk jelentett adatokhoz. (2010: 963) A vallásnak a párkapcsolati minőségekre tett hatásáról további érdekes adalékokat ismerhetünk meg Day és Acock (2013) eredményeiből, akik a

¹⁴ Low Birth Weight – annak ténye, hogy a csecsemő élve, de alacsony testsúllyal (< 2500g) születik.

¹⁵ Itt a „religious attendance” értelmében véve; tehát minden vallás esetében az annak megfelelő „templomra” (mecsetre, zsinagógára stb.) vonatkozóan.

párkapcsolatban gyakorolt relacionális erények (megbocsájtás, elkötelezettség és áldozatvállalás) és a párkapcsolaton belüli egyenlőség mediációs szerepét vizsgálták 354 házaspárnál, a vallásosság és a párkapcsolati jólét tekintetében. A 3 éven keresztül folyó hosszmetzeti vizsgálat kiderítette, hogy a vallásosságot és a párkapcsolati jólétet teljes mértékben mediálják a relacionális erények változói, de viszonyuk nem kapcsolódik a kapcsolatbeli egyenlőséghez. Ezek az eredmények nem támasztják alá azt, hogy a vallásos tevékenységek közvetlenül összefüggnek az erősebb párkapcsolatokkal, s így nem cáfolják a relacionális egyenlőség-elméletek ama posztulátumát, miszerint a vallásosság csökkenti a párkapcsolati jólétet. Annak megmutatására mégis alkalmasak, hogy a vallásosság hozzájárulhat a megnyilvánított relacionális erényekhez, amelyek viszont már társíthatóak a – a minta sajátosságának megfelelően szűkebben vett, házasságon belüli – párkapcsolati jóléthez. (2013: 164) A házasság és a párkapcsolat közti különbségtétel a család kontextusában; tehát hogy a családkutatásokban a „család” fogalmának nem feltétlen konstituense az egymással (akár egyházi, akár polgári) házasságot kötött felek premisszája, képes ezeket a kutatásokat termékenyítően dimenzionálni, és többféle összehasonlításra ad lehetőséget a vallási elem bevonásával. Berghammer (2012) például az Austrian Generations and Gender Survey (2008–2009) adatai alapján különböző családalkotó egységeket, az ezen egységekhez (vagy attól el-) vezető utakat és a bennük megvalósuló reprodukciós eredményeket vizsgálva azt találja, hogy a vallásos emberek inkább házasodnak közvetlenül, mint egy előzetes együttélési időszakot követően. Azonban ezt a lehetőséget még mindig kedvezőbbnek ítélik meg, mint a vallási alapelvektől „jobban” eltérő családtípusokat és családalkotási utakat, mint amilyen a házasságon kívüli gyermekvállalás, a sorozatos (szekvenciális) együttélések és a válást követő „csonka” családtípus. A gyermekvállalásról szólva pedig a gyermektelen egyedülállóak ugyanúgy és ugyanolyan mértékben gyakoriak a vallásos és a nemvallásos csoportokban. A vallásosság továbbá csak kis mértékben magyarázza azt, hogy a házasság előtti együttélést vagy a közvetlen, azonnali házasságot választó párok kettő vagy három gyermeket vállalnak (Berghammer 2012:127). A fiatalokkal kapcsolatos 1999 és 2009 közti kutatások áttekintésében Mahoney (2010) kimerítő leírását adja annak, hogy a vallás szerepét a házassági párkapcsolatokban, valamint a gyermek-szülő kapcsolatokban vizsgálók milyen témákra fókuszáltak kutatásuk során: Az általa vizsgált mintában dominánsak voltak az egységalkotás, a termékenység, a házastársi szerepek, a házassági megelégedettség és a házasság során jelentkező konfliktusok, a válás, a házasságon belüli erőszak, a hűtlenség, a terhesség, a gyermekkorú és kamasz gyermekek nevelése és a családon belül jelentkező nehézségek leküzdése. A szakirodalom áttekintését követően a szerző azt a konklúziót vonja le, hogy az eddigi eredmények alapján és a későbbi kutatásokra nézve is kiemelt jelentőségű az olyan speciális spirituális hiedelmek és gyakorlatok azonosítása, amelyek megelőzik vagy éppen elmélyítik a hagyományos és a nem-hagyományos családokban jelentkező problémákat. (2010: 1246) Ez a problémacentrikus megközelítés jellemzi Ellison és munkatársainak cikkét is, akik a válás és a családon belüli viszályok közti összjátékot választják kutatásuk tárgyává és arra kíváncsiak, hogy ez miképp alakította a kutatás időpontjában már fiatal (18-35 éves) felnőttek vallási és spirituális életét. A 2001-es, 1506 egyesült államokbeli fiatal felnőtt telefonos megkérdezésével a 'National Survey on the Moral and Spiritual Lives of Young Adults from Divorced and Intact Families' keretein belül összegyűjtött adatokból az olvasható ki, hogy azok a személyek, akiket boldog, kevésbé konfliktusos házasságban élő szülők ép családban neveltek fel, a legtöbb vallási és spirituális állapotot/attitűdöt mérő kérdésre adott válaszaikban magasabb értékeket mutattak az elvált szülőkkel, és a magas konfliktusszintű, de ép családokban nevelkedőkénél. Az „ép család”-ra a szerzők által használt kifejezés az „intact families”; a szerzők a jelöletet úgy határozták meg, mint család „két olyan biológiai szülővel, akik már házasok voltak mielőtt a válaszadó megszületett, házasok is maradtak és a lekérdezés idején még mindig házasok voltak kivéve, ha egyikük vagy másikuk már elhalálozott”. (Ellison et al.

2011: 539) A válás és a családi viszálykodás a gyermekek vallásosságában leginkább a tradicionális, intézményes vallási gyakorlatokra és hitre gyakorolt negatív hatást; a személyes, spirituális hiedelmek és gyakorlatok esetében ez a hatás enyhébb volt. (2011: 538, 549)

6.7 Fiatalok és ifjúság (n=2)

Az egyesült államokbeli fiatalok vallásosságának szociális dimenzióit jobban megismerhetjük a blokkban szereplő további két tanulmányból. (Adamczyk 2012, Cheadle–Schwadel 2012) Ezekben egyfelől megtalálható az iskolákban kialakuló barátsági hálózatok témája, ahol a vallás a szociális attrakció olyan forrásaként mutatkozik meg, amely erősen befolyásolja, hogy ki kivel tölt el együtt valamennyi időt. Valamint egyúttal az így megformálódó hálózatokban az egyének valláshoz való viszonyulásait (mint pl. a templomba járás gyakorisága, az elkötelezettség és identifikálódás iránya és erőssége stb.) – más viselkedésmintákhoz; mint pl. az alkoholfogyasztáshoz hasonlóan – különböző társas kohéziós erők befolyásolják. (Cheadle–Schwadel 2012: 1198) A vallásos fiatalok csoportjain belüli ezen viselkedésmintának pedig csoportközi hatóereje is van; a kisebb mértékű alkoholfogyasztás például minden résztvevőnél megfigyelhető volt az olyan esetekben, amikor vallásos és nem vallásos fiatalok közösen vettek rész különböző szekuláris tevékenységekben. Ezt a hatást részben magyarázta azoknak a barátoknak a száma, akik egy vallásos ifjúsági csoporthoz tartoznak, ugyanakkor érdekes módon ezt a kapcsolatot nem mediálják azok a változók (átfedések a szülők és gyermekek társas hálózatai közt, azon barátok száma, akik alkoholt vagy drogot fogyasztanak, van-e valamely vallásos csoporthoz tartozó felnőtt bizalmasa), melynek hatását az alacsonyabb alkoholfogyasztásra józan gondolkodással megelőlegezhetnénk. (Adamczyk 2012: 412)

6.8 Vallásosság és egészségügyi problémák (n=3)

Ez a tematikus blokk a vallásosság felől az orvoslás/gyógyítás különböző területeihez közelít. A tanulmányok mindegyik esetben az aktuális vagy potenciális páciensekkel foglalkoznak; az orvosokkal/gyógyítókkal ill. általában az egészségügyi kezelőszeméllyel csak járulékosan foglalkoznak. Greil és munkatársai (Greil et al. 2010) a vallás és a termékenység kapcsolatát vizsgálta egy 2183 terméketlen nőtől álló valószínűségi mintán az Egyesült Államokban. Noha a vallásosság nem társítható közvetlenül az ilyen ügyekben az orvosi segítségkéréshez, társítható ugyanakkor az anyaság fontosságában való erősebb hithez és a terméketlenség kezelésével kapcsolatos erősebb etikai fenntartásokhoz. Mivel előbbi közvetett módon a segítségkérés mellett, utóbbi pedig ellene hat, a szerzők megállapítják, hogy a vallásosság hatása az ilyen kezelésekre keresésre összetett és nem közvetlen, valamint egyértelműen alátámasztják azt a növekvő tudományos konszenzust, miszerint a vallásos viselkedés és a vallási hiedelmek hatással vannak az egészségügyi szolgáltatások igénybevételére. (2010: 734) A kapcsolat ugyanakkor fordított is lehet; az egészségügyi szolgáltatások igénybevétele is kihathat a vallásosság mértékére; ahogyan az 1994–1995 és 2004–2006 közt felvett National Survey of Midlife Development ($n=3443$) adatai alapján a rák diagnózisának felállítását követően is megnövekszik a páciensek vallásossága. (McFarland et al. 2013: 311) Khamis pedig azt vizsgálta, hogy a Gázai Övezetben és Dél-Libanonban, háborús eseményeknek kitett területeken élő 12-16 éves fiataloknál ($n=600$) milyen összefüggések voltak az átélt traumák és gazdasági nehézségek, valamint a vallás- és ideológiabeli különbségek, a poszttraumatikus stressz szindróma és egyéb pszichiátriai rendellenességek jelentkezése között. (Khamis 2012: 2005)

7. Egyéb (n=6)

Az „egyéb” blokkba sorolt 6 tanulmány a

- 7.1 vallás kulturális analízisével (Edgell 2012), a
- 7.2 szakralizáció folyamatának teoretizálásával (Marshall 2010), a
- 7.3 fügék anyagi és spirituális szerepével (Wilson–Wilson 2013)
- 7.4 halálbüntetés eltörlésére (Mathias 2013) és a
- 7.5 öngyilkosság megítélésére (Boyd–Chung 2012) ható vallási és kulturális változókkal, valamint a
- 7.6 vizuális művészetek különböző típusaira irányuló preferenciákkal (van Eijck 2012) foglalkozik.

Az első három tanulmány fókusza teljes egészében a vallási mező, míg az utolsó három eredményeinek csak néhány komponense releváns vallási szempontból, noha ezek, úgy tűnik, elég jelentősek voltak ahhoz, hogy bekerüljenek a tanulmányok összefoglalóiba.

Konklúziók

A publikációs stratégia kialakításának szempontjából a tematikai analízis elsősorban a minta- és a témaválasztást tudja segíteni. Előbbire nézve megállapítható, hogy a vizsgált tanulmányok közül az empirikus, adatvezérelt kutatásoknál a vallásosság mérése az adatfelvétel során viszonylag leegyszerűsítő; annak néhány dimenziójára fókuszál és nagyfokú eltéréseket mutat a témaválasztásokon belül és azok között is. A vallásosság mérésében tehát láthatóan nincs egységes, ajánlott választandó szakmai standard, hanem a mérést előnyösebb lehet az adott probléma szempontjából releváns vallási dimenziókhoz igazítani. Az empirikus kutatásokban használt nagymintás adatkészletek kapcsán az is megfigyelhető, hogy e kutatások túlnyomó többsége nem saját adatfelvételen alapul, hanem meglévő adatbázisokat használnak. Ez semmiképp sem meglepő, azonban érdemes figyelembe venni, hogy az efféle kutatások olyan adatok elemzéséből vonnak le következtetéseket, melyeket eredetileg nem az általuk vizsgált probléma célirányos vizsgálata érdekében alkottak meg. Ennek következményeképp a mintanagyságból fakadóan nagyobb generalizálhatósági potenciállal rendelkező eredmények olyan adatokból levont következtetésekre épülnek, melyeknél a vallásosság konceptualizálása és operacionalizálása jó eséllyel kevesebb és/vagy a konkrét kutatáshoz ideálistól eltérő fókuszú figyelmet kapott.

A témákat nézve szembevetendő a társas együttélések, együttműködések és a vallás kapcsolatának vizsgálata, mely az összes vizsgált tanulmány majdnem harmadának adta témáját. Ezen belül ugyanakkor a konkrét altémák erősen szórtak, a családi- és párkapcsolati témák minimális előnyével, melyre a 21 témaalkotó cikkből 5 fókuszált. Figyelembe véve ezen felül a szexualitáshoz kapcsolódó kutatásokat mint második legnépesebb (11db) tematikus blokkot, úgy látjuk, hogy a vizsgált mintában erős egy olyan tematika jelenléte, mely az általában vett vallásosság és a szexuális-reprodukciós viselkedés közti összefüggések bevonásával keres megoldást konkrét társadalmi vagy egyéni relevanciájú problémákra.

A végkövetkeztetések levonását követően szükséges még pontosan megmutatnunk az elemzés korlátait. Az elemzés célja, hogy azonosítsa és tematikusan strukturálja azokat a friss szociológiai eredményeket, melyekben a vallás vagy valamely dimenziójának vizsgálata kiemelt szerepet kap anélkül, hogy közben a kutatás egy konkrét vallásra fókuszálna, és melyek várható hatása a szakterületen belül és a megjelenés helyéből következtetve jelentős lesz, vagy már jelentős. Az elemzés így nem tekinthető a hagyományos metaanalízisek és szisztematikus áttekintések pótlásának vagy alternatívájának. A tematikus analízis korlátozott információt ad a cikkek tartalmáról és eredményeiről: Megismerhető általa, hogy a kutatások

milyen problémákat vizsgáltak, ezek adott kontextusban hogyan viszonyulnak egymáshoz és milyen mintákat alkotnak, ugyanakkor más szisztematikus elemzésekhez képest nem foglalkozik részletesen és expliciten a mérésre vagy az elemzésre használt módszerek összehasonlításával. Noha elképzelhető, hogy egy metodológia-fókuszú elemzés eredményeinek birtokában a mi analízisünk is árnyalható, kiegészíthető vagy módosítható lenne, a szakirodalom tematizációjára vonatkozó általános megállapításaink valószínűleg változatlanok maradnának. Továbbá szembevetendő, hogy MTA Szociológiai Bizottsága által 'A' kategóriába sorolt nemzetközi folyóiratok közt nem találhatóak vallásszociológiai szakfolyóiratok, míg más szakszociológiák (pl. családszociológia, gazdaságszociológia, orvosi szociológia stb.) folyóiratai igen. Ez torzíthatja a tematikus térképet, míg ugyanis az általános szakfolyóiratok minden szakszociológia számára hasonlóan vonzó publikációs szinterek lehetnek, addig pl. egy gazdaságszociológiai kiadvány legfeljebb olyan vallásszociológiai kutatás publikálásánál jöhet szóba, ami valahogy átfedi az előbbi profilt is.

További fontos limitációja az eredményeknek, hogy a mintaalkotó tanulmányok; keletkezésükre és megjelenésükre nézve geográfiai és kulturális szempontból kevésbé heterogének. A kutatások többsége a nyugati-angolszász tudományos kapuóri szűrőkön átengedett és szintén nyugati-angolszász tudománytermelési műhelyek eredményeit mutatja be, ezen belül diverzitás inkább csak a kontinentális európai, nem-kontinentális európai és észak-amerikai régiók között mutatható ki. A vizsgált MTA-listás folyóiratok túlnyomó többsége (39 db; 85%) nagy kereskedelmi kiadók kiadásában jelenik meg, az önálló, tudományos társaságok vagy intézetek által kiadott folyóiratok (7 db) részaránya mindössze 15%, és súlyuk a vallási témájú cikkek megjelentetésében még ennél is alacsonyabb; 5%. E kereskedelmi kiadók mindegyike geográfiailag a nyugati világhoz tartozik, a folyóiratok számára vetítetten azon belül is túlsúlyban van (29 db, 74%) az angolszász terület; az Elsevier (holland) és a Springer (német) folyóiratainak részaránya alacsonyabb (10db, 26%). Az Általános kategóriában a legtöbb cikket (23) az Elseviernél publikálták, és a kiadók geográfiai elhelyezkedésére nézve nincs nyomasztó különbség az angolszász (37 db) és a kontinentális európai kiadóknál megjelent cikkek száma (29 db) között sem. (Melléklet 1. táblázat)

Ez a viszonylagos kiegyensúlyozottság ugyanakkor már kevésbé mondható el a folyóiratok szerkesztőinek, illetve a cikkek szerzőinek intézményi affiliációja vizsgálatát követően. A 46 vizsgált folyóirat közül 31 olyan van, melyekben publikáltak vallási témájú cikkeket. E 31 folyóirat közt viszont 28 olyan található, amelyek szerkesztősége a vezető szerkesztők intézményi affiliációjának országát nézve homogén (tehát minden vezető szerkesztő összes intézményi affiliációja egységesen ugyanarra az országra mutat), a maradék három heterogén. A nemzetileg homogén vezető szerkesztőséggel működő folyóiratok közt 17-nél minden vezető szerkesztő egyesült államokbeli intézményhez kötődik, 7 egyesült királyságbelihez, 2 kanadaihoz, 1 hollandiaihoz és 1 norvégiaihoz. Az USA-homogén vezető szerkesztőségű folyóiratokban jelent meg az Általános kategóriába sorolt cikkek 65%-a, míg az UK-homogén vezető szerkesztőségükben további 9%-uk. A fennmaradó 26% egyéb nemzeti homogén, vagy nemzetileg heterogén affiliációval rendelkező szerkesztőbizottság által működtetett folyóiratokban oszlik el. Összességében a kategorizált cikkek közel háromnegyedét a két angolszász ország intézményeihez tartozó, homogén szerkesztőbizottságú folyóiratok közölték. (Melléklet 2. táblázat)

A tanulmányok első szerzőinek intézményi affiliációját¹⁶ nézve hasonló angolszász dominancia állapítható meg. Az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban található

¹⁶ Ugyanúgy, ahogy a vezető szerkesztők esetében; amennyiben egy személy több intézményt is megjelölt affiliációként, úgy mindegyik olyan intézményt beleszámoltuk a végeredménybe, amely eltérő országokban található. Az adott országhoz tartozást a feltüntetett adatok alapján kezeltük.

intézményekhez köthető első- vagy egyszerzős munkák adják az Általános kategóriába sorolt cikkek 67%-át (US: 54%, UK: 13%), az angolszász kultúrkör súlya pedig az ausztrál, új-zélandi és ír intézményekhez tartozó szerzőségek beszámításával 74%-ra nő. A „fejlett nyugati” világ egészét véve pedig kimondható, hogy a vizsgált tanulmányok lényegében mindegyike, az 1 libanoni (és a határesetként esetleg még ide sorolható 1 horvátországi) intézményhez köthető szerzőségű cikket leszámítva mind geográfiailag, mind kulturálisan „western” tudományos kontextusban született. (Melléklet 3. táblázat)

A bemutatott tematikai analízis tehát elsősorban a nyugati tudományosságban aktuálisan jelen lévő tematikai mintákat, témaeloszlási arányokat és kutatási preferenciákat tudja jó közelítéssel bemutatni.

Mellékletek

1. táblázat

A megjelent vallási témájú cikkek típusai a folyóiratok kiadóinak nemzetiségi megoszlására lebontva (Tóth 2015a: III. t. alapján)

Kiadó és országa	Folyóiratok száma	Vallási cikkek száma	Általános (nem-vallásspecifikus) cikkek száma
Wiley, Egyesült Államok	10	29	8
SAGE, Egyesült Államok	11	28	10
egyéb egyetemi/társasági kiadványok, Egyesült Államok	5	8	5
Taylor & Francis Group, Egyesült Királyság	4	7	2
Oxford University Press, Egyesült Királyság	4	30	12
egyéb egyetemi/társasági kiadványok, Egyesült Királyság	2	0	0
Elsevier, Hollandia	7	47	23
Springer Németország	3	11	6
Összesen	46	160	66

2. táblázat

Vallási témájú cikkek típusai a homogén és heterogén fő/vezető szerkesztőségű folyóiratoknál
(Tóth 2015a: V. T. alapján)

Affiliáció országa szerint homogén és heterogén szerkesztőbizottság/cikkek típusa	Egyesült Államok (17)	Egyesült Királyság (7)	Egyéb homogén ¹⁷ (4)	Egyéb heterogén ¹⁸ (3)
Általános (nem vallásspecifikus) cikkek	43	6	14	3

3. táblázat

Szerzők megoszlása intézményi affiliációjuk országa szerint a vallási témájú cikkek típusaira lebontva (Tóth 2015a: VI. T. alapján)

Szerzők intézményének országa/cikkek típusa	Egyesült Államok	Egyesült Királyság	Egyéb	Összesen
Általános (nem vallásspecifikus) cikkek	37	9	23 ¹⁹	69

Irodalom

- Adamczyk, A. (2012) Extracurricular activities and teens' alcohol use: The role of religious and secular sponsorship. *Social Science Research* 41(2) 412-424. doi: 10.1016/j.ssresearch.2011.11.003
- Ahrold, T. K. – Meston, C. M. (2010) Ethnic Differences in Sexual Attitudes of U.S. College Students: Gender, Acculturation, and Religiosity Factors. *Archives of Sexual Behavior* 39(1) 190-202. doi: 10.1007/s10508-008-9406-1
- Ahrold, T. K. – Farmer, M. – Trapnell, P. D. – Meston, C. M. (2011) The Relationship Among Sexual Attitudes, Sexual Fantasy, and Religiosity. *Archives of Sexual Behavior* 40(3) 619-630. doi: 10.1007/s10508-010-9621-4
- Atkinson, Q. D. – Bourrat, P. (2011) Beliefs about God, the afterlife and morality support the role of supernatural policing in human cooperation. *Evolution & Human Behavior* 32(1) 41-49. doi: 10.1016/j.evolhumbehav.2010.07.008

¹⁷ Egyéb homogén: Kanada (2), Hollandia (1), Norvégia (1).

¹⁸ Egyéb heterogén: US-UK (1), US-Brazília (1) és Svédország-USA-Kanada (1).

¹⁹ Németország (6), Kanada (4), Hollandia (3), Ausztrália (2), Új-Zéland (2), Franciaország (1), Dánia (1), Horvátország (1), Írország (1), Ausztria (1), Libanon (1).

- Atkinson, Q. D. – Whitehouse, H. (2011) The cultural morphospace of ritual form: Examining modes of religiosity cross-culturally. *Evolution & Human Behavior* 32(1) 50–62. doi:10.1016/j.evolhumbehav.2010.09.002
- Az MTA IX. osztály Szociológiai Tudományos Bizottságának folyóiratlistája (2014)
Elérhető: http://mta.hu/data/cikk/12/14/51/cikk_121451/IX_Szoc_folyoiratlista_DT_12-okt.xls [letöltve: 2014-03-14].
- Bailey, A. K. – Snedker, K. A. (2011) Practicing What They Preach? Lynching and Religion in the American South, 1890–1929. *American Journal of Sociology* 117(3) 844–887. doi: 10.1086/661985
- Berghammer, C. (2012) Family Life Trajectories and Religiosity in Austria. *Eur Sociol Rev* 28(1) 127–144. doi:10.1093/esr/jcq052
- Biebricher, T. (2011) Faith-based initiatives and pastoral power. *Economy and Society* 40(3) 399–420. doi: 10.1080/03085147.2011.574423
- Boyd, K.A. – Chung, H. (2012) Opinions toward suicide: Cross-national evaluation of cultural and religious effects on individuals. *Social Science Research* 41(6) 1565–80. doi: 10.1016/j.ssresearch.2012.07.001
- Bradshaw, M. – Ellison, C. G. (2010) Financial hardship and psychological distress: Exploring the buffering effects of religion. *Social Science & Medicine* 71(1) 196–204. doi: 10.1016/j.socscimed.2010.03.015
- Brashears, M. E. (2010) Anomia and the sacred canopy: Testing a network theory. *Social Networks* 32(3) 187–196. doi: 10.1016/j.socnet.2009.12.003
- Brewer, J.D. – Higgins, G. I. – Teeney, F. (2010) Religion and Peacemaking: A Conceptualization. *Sociology* 44(6) 1019–1037. doi:10.1177/0038038510381608
- Buckingham, L. (2008) Development of English Academic Writing Competence by Turkish Scholars. *International Journal of Doctoral Studies* (3) 1–18.
- Burdette, A. M. – Weeks, J. H. – Terrence, D. – Eberstein, I. W. (2012) Maternal religious attendance and low birth weight. *Social Science & Medicine* 74(12) 1961–1967. doi: 10.1016/j.socscimed.2012.02.021
- Bush, E. (2010) Explaining Religious Market Failure: A Gendered Critique of the Religious Economies Model. *Sociological Theory* 28(3) 304–325. doi: 10.1111/j.1467-9558.2010.01376.x
- Cao, L. – Maguire, E. R. (2013) A Test of the Temperance Hypothesis: Class, Religiosity, and Tolerance of Prostitution. *Social Problems* 60(2) 188–205. doi: 10.1525/sp.2013.60.2.188
- Carter, E.C. – McCullough, M. E. – Kim-Spoon, J. – Corrales, C. – Blake, A. (2012) Religious people discount the future less. *Evolution & Human Behavior* 33(3) 224–231. doi: 10.1016/j.evolhumbehav.2011.09.006
- Cheadle, J. E. – Schwadel, P. (2012) The ‘friendship dynamics of religion,’ or the ‘religious dynamics of friendship’? A social network analysis of adolescents who attend small schools. *Social Science Research* 41(5) 1198–1212. doi: 10.1016/j.ssresearch.2012.03.014
- Das, A. – Nairn, S. (2013) Race Differentials in Partnering Patterns among Older U.S. Men: Influence of Androgens or Religious Participation? *Archives of Sexual Behavior* 42(7) 1119–1130. doi: 10.1007/s10508-013-0096-y

- Day, R. D. – Acock, A. (2013) Marital Well-being and Religiousness as Mediated by Relational Virtue and Equality. *Journal of Marriage and Family* 75(1) 164–177. doi: 10.1111/j.1741-3737.2012.01033.x
- Denny, K. J. (2011) Instrumental variable estimation of the effect of prayer on depression. *Social Science & Medicine* 73(8) 1194–1199. doi: 10.1016/j.socscimed.2011.08.004
- Dunn, M. J. – Brinton, S. – Clark, L. (2010) Universal sex differences in online advertisers age preferences: comparing data from 14 cultures and 2 religious groups. *Evolution & Human Behavior* 31(6) 383–393. doi: 10.1016/j.evolhumbehav.2010.05.001
- Edgell, P. (2012) A Cultural Sociology of Religion: New Directions. *Annual Review of Sociology* (38) 247–265. doi: 10.1146/annurev-soc-071811-145424
- Edwards, K. L. – Christerson, B. – Emerson, M. O. (2013) Race, Religious Organizations, and Integration. *Annual Review of Sociology* (39) 211–228. doi: 10.1146/annurev-soc-071312-145636
- Eichhorn, J. (2012) Happiness for Believers? Contextualizing the Effects of Religiosity on Life-Satisfaction. *Eur Sociol Rev* 28(5) 583–593. doi:10.1093/esr/jcr027
- Ellison, C. G. – Burdette, A. M. – Wilcox, W. B. (2010) The Couple That Prays Together: Race and Ethnicity, Religion, and Relationship Quality Among Working-Age Adults. *Journal of Marriage and Family* 72(4) 963–975. doi: 10.1111/j.1741-3737.2010.00742.x
- Ellison, C. G. – Walker, A. B. – Glenn, N. D. – Marquardt, E. (2011) The effects of parental marital discord and divorce on the religious and spiritual lives of young adults. *Social Science Research* 40(2) 538–551. doi: 10.1016/j.ssresearch.2010.10.010
- Geuna, A. – Martin, B. R. (2003) University Research Evaluation and Funding: An International Comparison. *Minerva* 41(4) 277–304. doi:10.1023/B:MINE.0000005155.70870.bd
- Goldstein, A. – Haveman, H. A. (2013) Pulpit and Press: Denominational Dynamics and the Growth of Religious Magazines in Antebellum America. *American Sociological Review* 78(5) 797–827. doi:10.1177/0003122413500274
- Glaser, B. G. – Strauss, A. L. (2012[1967]) *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. New Brunswick, London: Transaction Publishers.
- Greil, A. et al. (2010) Specifying the effects of religion on medical helpseeking: The case of infertility. *Social Science & Medicine* 71(4) 734–742. doi: 10.1016/j.socscimed.2010.04.033
- Hayward, R. D. – Krause, N. (2013) Patterns of change in religious service attendance across the life course: Evidence from a 34-year longitudinal study. *Social Science Research* 42(6) 1480–1489. doi: 10.1016/j.ssresearch.2013.06.010
- Hemming, P. J. (2011) The Place of Religion in Public Life: School Ethos as a Lens on Society. *Sociology* 45(6) 1061–1077. doi:10.1177/0038038511416148
- Hicks, D. (2012) Performance-based university research funding systems. *Research Policy* 41(2) 251–261. doi: 10.1016/j.respol.2011.09.007
- Hill, J. P. – Vaidyanathan, B. (2011) Substitution or Symbiosis? Assessing the Relationship between Religious and Secular Giving. *Social Forces* 90(1) 157–180. doi:10.1093/sf/90.1.157

- Immerzeel, T. – van Tubergen, F. (2013) Religion as Reassurance? Testing the Insecurity Theory in 26 European Countries. *Eur Sociol Rev* 29(2) 359–372. doi:10.1093/esr/jcr072
- Kenneavy, K. (2012) Support for Homosexuals' Civil Liberties: The Influence of Familial Gender Role Attitudes Across Religious Denominations. *Social Forces* 90(4) 1347–1375. doi:10.1093/sf/sos064
- Khamis, V. (2012) Impact of war, religiosity and ideology on PTSD and psychiatric disorders in adolescents from Gaza Strip and South Lebanon. *Social Science & Medicine* 74(12) 2005–2011. doi: 10.1016/j.socscimed.2012.02.025
- Kim, Y-I. – Wilcox, W. B. (2013) Bonding alone: Familism, religion, and secular civic participation. *Social Science Research* 42(1) 31–45. doi: 10.1016/j.ssresearch.2012.08.001
- Köhrsen, J. (2012) How religious is the public sphere? A critical stance on the debate about public religion and post-secularity. *Acta Sociologica* 55(3) 273–288. doi: 10.1177/0001699312445809
- la Cour, P. – Hvidt, N. C. (2010) Research on meaning-making and health in secular society: Secular, spiritual and religious existential orientations. *Social Science & Medicine* 71(7) 1292–1299. doi: 10.1016/j.socscimed.2010.06.024
- Lewis, V. A. – MacGregor, C. A. – Putnam, R. D. (2013) Religion, networks, and neighborliness: The impact of religious *Social Networks* on civic engagement. *Social Science Research* 42(2) 331–346. doi: 10.1016/j.ssresearch.2012.09.011
- Lichterman, P. (2012) Religion in Public Action: From Actors to Settings. *Sociological Theory* 30(1) 15–36. doi:10.1177/0735275112437164
- Lim, C. – MacGregor, C. A. (2012) Religion and Volunteering in Context: Disentangling the Contextual Effects of Religion on Voluntary Behavior. *American Sociological Review* 77(5) 747–779. doi:10.1177/0003122412457875
- Lim, C. – Putnam, R. D. (2010) Religion, Social Networks, and Life Satisfaction. *American Sociological Review* 75(6) 914–933. doi:10.1177/0003122410386686
- Mahoney, A. (2010) Religion in Families, 1999–2009: A Relational Spirituality Framework. *Journal of Marriage and Family* 72(4) 805–827. doi: 10.1111/j.1741-3737.2010.00732.x
- Manglos, N. D. – Weinreb, A. A. (2013) Religion and Interest in Politics in Sub-Saharan Africa. *Social Forces* 92(1) 195–219. doi:10.1093/sf/sot070
- Marshall, D. A. (2010) Temptation, Tradition, and Taboo: A Theory of Sacralization. *Sociological Theory* 28(1) 64–90. doi: 10.1111/j.1467-9558.2009.01366.x
- Maselko, J. – Hughes, C. – Cheney, R. (2011) Religious social capital: Its measurement and utility in the study of the social determinants of health. *Social Science & Medicine* 73(5) 759–767. doi: 10.1016/j.socscimed.2011.06.019
- Mathias, M. D. (2013) The Sacralization of the Individual: Human Rights and the Abolition of the Death Penalty. *American Journal of Sociology* 118(5) 1246–1283. doi: 10.1086/669507
- Mayrl, D. – Uecker, J. E. (2011) Higher Education and Religious Liberalization among Young Adults. *Social Forces* 90(1) 181–208. doi:10.1093/sf/90.1.181
- McCullough, M. E. – Carter, E. C. – DeWall, C. N. – Corrales, C. M. (2012) Religious cognition down-regulates sexually selected, characteristically male behaviors in men, but

- not in women. *Evolution & Human Behavior* 33(5) 562–568. doi: 10.1016/j.evolhumbehav.2012.02.004
- McFarland, M. J. – Pudrovska, T. – Schieman, S. – Ellison, C. G. – Bierman, A. (2013) Does a cancer diagnosis influence religiosity? Integrating a life course perspective. *Social Science Research* 42(2) 311–320. doi: 10.1016/j.ssresearch.2012.10.006
- McGregor, I. – Nask, K. – Mann, N. – Phillips, C.E. (2010) Anxious Uncertainty and Reactive Approach Motivation (RAM). *Journal of Personality and Social Psychology* 99(1) 133–147. doi: 10.1037/a0019701
- McGregor, I. – Prentice, M. – Nash, K. (2013) Anxious Uncertainty and Reactive Approach Motivation (RAM) for Religious, Idealistic, and Lifestyle Extremes. *Journal of Social Issues* 69(3) 537–563. doi: 10.1111/josi.12028
- Meulemann, H. (2010) Self-Concern, Self-Transcendence, and Well-Being. *Eur Sociol Rev* 26(4) 385–399. doi:10.1093/esr/jcp027
- Mišak, A. – Marušić, M. – Marušić, A. (2005) Manuscript editing as a way of teaching academic writing: Experience from a small scientific journal. *Journal of Second Language Writing* 14(2) 122–131.
- Müller, T. – Neundorff, A. (2012) The Role of the State in the Repression and Revival of Religiosity in Central Eastern Europe. *Social Forces* 91(2) 559–582. doi:10.1093/sf/sos142
- Peifer, J. L. (2010) The Economics and Sociology of Religious Giving: Instrumental Rationality or Communal Bonding? *Social Forces* 88(4) 1569–1594. doi:10.1353/sof.2010.0004
- Petts, R. J. (2012) Single Mothers' Religious Participation and Early Childhood Behavior. *Journal of Marriage and Family* 74(2) 251–268. doi: 10.1111/j.1741-3737.2011.00953.x
- Puzek, I. – Štulhofer, A. – Božičević, I. (2012) Is Religiosity a Barrier to Sexual and Reproductive Health? Results from a Population-Based Study of Young Croatian Adults. *Archives of Sexual Behavior* 41(6) 1497–1505. doi: 10.1007/s10508-012-9924-8
- Salter, M. (2012) The Role of Ritual in the Organised Abuse of Children. *Child Abuse Review* 21(6) 440–451. doi: 10.1002/car.2215
- Schiller, N. G. (2011) Localized neoliberalism, multiculturalism and global religion: exploring the agency of migrants and city boosters. *Economy and Society* 40(2) 211–238. doi: 10.1080/03085147.2011.548942
- Seth, S. (2013) “Once Was Blind but Now Can See”: Modernity and the Social Sciences. *International Political Sociology* 7(2) 136–151. doi: 10.1111/ips.12014
- Speck, S. (2013) Ulrich Beck's ‘Reflecting Faith’: Individualization, Religion and the Desecularization of Reflexive Modernity. *Sociology* 47(1) 157–172. doi:10.1177/0038038512448564
- Stavrova, O. – Fetchenhauer, D. – Schlösser, T. (2013) Why are religious people happy? The effect of the social norm of religiosity across countries. *Social Science Research* 42(1) 90–105. doi: 10.1016/j.ssresearch.2012.07.002
- Stegmueller, D. et al. (2012) Support for Redistribution in Western Europe: Assessing the role of religion. *Eur Sociol Rev* 28(4) 482–497. doi:10.1093/esr/jcr011
- Teixeira da Silva, J. A. (2015): Issues in Science Publishing. What's Hot and What's not? *KOME – An International Journal of Pure Communication Inquiry*, 2015 3(1): 81–87. doi: 10.17646/KOME.2015.16

- Tomka, M. (1996) A vallásszociológia új útjai. *Replika* 21–22, 163–171.
- Tóth, J. (2015a) Tematikus és térbeli minták a kortárs vallásszociológiai kutatásokban. 'A' kategóriás nemzetközi szociológiai folyóiratokban megjelent szakcikkek tematikai analízise (2010–2013). *Szociológiai Szemle* 25(3) [megjelenés alatt]
- Tóth, J. (2015b) Szekularizáció es szociológia: Mit tölthetünk a régi tömlőkbe? *Magyar Tudomány* 176(3) 347–355.
- Tóth J. (2014) Szimulakratív szignifikáció es szimulakratív színterek – egy deviáns publikációs gyakorlat vizsgálata. *Információs Társadalom* 14(2) 24–44.
- van Eijck, K. (2012) The Impact of Religious Identity and Social Orientations on Visual Arts Appreciation. *Eur Sociol Rev* 28(3) 394–407. doi:10.1093/esr/jcr006
- van Tubergen, F. (2013) Religious change of new immigrants in the Netherlands: The event of migration. *Social Science Research* 42(3) 715–725. doi: 10.1016/j.ssresearch.2012.12.016
- Weeden, J. – Kurzban, R. (2013) What predicts religiosity? A multinational analysis of reproductive and cooperative morals. *Evolution & Human Behavior* 34(6) 440–445. doi: 10.1016/j.evolhumbehav.2013.08.006
- Weeden, J. et al. (2008) Religious attendance as reproductive support. *Evolution and Human Behavior* (29) 327–334. doi:10.1016/j.evolhumbehav.2008.03.004
- Whitehouse, H. (2004) *Modes of Religiosity: A Cognitive Theory of Religious Transmission*. Walnut Creek: AltaMira Press.
- Wilson, D. – Wilson, A. (2013) Figs as a Global Spiritual and Material Resource for Humans. *Human Ecology* 41(3) 459–464. doi: 10.1007/s10745-013-9582-z
- Woo, J. – Morshedean, N. – Brotto, L. – Gorzalka, B. (2012) Sex Guilt Mediates the Relationship Between Religiosity and Sexual Desire in East Asian and Euro-Canadian College-Aged Women. *Archives of Sexual Behavior* 41(6) 1485–1495. doi: 10.1007/s10508-012-9918-6
- Wuthnow, R. (2014) General Concepts and Domain-Specific Concepts: An Argument about the Study of Religion in Sociology. *Sociology of Religion* 75:4 594–606. doi:10.1093/socrel/sru035

Tóth Judit Gabriella

A LÁTHATÓVÁ TETT LÁTHATATLAN Az asszimiláció folyamatának vizsgálata Kétvölgyön

2011-ben szerveződött egy kutatócsoport, mely azt tűzte ki célul, hogy feltárja a többségében szlovénok lakta falu, Kétvölgy¹ kulturális jellegzetességeit és könyvet ír a közösségről. A projekt résztvevői különböző tudományterületekről érkeztek, az antropológus mellett szociológus és kommunikátor is dolgozik a terepen. A „Kétvölgy ezer arca” címet viselő interdiszciplináris projekt keretében végzett kutatás egyik fókuszpontja a vend közösség asszimilációja, mely a helyi vend² népesség körében túlnyomórészt kvalitatív módszerekkel kerül feltárára. Jelen tanulmány az asszimiláció terepen való kutatásának eddigi eredményeit és további lehetséges irányait igyekszik bemutatni, hangsúlyozva közben az alkalmazott fotóantropológiai módszertan relevanciáját.

Módszertan és terep

A kutatás alapvetően résztvevő megfigyelésre épül, hiszen egy kultúra alapos megfigyeléséhez és az adott közösség működésének a megismeréséhez elengedhetetlen feltétel a hosszabb ott tartózkodás, ami eszköze lehet nem csupán a bizalom megteremtésének, hanem a helyiekkel való mélyebb kapcsolat kialakításnak is. Clifford interszubjektívnek írja le a terepmunkát, a laboratóriumi tevékenység és az átmeneti rítus keverékeként jeleníti meg.³ Terepmunka közben azonban nem csak szubjektivitásról, hanem etikusságról is említést kell tenni, éppen ezért interjúalanyaimat a tanulmány során monogrammal jelölöm, megőrizve az általuk kért részleges anonimitást.

Az alkalmazott módszertan fókuszában az antropológiai interjú és a fotóantropológia áll. Az előbbi lényege a történetmesélés és egy olyan értelmezési folyamat, melynek feltétele a kutató és az interjúalany közötti kapcsolat. „A tapasztalatok lényeges elemeinek kiemelése, a rájuk való reflektálás, elrendezésük, tudatosításuk következtében válik a történetmesélés

¹ Kétvölgy a magyar-osztrák-szlovén hármás határ mentén található és a szentgotthárdi kistérség részét képezi. Lakosságát tekintve mintegy 122 főt számlál, melynek megközelítőleg 90%-a szlovén nemzetiségűnek vallja magát és beszéli a szlovén nyelv helyi dialektusát, a vend nyelvet. (Helységnévkönyv adattár 2010 [magyar nyelven] (XLS). KSH, 2010. január 1.) A települést Permice (Verica) és Ritkaháza (Ritakrovci) egyesítése óta jegyzik, melyeket először Vashegyalja néven 1944-ben vonták össze, és 1951-től viseli jelenlegi nevét.

² A Kétvölgyön élő szlovének vendként definiálják önmagukat, ezért az elkövetkezőkben ekképpen is használjuk megnevezésüket.

³ Clifford 1999.

értelmezéssé.”⁴ A fotóhasználat esetében mindenképpen el kell különíteni a kutató által a terepen készített fotográfiákat, és azokat a képeket, amelyeket az interjúalanyok bocsátanak rendelkezésére. Értelmezésem szerint a fényképezés nem csupán társadalmi cselekedet, hanem nagy mennyiségű dokumentumot is rendelkezésünkre bocsát, egy olyan információs forrás, amely képes más módon elérhetetlen információkat közvetíteni. Szemiotikai nézőpont felől közelítve egy olyan index szerepét tölti be, amelyet mint „jelentős dokumentumerővel bíró tárgyat értelmezünk.”⁵ Általános értelemben a fénykép a valóság egy részét mutatja meg, annak egy darabját közvetíti számunkra és „bizonyítéka annak, hogy egy bizonyos dolog megtörtént.”⁶ Mindezek ellenére a társadalomtudományi gondolkodás kétségeket támaszt a fotóval szemben, nem tartja objektívnek, hiszen csak az egyik aspektusát adja vissza a körülöttünk rejlő világnak, önkényes szelekció eredménye,⁷ konvencionális rendszerként fogható fel, amely rögzít és ábrázol, szelektál és ugyanakkor körül is határol.⁸

A néprajzi fotózásnak pontosan meghatározható elmélete vagy módszertana nincs, a szabadtéri fotózás elterjedésétől kezdve vált bevett gyakorlattá, hogy az antropológus a terepen fényképet készít a helyszínen. Kezdetben arra használják a fényképeket, hogy szóra bírják az adatközlőt, főleg jegyzet szerepét tölti be a kép, emlékeztetőként szolgál, miután a kutató hazatér. Az antropológusok által készített képek nem mutatnak nagy különbséget a turisták vagy utazók által készített képekhez képest, így nem beszélhetünk antropológiai fotózási stílusról.⁹ A kutatás során készített vagy kapott fotókat az asszimiláció vizsgálata kapcsán igyekszem értelmezni és általuk részletesebb információkhoz jutni a kérdést illetően.

Találkozás a vend közösséggel

Kétvölgy iránti érdeklődésem még 2005-ben kezdődött, amikor részt vettem – akkor még művelődésszervező hallgatónaként – egy őrési kiránduláson Kiss Judit szociológus szervezésében, és magával ragadott az a nyitottság és bizalom, amely az egyszerű körülmények között élő emberekből áradt a látogatók felé. Tíz évvel később antropológusként elhatároztam, hogy szervezek egy kutatócsoportot, és feltárom Kétvölgy kulturális sajátosságait, hagyományait, megfigyelem a vend közösség csoportkohézióját és egyéb társadalmi folyamatait. Azért esett a választás a magyar-osztrák-szlovén hármashatár mellett található Kétvölgyre, mert a társadalomtudományi gondolkodást egyre jobban foglalkoztatja az identitásbeli határzónák jelensége, mely feltehetően ebben a lokalitásban is szerepet játszik. Egy kétnyelvű és kettős identitással bíró közösségben nem csupán a kultúrán belüli különbségek hangsúlyosak, hanem a kulturális határ¹⁰ kérdése is fontossá válik.¹¹

⁴ Seidman 2002: 17.

⁵ Béres 2004: 186.

⁶ Sontag 1981: 12.

⁷ A fotó egy átírás eredménye Bourdieu szerint, amely csak azokat a vizuális tulajdonságokat ragadja meg, amelyek az adott időpontban és nézőpontban élénk táruul.

⁸ Bourdieu 1982.

⁹ Ruby 1996. Etnográfiai képek publikálására Bateson és Mead *Balinese Character-e* (1942) és Gardner és Heider *Gardon of War-ja* (1968) a két legismertebb példa.

¹⁰ A határ fogalmát kimerítik mindazon helyek, ahol a másságukat feladni nem kívánó kultúrák kerülnek egymással kölcsönhatásba. (Alvarez–Collier, 1994.)

¹¹ Ilyés 2008.

A kutatási projekt 2011 őszén kezdődött, amikor is az antropológus mellett szociológus, kommunikáció szakos hallgató, néprajzos és egy filmes is a terepre ment.

A kultúrával való találkozás mindig meghatározó pillanata a terepmunkának: amíg Levinas¹² megközelítésében alapvető eseményként jelenik meg¹³, addig Malinowski naplójában problémás kérdéssé válik.¹⁴ A kétvölgyi emberek szeretettel, ugyanakkor kíváncsian várták a faluba érkező kutatócsoportot; a közösségről készülendő könyv keltette fel igazán az érdeklődést, melynek védnöke lett Doncsecz András polgármester is. Lakóhelyként elsőként az egyik helyi panzió, majd az apátistvánfalvai¹⁵ paplak szolgált. A terepmunka két éven át folyik majd, jelenleg a kezdeti szakaszában tart. A korábbiakban már hangsúlyozott alapos megismerés mellett a Clifford Geertz által megfogalmazott „divided existence”¹⁶ állapotával is szembesültünk, amikor is az antropológus egyrészt megpróbál benne élni a másik kultúrában, másrészt pedig még a saját kultúrájában is meghatározza önmagát, mintegy a két kultúra között reked, meglehetősen marginális szerepe lesz.

1. Kép

Kétvölgy látképe (Fotó: Tóth Judit Gabriella, 2011)

¹² Emmanuel Levinas a Másik ideáját, mint az egyetlen és megismételhetetlen létezés ideáját jeleníti meg.

¹³ Kapuscinski 2004.

¹⁴ Online elérhető forrás: Malinowski, Bronislaw: *Baloma. Válogatott írások*. Részletek. A nyugati félsziget argonautái. <http://www.freeweb.hu/sztebmi/malinowski.rtf> (2008.12.27.)

¹⁵ Apátistvánfalva Kétvölgytől mintegy 4 km-re található, így nem okozott problémát, hogy egész nap a faluban tartózkodjunk, és csak estére térjünk haza. A munka szempontjából ez azért lényeges, mert csak hosszabb helyben tartózkodás által tehetünk szert olyan tudásra, amely feltárja a vend közösség kulturális és egyéb sajátosságait.

¹⁶ Geertz 1988: 130. Magyar megfelelője: kétarcú megfigyelési mód.

Asszimiláció képekben

Korábban már említettük, hogy a Kétvölgy ezer arca címet viselő projekt egyik központi témája a falubeli vendek asszimilációs folyamatainak a feltárása és értelmezése. Az asszimiláció szó mind a latin, mind a német nyelvi hagyományokban megtalálható. A latin *assimulo* ige valaminek egy valami más dologhoz történő hasonlóvá válását fejezi ki, amely az utánzás eszközével valósul meg.¹⁷ Az asszimilációs folyamat egy másik csoport tudáskészletének elfogadását jelenti, melynek alapfeltétele a nyelv, a szokások és a közösség történelmének az ismerete. A másik kultúra hagyományainak elsajátítása egy olyan bonyolult viselkedéssorozaton keresztül valósul meg, amely az utánzáshoz hasonlítható; azért érdekes folyamat, mert azonnal nem fedí fel az asszimilálódó közösség vagy népcsoport szándékát, azaz, hogy elfogadról vagy elkülönülésről van inkább szó az adott csoport vagy személy esetében.¹⁸ A német szóhasználat az *Aneignung* főnevet használja, amely valaminek a belsővé tételét fejezi ki; köthető a hegeli értelmezéshez, aki minden olyan folyamatot asszimilációnak nevez, amelyben „egy organizmus a számára külsőlegesen adott, nem szervesen velejáró jelenséget, mint szubjektívet, bensővé tett lényeket képes elsajátítani, vele azonosulni”¹⁹. Elmélete alapján az asszimiláció három típusát különíthetjük el: elsőként kiemeli az asszimilált dolog iránti érzékenységet, másodsorban gyakorlati viszonyt tartja a folyamatot, míg a harmadik értelmezésben művészi ösztönként jelenik meg.²⁰ John Tukey úgy tartja, hogy a módszerekkel kapcsolatban az igazán fontos kérdés a miértben rejlik és nem a hogyan mögött.²¹ Ha egy módszerről bizonyosságot nyer, hogy elvezet egy kérdés felderítéséhez és megválaszolásához, az nagy valószínűséggel alkalmazható egy kutatás során. A kétvölgyi terepmunkán a sokak által megkérdőjelezett fotóantropológia lett az a módszer, amely nagy mértékben segítette a munkát és ugyanakkor új távlatokat is nyitott.

Kétvölgy múltját tekintve csupán kísérletek történtek az erőszakos asszimilálásra, de ez akadályokba ütközött, egyrészt mivel a vendek többségben éltek itt, másrészt nem tették magukévá a magyarok kultúráját, nyelvét vagy éppen gondolkodásmódját; az identitás megvállása a mai napig így van, változás egyedül a nyelvhasználatban történt: erőteljes nyelvváltást mutat a közösség. *„Az az igazság, hogy a falu többsége még mindig szlovén, azaz vend, a kettő egy és ugyanaz, bárki bármit mond. Kb. 10% az, aki nem szlovénnek tekinthető. Sajnos azonban nem mindenki beszél az anyanyelvét, fiatalok közül gyakorlatilag én, meg az idősebbik bátyám az, aki beszél, de a fiatalok közül is azért tudnék mondani olyat, aki kötődni igyekszik a szlovénséghez, például két lány közreműködik szlovén színjátászó körben.” (D. Á.)*

Az asszimilációs folyamatok feltárása előtt mindenképpen tisztázni kell, hogy az etnikai csoport egy olyan közösség, amelynek tagjai „külső megjelenésük vagy szokáserkölcseik alapján – esetleg mind a kettő – hasonlósága alapján, vagy a gyarmatosításhoz és vándorláshoz fűződő hasonló emlékek miatt szubjektíve meg vannak győződve közös leszármazásukról, és oly módon ápolják és terjesztik ezt a szubjektív hitet, hogy annak fontos közösségképző szerepe lesz [...] teljesen mindegy, hogy fennáll-e a közös leszármazás –

¹⁷ Biczó 2009.

¹⁸ Amikor az egyén vállalja egy másik csoporthoz való tartozását, annak szokásainak, nyelvének és történelmének magáévá tételét, felelősséget vállal, hiszen ezáltal elkötelezett lesz egy csoport irányába.

¹⁹ Biczó 2009: 42.

²⁰ Hegel 1979.

²¹ Moksony 1999.

vérségi összetartozás ténye.”²² A kisebbségi csoport tagja csupán a csoport tagjai számára átörökíthető tradíciókkal, szokásbeli normákkal rendelkezik, és olyan attitűdöt mondhat magáénak, amely hasonló értékeket és pszichológiai jeleket hordoz, ugyanakkor közös vallást és nyelvet is feltételez a közösséggel. „A csoport kulturális megkülönböztetése olyan elkülöníthető morfológiai-kulturális jegyek alapján történik, amelyeket a csoport saját kultúrájából mások számára látni hagy.”²³ Az etnikai csoportban élheti meg identitását az egyén, azonban a csoporthoz való tartozás egyéni döntés kérdése, ennek függvénye a kisebbségi lét megtartása vagy éppen beolvadása egy másik kultúrába.

Az asszimiláció megfigyelésének elengedhetetlen feltétele a család származásának pontos felvázolása és a családfák visszavezetése, amilyen régi időszakra csak lehet. Mivel előzetesen nem rendelkezünk cenzussal vagy bármilyen egyéb olyan adatsorral, amely a lakosság létszámát, névsorát vagy éppen nemzetiségi hovatartozását foglalja össze, a temető az a hely, ahol a leggyakrabban előforduló családnevekre bukkanhatunk a terepen. A kétvölgyi temető Ritkaháza területén található, és egyik jellegzetessége, hogy a sírfeliratok a bejáratnak úgymond „háttal” helyezkednek el, azt a látszatot keltve, mintha az eltávozottak búcsút inténének az itt maradottaknak. Az igazság azonban a következő: „*Ritkaházán azért állnak befelé a temető sírjai, mert az ősi egyházközség Nagydolány (Dolenci) felé néznek. 1919-ig ahhoz a templomhoz tartoztak az itteniek, Permise Istvánfalvához mind a mai napig. Ritkaháza azt követően Felsőszölnökhöz tartozott és tartozik ma is, de 87 óta Apátra járnak ők is templomba. A hagyomány viszont a temetőben megmaradt: Dolány felé tájolják a sírokat.*” (D. Á.)

2. Kép

A kétvölgyi temető. (Fotó: Tóth Judit Gabriella, 2010)

²² Weber, 1992: 96.

²³ Bindorffer, 2001: 22.

A temető fejfáiról egyértelműen kiderült számunkra, hogy a falu ősi családnevei a Doncsecz (ennek több nyelvváltozata, mint Dancsecz, Doncsecs, Dancsecs, Doncsesz, Dancsesz), Talabér, Stájér, Serfecz vagy a Trájber.

3. Kép

A Serfecz család nyughelye (Fotó: Tóth Judit Gabriella, 2010)

A környék legelterjedtebb családneve az előbb említett Doncsecz, amelynek különböző változataiban jól megfigyelhető a betűváltás, ami arra ösztönzött bennünket, hogy azt feltételezzük, egyfajta magyarosítási törekvések indulhattak be a szlovénok körében. Ezt később az interjúk is alátámasztani látszóttak, bizonyítva, hogy ennek oka egyrészt politikai, másrészt a magyarok számára könnyebb kiejtés volt, ez utóbbi jelzi a két kultúra egymáshoz való közeledését. „A temetőinkben vannak anyanyelvi sírfeliratok, valaha sokkal több volt ebből. Amikor azonban felújításra került számos sír, a hozzátartozók már magyar feliratot készítettek, mert mindenki tudta, a besúgók figyelik ezt is.” (T. B.) „Hogy mi ennek az oka? A magyarok nehezen tudták kimondani a szlovén neveket, kedvezni akartunk nekik, miközben észre sem vettük, hogy szép lassan magyar neveink lesznek.” (G.B.) A helyiek elmondása szerint ez a magyarosodási törekvés, még ha a vendektől ered is, és nem az idegen kultúra igyekezett kieroszakolni, erősen meghatározóvá vált és már érzelmi kérdést is jelent, ha temetkezésre kerül sor. „Mi családközpontunkban az apai dédszüleimnek és ükapámnak van vendül sírfelirata, nagyapám azonban a 80-as években már a feleségének és magának magyar feliratú sírt készített. Az anyai nagy- és dédszüleimnél, akik szintén már a második világháború után haláloztak el, szintén magyar a felirat. Az apám sírjára is az anyám GÖRCSÖSEN ragaszkodott, hogy magyarul legyen a felirat.” (D. Á.)

4. Kép

Doncsecz Mária nyughelye (Fotó: Tóth Judit Gabriella, 2010)

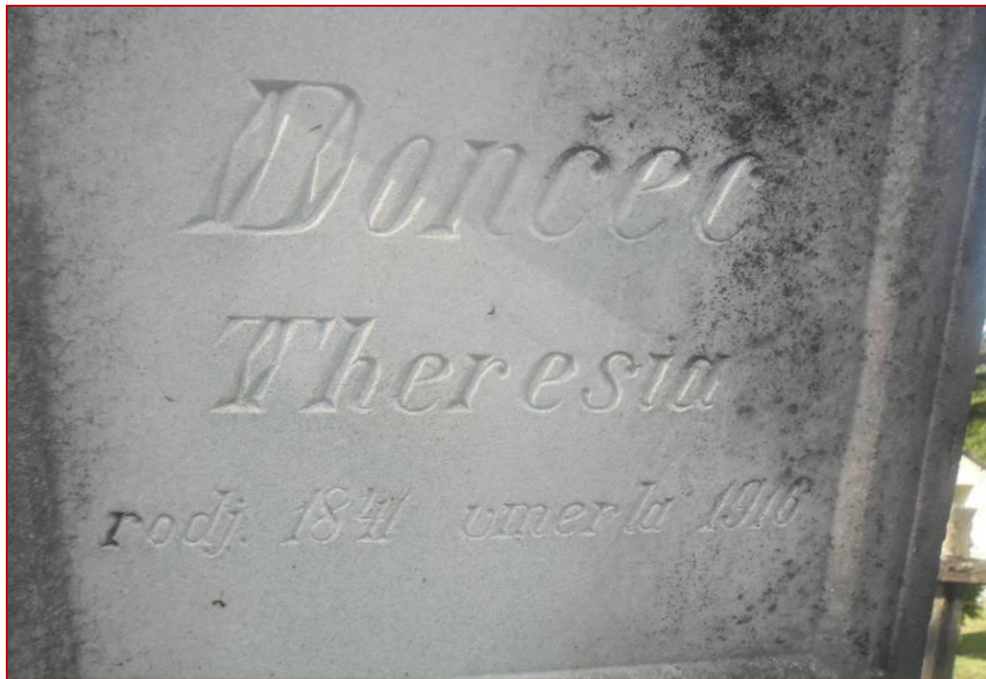
5. Kép

Doncsecs Mária nyughelye (Fotó: Tóth Judit Gabriella, 2010)

6. Kép

Doncec Theresia nyughelye. Eredeti vend sírfelirat. (Fotó: Tóth Judit Gabriella, 2010)

A temető egyik különlegessége az ott álló kopjafa együttes, amelyet – ahogyan az országban máshol is – 1956 emlékére állítottak; az eseménysorozat kimondottan a magyar történelem részét képezi, a szlovén nemzetiség számára mégis fontos. Ez a momentum szintén a magyarokhoz való közeledésre utal, és előrevetíti a Másik elfogadását.

7. Kép

Kétvölgyi kopja, felirattal. (Fotó: Tóth Judit Gabriella, 2010)

A terepen készített fotók hívták fel a figyelmünket a nyelvi asszimilálódás egy fontos pontjára, amely a nevekben a betűk felcserélésével vette kezdetét, és azóta egyre inkább jellemző lesz a helyi vendekre: egyre inkább vesznek át magyar szavakat az idősebbek, akik még beszélnek vendül, a fiatal generáció pedig már kizárólag magyar nyelven kommunikál, hiába is tanulja a szlovén nyelvet az iskolában. A temetőben készített fotók nélkül nem biztos, hogy felfigyeltünk volna a nyelvi asszimilálódás ilyen fontos jeleire. Módszertani szempontból megállapítható, hogy Alvin Langdon Coburn nyomán a fotó valóban a gyorsítás eszköze²⁴, és Lewis Hine definíciójával egy olyan emberi dokumentumként értelmezhető, melynek fő funkciója abban rejlik, hogy fenntartsa a jelen és a jövő múlttal való kapcsolatát.²⁵ A fényképek nem a valóságot teszik közvetlenül hozzáférhetővé, hanem a valóság képét. Csak élettörténeti összefüggésben írhatók le és ezen összefüggések alapján magyarázhatók; továbbá az élettörténeti összefüggés csak a retrospektív emlékezésben rekonstruálható, az elmondott élettörténet szubjektív és objektív interpretációs kerete és a fotók (családi) használati értéke nem választható el az elbeszélő aktuális személyes vagy társadalmi helyzetétől.²⁶

A családi fotótár vizsgálata során azonosító interjúkat²⁷ alkalmaztunk: öt olyan generációt lehetett elkülöníteni a családnevekben előforduló betűváltozások kapcsán, amelyek a családi albumokban is előfordulnak:

- ◆ Doncsecs generáció 1880-1970
- ◆ Dancsecz generáció 1900-1945
- ◆ Doncsecz generáció 1850-1920
- ◆ Doncsecz generáció 1930-1980
- ◆ Doncsecz generáció 1950-2000

A családi leszármazásról való beszélgetés közben tisztázódnak olyan neveléstani kérdések, mint az identitás átörökösítéséhez kapcsolható férfi és női szerepek, és a generációs hierarchia. Kétféleképpen a nagyszülők a gyermekeiktől várták, hogy tovább adják a vend tudatot az unokáknak, azok pedig hol megtették ezt, hol nem. *„Ők is úgy adták át a szlovén identitást [...] ők átadták a szüleimnek, a szüleimtől meg azt várták el, hogy ezt teljesen adják át nekünk, de ez csak félerészt sikerült. Később a nagyszülők nehezteltek is emiatt a szülőkre, de viszont ők idősek voltak és nem érezték, hogy erejük lenne a gyerekek erre való nevelésére.”* (D. Á.)

Barthes feltevése, miszerint a fotó osztályozhatatlan²⁸, a mi kutatásunk esetében nem nyert bizonyosságot, mivel tudtuk, hogy mit, azaz kiket keresünk, azokra az emberekre voltunk kíváncsiak, akiknek a nevével a fejfákon talákoztunk, és akiket a családi albumokban meg is találtunk ugyanolyan megjelöléssel a képek hátoldalán, mint a temetőben a sírokon. A fényképek és a hozzájuk kapcsolt élettörténet alátámasztja azt az elképzelést, hogy a két kultúra lassan közeledni kezdett egymáshoz a 20. század elején; ennek bizonyossága a betűváltozások, melyek önmagukban még nem jelentik egy önálló nyelvváltozat kialakulását vagy nyelvváltást sem. A képekhez társított időszakok viszont egyértelműen mutatják, hogy bizonyos

²⁴ Sontag 1981.

²⁵ Sontag 1981.

²⁶ Kallinich 2000: 60.

²⁷ Az azonosító interjú hivatott arra, hogy az idegen kultúrából érkező kutató megfelelően tudja értelmezni a fotográfiát. „A fényképek tartalmi azonosítására szolgáló interjúk segítségével tehát tulajdonképpen a kultúra nem-lefényképezhető területeiről is nyerünk ismereteket.” (Kunt 2000: 220)

²⁸ Barthes 1985.

években ugyanaz a család több vezetéknevet is viselt, valószínűleg nem egységesen próbálták a neveket a magyar igényekhez igazítani. „Az eltérő családnevek okát nem ismerem, nem is beszélt róla nagyanyám sem, ők tudták, hogy összetartoznak, nem csináltak ebből különösebb problémát.” (T. K.)

A nyelvi asszimiláció első lépcsőfokának tekinthetjük ezeket a vezetéknev-módosulásokat, de érdemes azt is megnézni, hogy a hétköznapi beszélt nyelvben mennyire érvényesül a magyar hatás.²⁹ Az anyanyelv egy olyan meghatározó alapja a kisebbségi létnek, melyre az etnicitás épülhet. Kétfölgyön ez nem valósul meg, az öregek még beszélik a nyelvet, a középkorúak egy része is, de a fiatalok közül csupán egy ember használja. „Sajnos azonban nem mindenki beszél az anyanyelvét, a fiatalok közül gyakorlatilag én meg az idősebbik bátyám az, aki beszél.” (D. Á.) Az idézett adatközlő a Nyugat-Magyarországi Egyetem szlavisztika szakos hallgatója és pályáját anyanyelvének kívánja szentelni, nem csak értelmezi a különböző nyelvészeti érdekességeit, hanem oktatni is próbálja a fiatalok körében. Gyakran látogat Szlovéniába, tartja a kapcsolatot kinti rokonokkal, és azon munkálkodik, hogy még elméleti síkon se jelentsen az ország nyugati határvonala akadályt abban, hogy szlovén tudatát teljes értékben kiélhesse, és azt tovább adja. „Szeretném egyebek között dokumentálni a vend nyelv kétfölgyi nyelvjárását.” (D. Á.)

Lassú beleolvadás

Kétfölgy vend közössége azon ritka nemzetiségi csoport közé tartozik, ahol működnek olyan társadalmi attitűdök, amelyek az asszimiláció gyorsulása ellen hivatottak hatni. A családfák feltérképezése és a családi albumok megtekintése során derült arra is fény, hogy a helyiek belterjességgel próbáltak az asszimiláció ellen hatni; találkoztunk olyan 23 éves fiatalemberrel, aki még egyenes ágról származó unokatestvérek gyermeke. Valószínűleg nem ő az egyedül példa erre, erről a párválasztás kapcsán elhangzott mondatai árulkodnak: „Ismerkedni? Nehéz. Szlovén lányt szeretnék magamnak, de a környéken bárhol próbálkozom, általában kiderül, hogy az illető a rokonom...” (B. T.) Az antropológia ismer olyan társadalmakat, ahol előírják a rokonok egymással való házasodását.³⁰ A rokonsági csoportok kapcsolatrendszerre és viselkedési normái kötöttek, és ezen szabályrendszeren keresztül „védik meg a csoportot a széteséstől”.³¹

A kutatás jelen szakaszában még nem lehet relevánsan elemezni a belterjesség kérdését és következményeit a faluban, de mindenképpen védekező mechanizmusként tekintünk rá, ugyanakkor egyértelmű számunkra, hogy további kutatómunkára van még szükség ebben az irányban. A csoportkohéziót erősítő attitűd a szlovénnyelvű szent mise látogatása, mely az asszimiláció ellen hat, mivel olyan kétfölgyiek is látogatják, akik nem beszélik a nyelvjárást vagy éppen magyarként azonosítják önmagukat. A vallás különös forrása lehet az egyén és a csoport a világról és önmagáról, illetve ezek kapcsolatáról szóló megnyilatkozásának. „A vallás és az identitás rokon fogalmak: mindkettő a lét alapvető kérdéseire keresi a választ, mindkettő fontos szerepet vállal az egyén és az emberi közösségek identifikálásában, kötődései megerősítésében, értékei kifejlesztésében.”³² A kétfölgyiek nagy része katolikus és a felekezeti hovatartozás egy közösséggé kovácsolja a vendeket és a magyarokat. A vallásnak

²⁹ Egy kétnyelvű kultúra tagjaként az ember előbb-utóbb választás elé kerül, hogy melyik nyelvet is vallja a sajátjának. Péntek János kényszerkétnyelvűségnek nevezi a kettős identitással bíró családok nyelvhasználatát. (Péntek 1996: 36)

³⁰ Ha etnikai szinten vizsgáljuk a yanomamöket, ők is ilyen közösséget tudhatnak magukénak.

³¹ Eriksen 2006: 129.

³² Gereben 1999: 128.

kiemelkedő szerep jut a nemzetiségi lét kifejezésében. A katolicizmus összeköti, egybeolvasztja a két népet, lehetővé teszi a nemzeti tudáskészletben való részesedést, és a szlovén identitásérzést erősíti. „A közös szakrális nyelv, rítusok egyesítik a nemzet tagjait.”³³

Bár a kétvölgyiek nagy része katolikus, a betelepültek között akad néhány protestáns család. „Vasárnap és ünnepnapokkor járunk szentmisére, mostanában egyre jobban hangozunk az anyanyelvi istentiszteletre, sőt szeretnénk fordítani a bibliát és egy új imakönyvet is vendre, ebben én is benne vagyok.” (D.Á.)

8. Kép

Az apátistvánfalvai templom. (Fotó: Tóth Judit Gabriella, 2010)

9. Kép

Vend imakönyv. (Fotó: Tóth Judit Gabriella, 2010)

³³ Bindorffer 2007: 74.

A nyelv megőrzésének nagy szerepet tulajdonít interjúalanyom, mégis problémás annak továbbadása. A falu gyermekei Apátistvánfalva két-tannyelvű, tehát nem csupán nyelvet tanító szlovén nemzetiségi iskolájába járnak, ahol a nyelven kívül népismeretet is tanulnak. *„Fontosnak tartjuk a nyelv megőrzését. Sajnos ma már a családokra ez nem jellemző, hogy otthon beszélnének, még az idősebbek sem nagyon, mert az unokák nem értik. A vend nyelv kérdését nem egyszerű megérteni, mi az irodalmi szlovén nyelvet oktatjuk, míg ők otthon egy különös nyelvjárással találkoznak.”* (G. P.) Érdekes módon ugyanez a nemzetiségi nyelvvvel kapcsolatos attitűd a bükkszentkereszti szlovák embereknél is megjelenik, a család otthon sem beszél, bár a gyerekek szlovák nemzetiségi, nyelvet oktató iskolában tanulnak, de a család egy teljesen egyedi tótnak nevezett nyelvjárást beszél. Bükkszentkereszten ebből következően felgyorsult az asszimiláció és a község elindult az identitásváltás útján.³⁴

Összegzés

A kutatás jelen szakaszában kijelenthető, hogy a kétvölgyi vend közösség erőteljes nyelvi asszimilációt mutat, de olyan erős csoporttudattal rendelkezik, amely akadályozza a folyamat gyorsulását. Amennyiben a folyamatot gátolni igyekvő viszonyulások, mint a szent misére járás, a vend nyelvjárás felkutatása és az iskola dominánsnak tűnő nyelvoktatása a későbbiekben is fennmarad és hatékonyan bizonyul, esély mutatkozik arra, hogy az asszimiláció folyamata a jelenlegi szinten megreked. Az asszimiláció kutatása során alkalmazott fotóantropológiai megközelítés bizonyítja, hogy a fénykép felvállalt módon is lehet a mindennapi élet képe azzal, hogy az adatközlő azt a kutató rendelkezésére bocsátja és megmutatja, hogy miként is él vagy élt. A fénykép szervezői funkcióval is bír, maga alakítja az időt és a teret azon túl, hogy a vizualitáson keresztül az egyén identitását gyakorolja mind a saját, mind társadalmi szintjén. A terepen készített fotók arra ösztönöznek bennünket, hogy a rögzített anyagok további tanulmányozásával olyan verbálisan rejtett információkhoz jussunk, amelyekhez más módon nem lehetne hozzáférni. A fénykép valóban egyszerű és megismételhetetlen, értelmezéséhez elengedhetetlen a kommunikatív használati összefüggések feltárása.

10. Kép

Kétvölgyi lakóház képe (Fotó: Tóth Judit Gabriella, 2010)

³⁴ Lásd bővebben: Tóth 2010.

Irodalom

- Barthes, Roland (1985) *Világoskamra*. Budapest, Európa Kiadó.
- Béres, István (2004) Megjegyzések a családi fotográfiáról (úgy is, mint múzeumi tárgyról). In: Fejős Zoltán (szerk.) *Fotó és néprajzi muzeológia. Tanulmányok*. Budapest. 183–196.
- Biczó, Gábor (2009) *Hasonló a hasonlónak*. Pozsony. Kalligram.
- Bindorffer, Györgyi (2007) Egyház, vallás, etnikai identitás. In: A. Gergely András – Papp Richárd (Szerk.) *A szakralitás arcai*. Budapest, Nyitott Könyvműhely. 63–78.
- Bourdieu, Pierre (1982) A fénykép társadalmi definíciója. In: Horányi Özséb (szerk.) *A sokarcú kép. Válogatott tanulmányok*. Budapest. 226–244.
- Clifford, James (1999) Az etnográfiai allegóriáról. In: N. Kovács Tímea (Szerk.) *A kultúra narratívái*. Budapest, Kijarat.
- Eriksen, Thomas Hylland (2006) *Kis helyek – nagy témák. Bevezetés a szociálanropológiába*. Budapest. Gondolat Kiadó.
- Geertz, Clifford (1988) *Works and lives. The anthropologist as author*. Stanford/California, Stanford University Press.
- Gereben, Ferenc (1999) *Identitás, kultúra, kisebbség*. Budapest, Osiris–MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Ilyés, Zoltán (2008) Mezővilágok. Etnikus interferenciák és nemzeti affinitások térbeli mintázatai a Kárpát-medencében. Budapest. Lucidus Kiadó.
- Kallinich, Joachim (2000) Fotográfia és élettörténet. In: R. Nagy József (szerk.) *Családi album. Vizuális antropológiai szöveggyűjtemény I*. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó.
- Kapuscinski, Ryszard (2004) Találkozás a Másikkal – a XX. század kihívása. *Európai utas*. 4. 2–4.
- Kunt, Ernő (2000) Útmutató fotóantropológiai kutatáshoz. In: R. Nagy József (szerk.) *Családi album*. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó.
- Malinowski, Bronislaw: *Baloma. Válogatott írások. Részletek. A nyugati félsziget argonautái*. <http://www.freeweb.hu/sztebmi/malinowski.rtf> [2008.12.27.]
- Moksony, Ferenc (1999) Gondolatok és adatok. Társadalomtudományi elméletek empirikus ellenőrzése. Budapest, Osiris.
- Péntek, János (1993) Szociolingvisztikai dilemmák. *Korunk*. 9. sz.
- Radcliffe-Brown, A. E. (1952) *Structure and Function in Primitive Society*. Glencoe (IL), Free Press.
- Ruby, Jay (1996) Visual Anthropology. In: LEVINSON, David – EMBER, Melvin (ed.) *Encyclopedia of Cultural Anthropology*. New York, Henry Holt and Company, vol. 4. 1345–1351.
- Seidman, Irving (2002) *Az interjú, mint kvalitatív kutatási módszer*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Sontag, Susan (1981) *A fényképezésről*. Debrecen.

Bánóczy Eszter, Kabai Imre és Kovássy Katalin

A „KÖRTE”

*„Az osztály fogalma sohasem maradt
hosszú időn át ártatlan fogalom... mindig
kialakult sajátos robbanékonysága.”*

(Dahrendorf 2004: 110)

Bevezető

A fenti Dahrendorf idézetnek különös aktualitása van az utóbbi időkben – köszönhetően a BBC 2013-as nagyszabású kísérletének és az ehhez kapcsolódó magyar „Osztálylétszám 2014” kutatásnak.¹ Ez utóbbi szinte „berobbant” a június 12-ei közzététele után a magyar köztudatba. Napokig több online és nyomtatott orgánus címlapján szerepeltek a kutatók egyes megállapításai, a „Körte” régen látott heves vitákat ébresztett a szélesebb közvéleményben.² Számunkra elsősorban az eredeti BBC kutatás és annak – szokatlanul heves, néhol indulatos – szakmai vitája³ bír különös jelentőséggel, hiszen a fentiekben említett rétegződés-kutatási modellek elméleti és módszertani alapkérdéseihez kapcsolódik. Már-már emlékeztet bennünket a Davis és Moore versus Tumin „csörtére” 1953-ból!⁴

Az alábbiakban először ismertetjük a BBC kutatásainak fontosabb megállapításait, ezt követően sorra vesszük az említett kritikai megjegyzéseket, majd a magyar „Körte” egyes jellegzetességeit ismertetjük – kitérve olyan stratifikációs kérdésekre is, amelyek kimaradtak az idézett szakmai vitákból.

¹ Lásd erről: Róbert 2014.

² A teljesség igénye nélkül, nyomtatott sajtó: Népszabadság (2014. 06. 13.), Vasárnapi Hírek (2014. 06. 22.); internetes hírportálok: ADÓZÓNA HU (2014. 06. 12.), Hajdú Online (2014. 06. 23.), HETEK HU (2014. 06. 20.), HR Portál HU (2014. 06. 16.), MAS-EDU HU (2014. 06. 18.), NAPI HU (2014. 06. 12.), NETWORK TM (2014. 06. 13.), ORIGO HU (2014. 06. 12.).

³ Gondolunk itt Savage et al. (2013) eredeti cikkére válaszként született publikációkra (Bradley, Dorling, Mills és Rollock 2014-ben a *Sociology GB* 2014 június 3-án megjelent számában „Class Debate” 429–462. oldalakon megjelent cikkek), majd a válaszra: Savage et al. (2014).

⁴ Dawis–Moore (1945), illetve Tumin (1953).

Elméleti alapvetések

A BBC modelljének bemutatása előtt fontosnak tartjuk, hogy röviden összefoglaljuk: tulajdonképpen mit is kutatunk?⁵ A társadalom szerkezetének – a státus, a rétegződés, illetve a strukturális viszonyok leírásának – tudniillik mindmáig nincs egységes, általánosan elfogadott módszertana, sem elmélete a szociológiai irodalomban.

A *társadalmi státus* Kolosi Tamás által javasolt – a hazai társadalomkutatásban legelterjedtebb – definíciója az egyének és családok tipikus élethelyzete az egyenlőtlenségi rendszerben – sok szempontból rokon a Max Weber által használt *Stände* főnévvel vagy *ständlich* melléknévvel, amennyiben az életkörülmények által meghatározott helyzetről van szó. Lényegében erre a fogalmi megközelítésre épít a nemzetközi szociológiai státus-irodalom. Lényeges különbség a két megközelítés között, hogy Kolosi Tamás (1984) például az életfeltételek minden releváns elemét belefoglalja definíciójába, nem csak a munka, a gazdaság világtól függő tényezőket.

Többé-kevésbé közmegegyezéssel használja a nemzetközi szakirodalom az 1930-as évek óta a *társadalmi rétegződés* fogalmát is, amely a marxi osztályfogalom egyik alternatívája volt (a „réteg” fogalmának bevezetése a szociológiába elsősorban Theodor Geiger nevéhez fűződik). Legáltalánosabb értelemben a társadalmi rétegződés a társadalomban élő egyének és csoportok hierarchikus rangsorolásának módja. A lényegi különbségek ezen fogalom operacionalizálása során kerülnek elő.

A *társadalmi struktúra* fogalmával kapcsolatban rendkívül sokféle megközelítés ismert, ezeknek a csoportosítása is komoly feladat. Példaként álljon itt Peter Blau kísérlete, amelyet az Amerikai Szociológiai Társaság 1974. évi kongresszusára készített. (Blau 1976) Egyfajta behaviorista megközelítésben a társadalmi viszonyok konfigurációjaként, a pozíciók és a szerepek együtteseként értelmezik a társadalmi struktúrát (Coleman, Homans és Merton). A funkcionista megközelítés szerint a társadalmi struktúra az értékek és normák intézményesültsége, az az alap, ahonnan az emberek magatartása és kapcsolatai absztrahálhatók (Parsons, Lipset és Bottomore). A harmadik megközelítés az emberek differenciált társadalmi pozícióinak sokdimenziós terét tekintik a társadalmi struktúrának (Cosser, Lenski és Blau).

A másik alapvető különbség abban mutatkozik, hogy a társadalom aleggységei közötti viszony *valóságos társadalmi viszony*, vagy egy elméleti modell elemei közötti *logikai viszony* (Radcliffe-Brown az egyik, míg például Lévi-Strauss a másik álláspontot képviseli). További csoportosítási szempont a struktúra-felfogások között a *súlypont*: vagy az elsődleges csoportokon belüli személyközi kapcsolatok *mikroszociológiai* elemzésére koncentrálnak (ide sorolható Homans csereelmélete, vagy Merton státuskészlet- és szerepkészlet-elemzése), vagy a társadalom egészének különböző részei közötti kapcsolatokat a részek differenciálódása alapján magyarázza (ez utóbbi „*makroszociológiai*” megközelítésre példa Parsons vagy Marx rendszere).

Megállapítható, hogy az egyes konkrét társadalmi stratifikációs kutatások *nem mindig köthetők világosan valamely megközelítési szinthez*: egyes kutatók – szinte „öntudatlanul” – felváltva használják hol az osztályszerkezeti, hol a hierarchikus megközelítések valamelyikét, míg mások tudatosan dolgoznak a szintek kombinációjával. Tanulságos Robert Erikson és John Goldhorpe álláspontja e kérdéssel kapcsolatban: úgy gondolják, hogy bizonyos társadalmi jelenségek vizsgálata során „[...] *semmilyen abszolút értelemben nem élvez elsőbbséget egy osztályszerkezeti megközelítés egy hierarchikussal szemben*”, sőt, a kettő „*összeegyeztethető*” bizo-

⁵ Lásd erről bővebben: Kabai Imre – Kovássy Katalin (2013) „RÉTEGZÖDÉSMODELL 2.0” 2. Egy új rétegződésmódel vázlata. In: *Kultúra és Közösség* 2013/III. szám. MTA Budapest. (pp. 85–96.) (Interneten: http://www.kulturaeskozosseg.hu/pdf/2013/3/2013_3_08.pdf Letöltés ideje: 2014. 09. 23.)

nyos kompromisszumok felvállalása mellett, de „[...] jó ok van arra, hogy minden egyes tanulmányban egyik vagy másik megközelítés előnyben részesüljön.” (Erikson–Goldhorpe 1987: 30)

A társadalom tagozódásához kapcsolódó fogalmakat kutatásaink során a Kolosi Tamás által javasoltak szerint használjuk. Ha nem egyértelmű a megközelítés szintje, akkor a „tagozódás”, vagy a „stratifikáció” kifejezéseket alkalmazzuk. Kolosi az 1984-ben megjelent könyvében a következő csoportosítási lehetőséget javasolja.

- ◆ *Státuscsoportokba* sorolhatjuk a nukleáris megfigyelési egységeket (egyének, családok) az egyenlőtlenségi rendszerben elfoglalt hely alapján, a definiáló dimenziók a releváns, társadalmi értéktartalommal bíró különbségek minél tágabb köre.
- ◆ *Rétegződésnek* nevezzük a viszonykijelölő kategóriák mentén kialakított csoportosítást, ez esetben a definiáló dimenziók lényegesen szűkebb köréről van szó, azokat az egyenlőtlenségeket vonjuk be, amelyek más egyenlőtlenségek okaiként nevezhetők meg.
- ◆ Végül *struktúrának* nevezzük a társadalmi újratermelési folyamatokban elfoglalt hely alapján való csoportosítást, azaz csak a legfontosabb, a társadalom életére meghatározó jelentőséggel bíró strukturális tényezőket vonjuk be modellünkbe. Az 1. táblázat még szemléletesebbé teszi ezt a fajta megközelítési módot.

1. táblázat

A társadalom tagozódásának kutatási folyamata

Előfeltételek (elméletek, paradigmák)		Az egyenlőtlenségek dimenziói	A viszonykijelölő kategóriák	A társadalmi újratermelés mechanizmusai
↓				
Empirikus elemzések	Nukleáris megfigyelési egységek (egyének, családok)	Státuscsoportok	Rétegződés	Struktúra

Forrás: Kolosi 1984: 8.

A tagozódás kutatásának – Kolosi által javasolt – logikája tehát a következő: ha ki tudjuk választani azokat a legfontosabb társadalmi egyenlőtlenségi tényezőket, amelyek minél teljesebb körben leírják a társadalom tipikus élethelyzet-csoportjait, ezek mentén az egyének és a családok státuscsoportokba rendezhetőek (a hasonló paraméterekkel leírható vizsgálati alapegységek alkotják az egyes *státuscsoportokat*⁶, vagy „élethelyzet-csoportokat” – lásd ennek részletes leírását: Kolosi 1982, 1984, 2000).

Ha ki tudjuk választani azokat a viszonykijelölő kategóriákat, amelyek alapján elkülönített csoportok a legjobban illeszkednek a státuscsoportokkal jellemzett egyenlőtlenségi rendszerhez (a társadalmi *rétegek* csoportjaihoz jutunk – a Ferge-féle rétegződésmodell megítélésünk szerint sok szempontból e kísérlet „legkiérleltebb” változata; Ferge 1968).

Végül, ha fel tudjuk tární a társadalmi viszonyok újratermelődésének folyamatát, illetve az ezt meghatározó tényezőket, akkor ezek mentén kijelölhető egy olyan csoportszerkezet, amely a legjobban illeszkedik a társadalom rétegződéséhez (a strukturális csoportok vagy társadalmi osztályok rendszere építhető így fel – itt Kolosi „L-modelljét” említhetjük; Kolosi 1982).

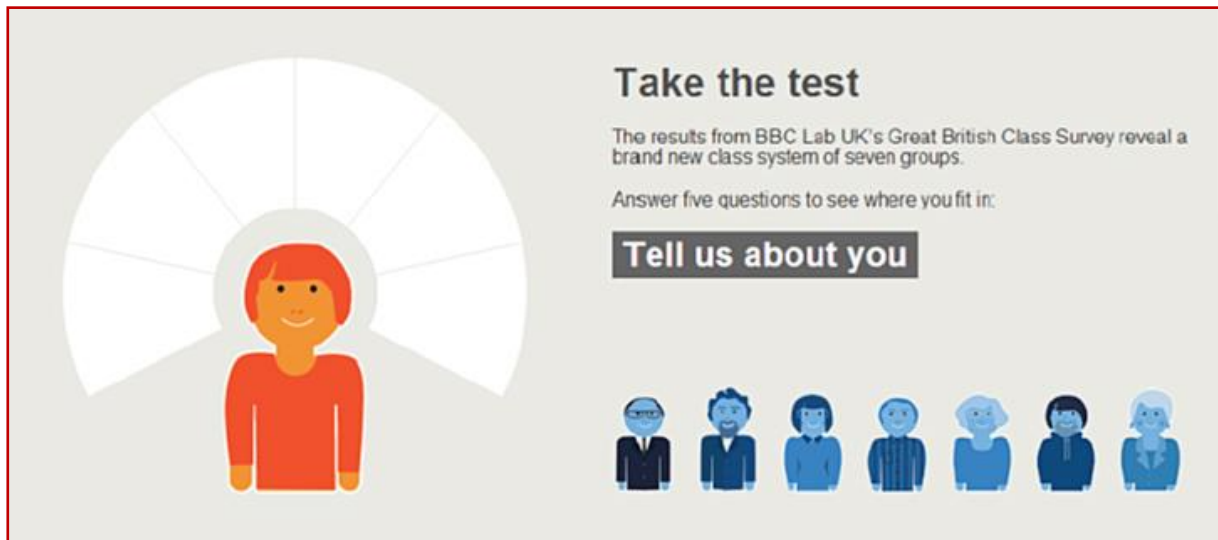
⁶ Andorka a tankönyvében Kolosi Tamás definícióját veszi át: „[...] a státuscsoport az olyan egyének vagy családok csoportja, akik az általa [Kolosi] használt hét dimenzióban együttvéve hasonló helyzetben vannak.” (Andorka 2006: 158)

A BBC „Great British Class” modellje

A BBC által kezdeményezett vizsgálat Nagy-Britanniában zajlott 2011 és 2013 között, amelynek különös jelentőséget ad az a tény, hogy a valaha megvalósult legnagyobb volumenű társadalomtudományi kutatás! Több mint 160 ezer brit felnőttet sikerült bevonniuk a kérdőíves adatfelvételükbe az Interneten.⁷ (1. ábra)

1. ábra

A BBC „Great British Class Calculator”-a az Interneten

Forrás: *The Great British Class Survey* <http://www.bbc.com/news/magazine-22000973>

A nagyszabású kérdőíves vizsgálat lebonyolításának az volt az elsődleges indoka, hogy – az alkotók szerint – „az elmúlt évtizedben nagymértékben megújult az érdeklődés az osztálytagozódás iránt, a növekvő társadalmi egyenlőtlenségek bizonyítékait látva.”⁸ A kutatást a BBC vezető brit, francia és norvég egyetemek szociológusaival⁹ közösen készítette 2011 és 2013 között, az eredményeket Great British Class Survey (továbbiakban GBCS) címen publikálták 2013. április 2-án a *Sociology* című brit szaklapban.¹⁰

A GBCS előkészítése során a kutatók Bourdieu tőkeelméletét használták („fogalmi fegyvertárának továbbfejlesztését” ígérik), vagyis azt tették vizsgálat tárgyává, hogy a gazdasági, társadalmi és kulturális tőke birtoklása miként befolyásolja Nagy-Britannia társadalmi

⁷ Lásd The Great British Class Calculator: What class are you? Interneten: <http://www.bbc.com/news/magazine-22000973> (Letöltés ideje: 2014. 06. 22.) Ezzel a bevezető mondatl „csábítják” az olvasókat: „A hagyományos brit társadalmi osztálytagozódás, amely a felső-, közép- és a munkásosztályt foglalja magába, elavultnak tűnik, a 21. században már nem tükrözi a modern foglalkozási vagy életstílus-csoportokat.” Ha válaszolnak a feltett kérdésekre, megtudhatják, melyik osztályba tartoznak a kutatók által definiált hét közül.

⁸ Savage et al. 2013: 2.

⁹ A kutatók: Mike Savage (London School of Economics, UK), Fiona Devine (University of Manchester, UK), Niall Cunningham (University of Manchester, UK), Mark Taylor (University of York, UK), Yaojun Li (University of Manchester, UK), Johs. Hjellbrekke (Universitetet i Bergen, Norway), Brigitte Le Roux (Université Paris Descartes, France), Sam Friedman (City University London, UK), Andrew Miles (University of Manchester, UK).

¹⁰ Lásd: Savage et al. 2013.

tagozódását. A kutatás során 161.400 fő válaszait gyűjtötték össze interneten keresztül (lásd a kérdéseket alább a 2-4. ábrákon), illetve ezt kiegészítették egy párhuzamosan készített országos reprezentatív survey kutatással is. A szerzők meggyőződése, hogy a társadalmi egyenlőtlenségeket e két módszer párhuzamos használatával képesek modellezni és leírni, illetve hogy a foglalkoztatási, oktatási és földrajzi eltérések figyelembe vételével hiteles eredmények születtek, amelyek – ahogyan fogalmaznak – „páratlan betekintést nyújtanak a 2011-12-es évek társadalmi egyenlőtlenségeinek rendszerébe.”¹¹

Vizsgálatuk eredményei nyomán kijelentették, hogy a két hagyományos társadalmi osztályon (a széles közép- és a munkásosztályon) kívül további öt, korábban nem definiált osztályt lehet azonosítani. Ezt az öt osztályt ugyan meglehetősen komplikált a hagyományos szociológiai kereteken belül értelmezni, azonban az új konstrukció mintegy „felfedi” Nagy-Britannia társadalmának polarizációját, és „megmagyarázza” az osztályok fragmentálódásának növekedését.

Elemzésük öt lépésből állt. Első lépésként áttekintették, hogy analízisük „milyen tekintetben járul hozzá az osztály-elemzések megújításához”. Majd az említett két adatfelvételt ismertették. Harmadik lépésként leírták a Bourdieu-féle három tőkefajta empirikus mérésének módját. Negyedik lépésként – amelyet a szerzők a legfontosabbnak tartanak – bemutatták, miként alkalmazták „a három tőke kombinált elemzése érdekében látens osztály-analízist”, létrehozva az új társadalmi osztály-modellt. Végül ismertették az általuk megtalált hét osztályt, bemutatva, ezek hogyan kapcsolódnak a hagyományos (nem, életkor, iskolázottság, foglalkozás stb. szerinti) társadalmi csoportokhoz. Mindezeket követően megfogalmazták legfontosabb következtetéseiket.

A GBCS modell elméleti alapvetései

A szerzők szerint első lépésként nagyon fontos definiálni, hogy „mit tekintünk társadalmi osztálynak.” Marx elmélete¹² szerint egy-egy társadalmi osztályhoz tartozás a termelőeszközkhöz való viszony alapján határozható meg. Ez alapján három társadalmi osztályt lehet megkülönböztetni:

1. termelőeszközökkel nem rendelkezők (proletárok);
2. saját maguk eltartására épp elegendő termelőeszkővel rendelkezők (kispolgárok);
3. annyi termelőeszkővel rendelkezők, hogy bémunkásokat foglalkoztatnak (tőkések).

Ehhez a felosztáshoz kapcsolódóan a társadalomkutatók hosszú ideig a végzett munka típusa alapján határozták meg a különböző társadalmi osztályokat. Ennek az elméleti modellnek a megalkotói még mindig a termelőeszközök birtoklását tekintették alapnak, amelyhez a munka hierarchikus világában elfoglalt helyet kapcsolták, létrehozva így a „legalul” (szakképzetlen fizikai munkások) és a „legfelül” (magasan képzett szakemberek) között összesen hét különböző osztályt.

Az 1970-es évektől kezdve a szociológusok körében megjelenő kritikus megközelítéseknek köszönhetően új lendületet kapott az osztálymodell-elmélet. A Goldthorpe (és ezzel párhuzamosan hazánkban Ferge Zsuzsa) által kidolgozott modellben az egyének „foglalkoztatási helyzete” (vagy „a végzett munka jellege”) adta meg az osztályhelyzetet (pontosabban a „rétegeket” vagy „munkajelleg-csoportokat”).¹³ Ezek mentén hét osztályt

¹¹ Savage et al. 2013. 2. p.

¹² Lásd erről: Marx 1867, illetve Dahrendorf 2004 [1957].

¹³ Lásd fentebb az elméleti alapvetéseinket.

határoztak meg, amelyben különbséget tettek munkaadó és alkalmazott, illetve a munkaszerződések milyensége között is. Azt is figyelembe veszi az elmélet megalkotója az osztályhelyzet leírásánál, hogy pl. a különböző képzettségű, beosztású szakemberek, illetve a vezető beosztásúak más-más kapcsolati rendszerrel rendelkeznek.

A GBCS szakemberei a Goldthorpe és munkatársai által kidolgozott „osztály-elméletet” vették alapul. Ugyanakkor ezen elmélet több hiányosságára is felhívták a figyelmet. Megállapították, hogy Goldthorpe osztály-elmélete elsősorban a munkakapcsolatok azon funkcióira koncentrál, amelyek „igazán meghatározzák az osztály kapcsolatokat”, miközben nem terjed ki például a szerintük legalább ilyen lényeges „kulturális fogyasztási mintákra”.

A következő hiányossága, hogy „közepes méretű” országos reprezentatív mintákon alkalmazták, így az egyes – kisebb elemszámú – társadalmi csoportok (mint pl. az „elit”) nem elemezhetőek. Empirikus modelljeiknek ez a hiányossága különösen szembeűnő a „kategorális matematikai-statisztikai módszerek” (mint pl. a log-lineáris elemzések) alkalmazásakor, amelyek elfogadható elemnagyságot igényelnek.

A harmadik kritikus pont a szerzők szerint az, hogy Goldthorpe modellje csupán a foglalkozási csoportok közötti mozgásra koncentrál a társadalmi mobilitás vizsgálatokor, holt „a jövedelemcsoportok közötti mozgások” olykor ennél fontosabb folyamatokra utalnak.

A negyedik hiányosságot ott vélték tetten érni, hogy a feminista kritikusok által a foglalkozásnak, mint „az osztályhoz tartozás egyetlen mérőeszközének” az értelmezése kizárt minden más, akár szimbolikusan, akár kulturálisan befolyásoló tényezőt. Itt úgy vélték, hogy például a kulturális szempontok figyelembe vételével, „érzékenyebb” elemzésekre lenne szükség.

Végül ötödik hiányosságként Goldthorpe-ék „EGP sémáját” nevezik meg, amelyet a társadalmi mobilitással kapcsolatban sokan használnak. A kritikusok úgy gondolják, hogy hiányzik e séma azon képessége, amely „a horizontális törések kimutatásakor” fontos, így például „a fix fizetésű középosztályról” túl homogén leírást ad. Ugyanakkor „túlzásba viszi” a szellemifizikai felosztást, amikor a „termelő munkások” és a „szolgáltatók” között nagyobb különbségeket feltételez a valóságosnál.

Mindezeket számba véve, szükségesnek tartották egy új, többdimenziós stratifikációs modell megalkotását és bevezetését. Ekkor került a figyelmük középpontjába Bourdieu „mezőelmélete”. Ahogy a szerzők fogalmaztak: „[...] az osztályok nem csupán gazdasági jelenségek, hanem mélységesen érintettek a társadalmi reprodukció és a kulturális különbségek formái által” (Savage et al. 2013: 5) – és ezt a fontos, új mozzanatot modelljük felépítéséhez „a három tőke birtoklásához kapcsolódó osztályhatárok” (u.o.) definiálása szolgáltatta. Ugyanakkor Bourdieu elméletét meglehetősen nehézkes volt az empirikus kutatásuk kérdőívében operacionalizálni, hiszen nagyon ritkán tettek fel eddigi vizsgálataik során átfogó kérdéseket az emberek társadalmi és kulturális tőkájével kapcsolatban és mindezek mellett nagyméretű mintára volt szükség.

Elteltekintve az előre látható nehézségektől a BBC Lab UK¹⁴ és a Current Affairs Department¹⁵ munkatársai úgy határoztak, hogy vállalkoznak egy web-kutatás lebonyolítására, amelyben a társadalmi osztályokat vizsgálják. A BBC 2001 óta futtat egy interaktív felmérést az interneten keresztül, amelynek 2009-ben a BBC Lab UK vette át a felügyeletét. Az internetes felmérés 2011. január 26-án indult és a BBC által biztosított óriási nyilvánosságnak

¹⁴ Lásd erről bővebben: <http://www.bbc.co.uk/labuk/> (Letöltés ideje: 2014. 07. 22.) „**Lab UK** is a **BBC** Website where you can take part in groundbreaking science experiments.”

¹⁵ A „Current Affairs Department” az ABC Radio egyik műsorirodója; lásd erről bővebben: http://en.wikipedia.org/wiki/ABC_News_and_Current_Affairs#ABC_Current_Affairs (Letöltés ideje: 2014. 07. 22.)

köszönhetően 2011. július végére 161.400 online kitöltött kérdőív állt a kutatók rendelkezésére. (Lásd a nyitólapot az 1. ábrán)

Ugyanakkor éltek a gyanúperrel, hogy az önkitöltős kérdőívek által alkotott minta nem lesz reprezentatív. Éppen ezért egy jól ismert kutató céget, a GfK-t felkérték, hogy végezzenek el egy kisebb, de országos reprezentatív survey vizsgálatot. Erre 2011. áprilisában került sor, összesen 1026 fővel készült személyes kérdőíves interjú, amely területi és a főbb szocio-demográfiai ismérvek mentén reprezentálta a brit felnőtt lakosságot. Hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a kutatók félelme nem volt alaptalan: több tekintetben is eltért a két minta összetétele (míg például a felső vezetők alaposan felülreprezentáltak a web-es mintában – tényleges arányuk a felnőtt populációban 4,8 százalék, míg a minta 17,9 százalékát alkották –, ugyanakkor a szakképzetlen munkásoknál az ellenkező tendencia volt megfigyelhető: 14,5 versus 3,2 százalék).

Arra ügyeltek a vizsgálatok szervezői, hogy mindkét kutatás során ugyanazok a kérdések szerepeljenek a kérdőívekben. A „gazdasági tőke” fogalmához kapcsolódóan a 2. ábrán olvasható kérdéseket tették fel az internetes felületen. Mint látjuk, a kutatók kíváncsiak voltak a válaszadó háztartásának rendszeres éves nettó jövedelmére, az ingatlan(ok) tulajdonformájára és értékére, valamint a háztartási megtakarítások nagyságára.

2. ábra

Great British Class Survey – BBC kutatás 1. kérdőívora: „Gazdasági tőke”

The screenshot shows a web-based questionnaire interface for the 'Great British Class Survey'. At the top, there are four navigation tabs: 'Economic £' (selected), 'Social', 'Cultural', and 'Your result ✓'. Below the tabs, the user is identified as 'You' with a profile icon. A central graphic features a stylized person with a circular gauge around them, where colored wedges represent their details. To the right of the person, there are three questions with radio button options:

- What is your annual household income after taxes?** (Total income for you/spouse/significant other)
 - Under £10k
 - £10-25k
 - £25-50k
 - £50-100k
 - Over £100k
- Do you own or rent a property?** (Value of all property owned/mortgaged by you/spouse/significant other)
 - Own
 - Rent
 - Under £125k
 - £125-250k
 - £250-500k
 - Over £500k
- Do you have any savings?** (Pensions, shares, ISAs etc)
 - None
 - £0-10k
 - £10-25k
 - £25-50k
 - £50-100k
 - Over £100k

At the bottom, there is a 'NEXT' button with left and right arrows. A note at the bottom left states: 'Coloured wedges represent your details, select icons to find out more.'

Forrás: „The Great British Class Survey” <http://www.bbc.com/news/magazine-22000973>

A következő web lapon a „társadalmi tőke” mérésére alkalmas kérdések szerepeltek. (3. ábra) A kutatók arra voltak e kérdés csoportban kíváncsiak, hogy a válaszadók milyen foglalkozási csoportokhoz tartozó emberekkel tartanak rendszeresebb társadalmi kapcsolatot.

3. ábra

Great British Class Survey – BBC kutatás 2. kérdéssora: „Társadalmi tőke”

You

Economic £ **Social** **Cultural** **Your result ✓**

Which of these people do you know socially?
Select all the people who you know

☐ Secretary	☐ Farm worker
☐ Nurse	☐ Chief executive
☐ Teacher	☐ Software designer
☐ Cleaner	☐ Call centre worker
☐ University lecturer	☐ Postal worker
☐ Artist	☐ Scientist
☐ Electrician	☐ Lorry driver
☐ Office manager	☐ Accountant
☐ Solicitor	☐ Shop assistant

Coloured wedges represent your details, select icons to find out more.

< NEXT >

Forrás: „The Great British Class Survey” <http://www.bbc.com/news/magazine-22000973>

A kutatók arra voltak e kérdéscsoportban kíváncsiak, hogy a válaszadók milyen foglalkozási csoportokhoz tartozó emberekkel tartanak rendszeresebb társadalmi kapcsolatot. Mint a 4. ábrából is leolvasható, igen széles a spektrum.

Végül a „kulturális tőkét” a 4. ábrán látható módon operacionalizálták. Egyszerűen azokat a kulturális aktivitásokat kellett kiválasztania a válaszadónak, amelyeken „részt vesz” (itt is igen széles a skála a „hip-hop” zene hallgatásától a kézműves foglalkozásig).

4. ábra

Great British Class Survey – BBC kutatás 3. kérdéssora: „Kulturális tőke”

You

Economic £ **Social** **Cultural** **Your result ✓**

Which of these cultural activities do you take part in
Select all of the activities you do sometimes or often

☐ Go to stately homes	☐ Exercise/go to gym
☐ Go to the opera	☐ Use Facebook/Twitter
☐ Listen to jazz	☐ Socialise at home
☐ Listen to rock/indie	☐ Go to museums/galleries
☐ Go to gigs	☐ Listen to classical music
☐ Play video games	☐ Do arts and crafts
☐ Watch sports	☐ Watch dance or ballet
☐ Go to the theatre	☐ Listen to hip-hop/rap

Coloured wedges represent your details, select icons to find out more.

< NEXT >

Forrás: „The Great British Class Survey” <http://www.bbc.com/news/magazine-22000973>

Amint a válaszadó végére ért a kérdőívnek, a következő oldalon megtekinthette az „eredményt”, vagyis azt, hogy ő történetesen melyik osztályba tartozik a hét közül. (5. ábra)

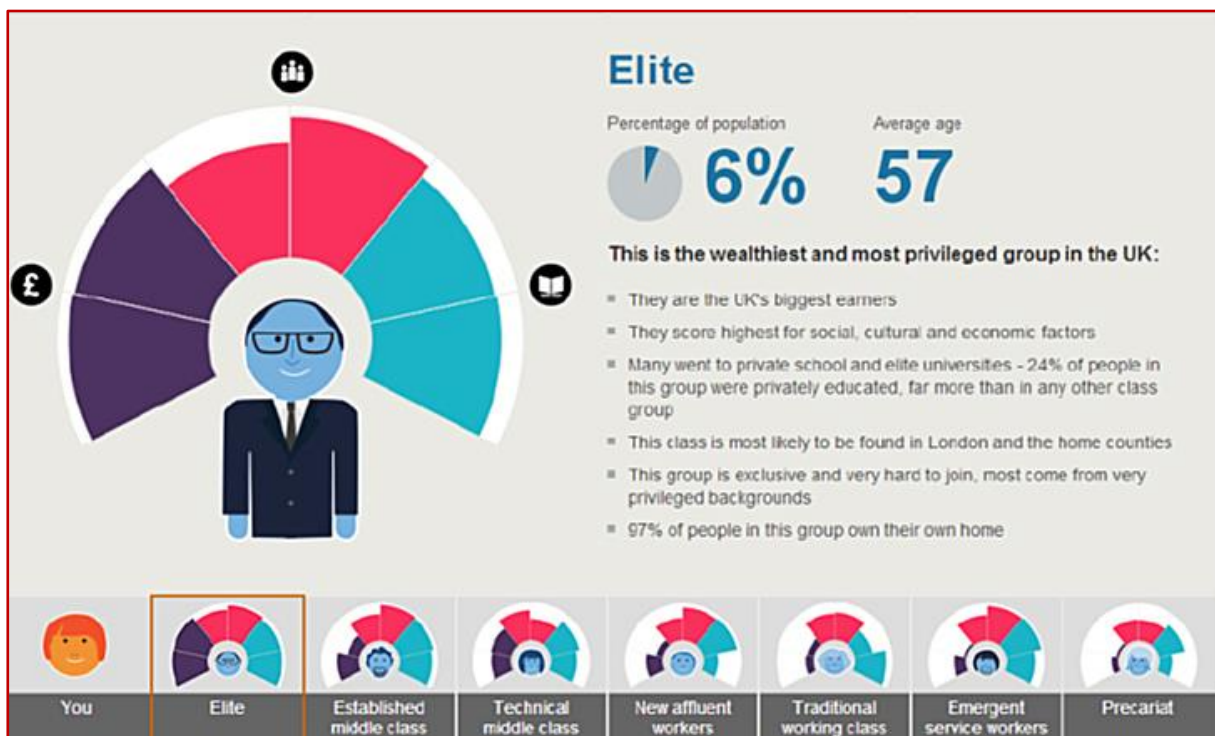
Minden osztály esetében megadják a kutatók a csoport arányát a brit felnőtt népességén belül, adnak egy leírást a három tőke indikátorai mentén (a jövedelemtől a lakóhelyen keresztül az iskolázottságig).¹⁶

A két minta között ez esetben is nagyok a különbségek: miközben a felső osztály („Elite”) aránya a GfK-nál 6 százalék, addig a GBCS web-es mintájánál 22 százalék; az ellenkező póluson (a „Precariat” esetében) még látványosabb az eltérés: 15 versus 1 százalék. (lásd a Mellékletet a tanulmány végén)

A kutatók cikkük végén kifejezik azt a reményüket, hogy osztálymodelljük „új erőforrásoknak bizonyul” majd azon szociológusok számára, akik a jövőben megkísérlik feltárni „a brit társadalom többdimenziós, összetett jellegét.” (Savage et al. 2013: 28)

5. ábra

Great British Class Survey – BBC kutatás „Eredménye”

Forrás: *The Great British Class Survey* <http://www.bbc.com/news/magazine-22000973>

A GBCS modellel kapcsolatos kritikai észrevételek – és a reakciók

A kutatás hatalmas („lélegzetelállítóan nagy” – írják a szerzők) sajtónyilvánosságot kapott Nagy-Britanniában, és rengetegen foglalkoztak vele (soha nem volt még ekkora visszhangja annak, amit szociológusok „üzentek a társadalomnak”). A szakmai fogadtatása ugyanakkor

¹⁶ Lásd erről bővebben: Savage et al. 2013: 12. vagy a SAGE honlapján („Largest class survey reveals polarised UK society and the rise of new groups.” (2013. 04. 03.) Forrás: http://www.uk.sagepub.com/aboutus/press/2013/apr/3_apr3.htm (Letöltés ideje: 2014. 06. 21.).

meglehetősen ambivalens, elutasító volt. A továbbiakban ezeket a kritikákat, illetve a BBC-nek az ezekre adott válaszait összegezzük.¹⁷

Az észrevételek elsősorban az osztály fogalom használatára összpontosultak. Colin Mills a kritikájában¹⁸ ebben a tekintetben igen erősen fogalmaz: szerinte a BBC GBCS osztálytipológiája egy „elmélettől független adat-összekotrési gyakorlat” („theory free data dredging exercise” – Mills 2014: 437). Úgy folytatja, hogy amit ebből levezethetnek, az csak egy „önkényes tipológia” lehet. Dolgozatában a korrekt empirikus tipológia-alkotások leírásán túl foglalkozik a kutatók adatgyűjtési stratégiájával is, amelyet szintén elhibáztatnak tart (önkitöltős kérdőívek – kombinálva egy kisebb kvótás mintával, amely méreténél fogva „gyenge forrás” ahhoz, hogy erre alapozzák „induktív építményüket”, hiszen nem kizárt, hogy „egy nagyobb mintán több osztály körvonalazódik.” (Mills 2014: 439, 444)

De kíméletlen a GBCS következtetéseivel kapcsolatban is: „nem képesek helyesen értelmezni saját eredményeiket” (Mills 2014: 437), majd arról ír, hogy amikor a kutatók saját adatai nem azt mutatják, amit reméltek (ti. hogy a különféle kulturális jelenségek „osztályképző jelentősége” csekély), akkor sem korrigálnak. (Mills 2014: 442) Összességében úgy véli, hogy a GBCS „egy kudarc, elméletileg és módszertanilag hibás”, így nem járul hozzá érdemben a társadalmi egyenlőtlenségek alakulásának megértéséhez. (Mills 2014: 444)

Valamelyest visszafogottabban fogalmaz Harriet Bradley.¹⁹ Elismeri, hogy a GBCS „jelentős mértékben hozzájárul” az osztály „új életre kelt szociológiai vizsgálataihoz”, kiemeli, hogy a vizsgálat „nagy társadalmi érdeklődést váltott ki”, a vállalkozásuk „merész és fogékony”, de azonnal leszögezi azt is, hogy „téves”. (Bradly 2014: 429) Kritikájában három gyengeséget emel ki. Először is a modellben az osztály megkülönböztetése „graduális” (Angelusz Róbert értelmezése szerint olyan releváns strukturális változó, amelyben nincsenek éles választóvonalak és hiányzik a hierarchikus tagolódás is – Angelusz 2000), nem pedig „relációs” (azaz az egyének és a csoportok interakcióit, társadalmi viszonyait leírni képes).

Összességében a GBCS nem határozza meg az egyes osztályok valós szociológiai jellegét, gazdasági viszonyrendszerüket, hanem olyan csoportokat képez (ahogy a szerző fogalmaz: „felhőket, klasztereket a társadalmi térben” – Bradly 2014: 431²⁰), amelyeket csupán az különíti el egymástól, hogy az egyes erőforrásokból (a három tőkéből) mennyivel rendelkeznek a különböző skálákon. Bradley egy saját korábbi írására²¹ hivatkozva egy másik elméleti megközelítést javasol, amelynek az a lényege, hogy egy-egy osztály olyan társadalmi kategória, amelynek tagjait szorosan összekapcsolják az őket körülvevő társadalom termelési, elosztási és fogyasztási szabályai, továbbá e gazdasági, anyagi tényezőkön túlmutató mélyebb társadalmi kapcsolatrendszerek is (pl. a lakóhelyi minták, az életmód, az oktatási tapasztalatok).

Úgy gondolja, hogy ez a „komplex, dinamikus osztálymodell” alkalmasabb lehet a brit társadalom változó viszonyainak szociológiai megragadására. A szerző kitér cikkében a kísérlet egyes módszertani problémáira is, így például kiemeli, hogy a kulturális tőke mérésekor alkalmazott indikátorok kiválasztása „igen szelektív, ezért torzítanak az

¹⁷ Lásd Bradley, Dorling, Mills és Rollock cikkeit a *Sociology GB* 2014 június 3-án megjelent számában („Class Debate” 429–462.), majd a választ: Savage et al. 2014.

¹⁸ Mills 2014: 437–444. Már a cikk címe is meglehetősen „vitriolos”: The Great British Class Fiasco.

¹⁹ Bradley 2014: 429–436.

²⁰ Az alfejezet címe: The Basic of Class: It’s Economy Stupid!

²¹ Bradley Harriett (1996) *Fractured Identities: Changing Patterns of Inequality*. Cambridge: Polity Press. Hivatkozás: Bradley 2014: 432.

eredmények.” Szerinte amikor például a kutatók a munkásosztály kultúrájának „negatív kilátásai”-ról írnak, a nem megfelelően kiválasztott empirikus mutatókból kiindulva fogalmaznak meg helytelen következtetéseket.

Nicola Rollock cikkében²² elsősorban a „fekete-fehér rasszok” között meghúzódo mély társadalmi különbségek vizsgálatára koncentrálnak. Kiemeli, hogy maga Bourdieu sem fordított ezekre a kérdésekre figyelmet – így a GBCS kutatások során nem vetődött fel „még a szándéka sem” e problémák társadalomtudományi tisztázásának. (Rollock 2014: 445, 449)

A szerző meggyőződése, hogy „a méltányosság és a valódi társadalmi mobilitás” szenved csorbát e – „fehérek uralta” – társadalmakban. Így – véleménye szerint – a modell egy „kritikátlan elméleti lencse”, amely újabb példája egy olyan „társadalmi közmegegyezésnek”, amelyet a fehér emberek „alattomos módon és csendben elfogadtak.” (Rollock 2014: 449) Szerinte ez egyfajta „önvédelem”, hiszen nem kerülnek így felszínre azok a társadalomszerkezeti hiányosságok, amelyek „sebezhetővé teszi őket” illetve „aláássák a kiváltságukat”. Külön figyelmet szentel a színes bőrű középosztálybeliek vizsgálatának és empirikusan is kimutatja, hogy köreikben igen nagy az „ambivalens” osztályidentitással rendelkezők aránya.

Danny Dorling – bizonyos értelemben „külső szemlélőként”, hiszen szakmáját tekintve geográfus – is elismerte cikkében²³, hogy a BBC osztálymodellje óriási nyilvánosságot kapott a médiában, de inkább csak Nagy-Britanniában – így szerinte ez a vita „egy provinciális brit téma” maradt. (Dorling: 452) Kétségtelen ugyanakkor, hogy a nagy nyilvánosságot kapott viták révén mind többen foglalkoznak azzal a fontos kérdéssel, hogyan érthető meg napjaink társadalmi viszonyai, így segítve a hétköznapi emberek eligazodását.

A szerző szerint is ez egy fontos hozadéka a vállalkozásnak, hiszen minél többet gondolkodnak az emberek társadalmi viszonyrendszerükben, annál közelebb juthatnak ahhoz, hogy előbb megfogalmazzák, majd megvalósítsák azt, amit szeretnének elérni az életben. Ugyanakkor abbéli kétségeit is kifejtette cikkében, hogy ezzel az osztályismével „még egy postai irányítószámot kaptunk”, amely lehetőséget ad egy újabb fajta „címkézésre” – és ez vajon hogyan segít abban, hogy „jobbá változtassuk ezt a világot”, amelyben mind inkább nő a megosztottság, a társadalmi bizonytalanság és a jövedelmi-vagyoni egyenlőtlenségek.

A BBC GBCS kutatói a kritikákra adott válaszukban²⁴ – elsőként ezt emelhetjük ki – maguk is elismerték, hogy vannak bizonyos „előre látott hiányosságok, korlátok” a kutatásukban. Szerintük lényeges négy kérdést különválasztva kezelni a bírálatok kapcsán, hogy „ne mosódjanak össze”. Ezek a következők: (1) mik azok az értékek, amelyeket a „hét osztály” modell javaslati képviselnek; (2) mennyiben releváns a nagy internetes felmérések és a kisebb survey-k együttes alkalmazásának módszertana; (3) mik a perspektívái a Bourdieu javasolta osztály analízisnek; végül (4) hogyan különíthető el a GBCS „akadémiai” („tudományos”) és „lakossági” („laikus”) fogadtatása?

Az osztályfogalom szerintük valóban súlyos kérdéseket vet fel mind a politika, mind a tudomány különböző területein. Azt gondolják, hogy ez a cikk felhívta a figyelmet arra, hogy szükség van foglalkozni az osztályfogalommal – és remélik, hogy ezzel elősegítik a társadalomról való közös gondolkodás elterjedését, a szociológia térhódítását, ami a szociológusoknak is közös ügyük. A vitatott osztály-elméletet a BBC három oldalról közelítette meg, határolta el:

²² Rollock, 2014: 445–451.

²³ Dorling 2014: 452–462.

²⁴ Savage et al. (2014) *On Social Class, Anno 2014*. Interneten: <http://soc.sagepub.com/content/early/2014/06/06/0038038514536635.full.pdf> (Letöltés ideje: 2014. 07. 22.)

- (1) Felfogásuk szerint az osztály egy „diszkrét változó”, amelyet jól körül kell határolni. Véleményük szerint ők ezt azzal tették meg, hogy különválasztották azoktól a tulajdonságoktól, amelyekkel kapcsolatba hozható (pl. nem, kor, lakhely, etnikai hovatartozás). Emiatt nem igazán érthető számukra Mills kritikus hozzáállása.
- (2) Olyan tényezőket kerestek, amelyek osztályképzőek lehetnek. Különböző tulajdonságok alapján különítették el az osztályokat. Több javasolt megközelítést is számításba vettek, így jutottak arra a következtetésre, hogy osztályalakító tényezők többek között a kulturális hagyományok, a nemi, faji, illetve etnikai hovatartozás is. Ez Rollock észrevételeihez köthető.
- (3) Véleményük szerint az osztálynak van egy harmadik jelentése is, amely az ideológiai ellentét szinonimája: a befogadó „demokratikus kapitalista” társadalom építőköve, szemben az „egyenlőtlenségekkel teli kapitalizmussal”.

Kritikusaikat igen széles spektrumban értékelik: míg Mills esetében az „ellenséges” („hostility”) jelzőt használják, addig Bradley-re a „szkeptikus”, Dorling-ra és Rollock-ra a „tőprengőt”. (Savage et al. 2014: 2) Az „ellenséges szenvedélyeket” elsősorban azzal magyarázzák, hogy korábban az „Office of National Statistics” egyfajta monopolhelyzetet alakított ki a saját „NS-SEC modelljével”, és a GBCS ezt a monopóliumot veszélyezteti („ez nem egyszerűen egy tudományos vita”). Külön kiemelik, hogy a „konkurensok” eddigi tevékenységének koránt sem sikerült ekkora érdeklődést kiváltania, mint az övékének.

Azzal nyugtatják a szerzők az olvasókat, hogy a 2013-ban megjelent cikk csupán az első eredményeket közölte, reményeik szerint egy egész kiadvány-sorozat teszi majd közzé a részletesebb elemzések eredményeit (ahogy fogalmaznak: „We need to play a longer game” – Savage et al. 2014: 3).

Amit az egyik legnagyobb eredménynek tekintenek: visszavonhatatlanul nyílt viták tárgyává tették a társadalomkutatók azon korábbi kategorikus, ellentmondást nem tűrő kijelentését, hogy „az osztály halott”. És ez olyan tény, amit „meg kell ünnepelni”.

Óhatatlanul is felvetődött a kutatókban az a kérdés, hogy az ő osztálysemájuk hogyan is viszonyul az eredeti marxista/neomarxista – kizsákmányoláson alapuló – osztályelméletekhez.²⁵ Azonban ezeket a „munkaérték-elméleteket” a szerzők szerint nagyjából túlhaladták azok az újabb közgazdasági ihletésű társadalomelméletek, amelyek lényege, hogy nem feltétlenül „zéró összegű játszmák” folynak az osztályok között. Azaz nem szükségszerű az „antagonisztikus konfliktusok” kialakulása közöttük.²⁶ Ehelyett sajátos „relációs versenyek” folynak a társadalmi csoportok között, amelyek során egyes osztályok tagjai szokatlanul nagy erőforrásokat, lehetőségeket „halmoznak fel és sajátítanak el” („accumulate and acquire”), így tesznek szert egyre nagyobb előnyökre (lásd erről Savage et al. 2014: 7, továbbá Piketty 2014).

Elméletükhöz közelinek Sørensen (2000), Grusky és Weeden (2008) nézeteit tekintik. Ennek lényege, hogy miközben a felhalmozások új formákat öltenek, ezzel párhuzamosan egyes foglalkozások, „foglalkozási helyzetek magukba rejtik a jövőbeni jutalmakat, elvárásokat.” (Savage et al. 2014: 7)

Véleményük szerint ha Bourdieu elméleténél maradunk, elképzelhető egy olyan szituáció is, hogy egy személy, attól függetlenül, hogy van-e fizetett állása – kapcsolati tőkéje révén – tartozhat az elit osztályba. Ugyanakkor nem szabad a felhalmozott forrásokat a

²⁵ Lásd ezzel kapcsolatban Marx, Bourdieu, Dahrendorff vagy Wright munkásságát, de különösen érdekesek például Lenski vagy Blau „szintézis-kísérletei”.

²⁶ Lásd erről pl. Goldhorpe és Marshall 1992.

hagyományos „gazdasági tőkével” azonosnak tekinteni, hiszen az iskolai végzettség, a tudás, a képesség vagy az információ nem tekinthető annak.

A GBCS kutatói szerint a kritikusok rámutattak arra, hogy az elemzéseik során nagyon is fontos kérdésekkel foglalkoztak. Ha a társadalomtudomány további fejlődése során akár megerősítik, akár elvetik elméletüket, ők azt elfogadják. Bízunk benne, hogy hasznos a mai osztályok kialakulásának elemzése, mely nagy kihívást jelentett. Ugyanakkor messzemenően tiszteletben tartják az osztály más módon történő konceptualizálását is, és különösen hasznosnak tartják abból a szempontból is ezeket a vitákat, hogy ezek a fontos szellemi termékek mintegy „felszínre törnek”, így „nem maradnak az intellektuális silókban.” (Savage et al. 2014: 14)

Angelusz Róbert a Bourdieu-féle tőkeelmélet alkalmazásáról

A továbbiakban a GBCS talán egyik „legérzékenyebb pontjával” – fogalmazhatunk úgy is: „az Achilles sarkával” – a modell társadalomtudományi alapjait képező Bourdieu-i tőkeelméletnek a kutatók általi „értelmezésével, alkalmazásával” foglalkozunk. Angelusz Róbert 2010-ben megjelent, posztumusz tanulmányát²⁷ elemezzük, amelyben a szerző alapvető problémákat vet fel e konstrukció és alkalmazása kapcsán.

Mint Tardos Róbert Angelusz cikkéhez írt „szélgjegyzetében”²⁸ utal erre, Angelusz „komoly elméleti lehetőségeket látott benne”, ugyanakkor különösen zavarta „a fogalom sokirányú – elméleti szempontból sok tekintetben inkoherens” – alkalmazása, illetve e kísérletekben „a tőkefogalom eredeti közgazdasági értelmének” háttérbe szorítása. (Tardos 2010: 145)

De Angelusz ír az új kísérletek fogalomapparátusának „túlzott kiterjesztéséről” is, aminek következtében „parttalaná válik” a koncepciójuk, összekeverednek benne az „erőforrás” és a „tőke” fogalmi. Véleménye szerint a modellalkotó komponensek „túlterheltekké, heterogénekké válnak”, így ezek „tartalmának inflálódásával” kell számolnunk. (Angelusz 2010: 152) Megjegyezzük: ezek megfontolandó szempontok a GBCS kutatói számára is...

Kétségtelen ugyanakkor, hogy Angelusz is „némi távolságtartással”, fenntartásokkal kezelte a bourdieui-i tőke-fogalmat. Megállapította, hogy tőkefelfogása szorosan kapcsolódik az egyenlőtlenségek újratermelődési folyamataihoz (marxista struktúra-koncepciójához), így e modellből következően a kapitalista társadalmakban „eleve kizárt az egyenlő esélyek lehetősége”.

Cikkében kiemeli, hogy Bourdieu „a gyakorlat általános közgazdaságtanának” kialakítására vállalkozik, így jelenik meg a hagyományos gazdasági tőke mellett a kulturális és társadalmi tőke fogalma, amelyek „lappangó, rejtőzködő, elrejtett” formái az előbbinek a kapitalizmusban, ezzel „sokban hozzájárulnak a fennálló uralmi és osztályviszonyok fenntartásához”. (Angelusz 2010: 156)

Amit Angelusz különösen „elgondolkodtatónak” tart e koncepcióban: Bourdieu csak a kulturális tőke esetében ír „inkorporált, objektivált és intézményesült formákról”, holott szerinte „indokolt lehet a tőkeformákat mindhárom tőkénél elkülöníteni”. (Angelusz: 2010: 154) A következőkben – egy táblázat formájában – bemutatja az egyes tőkefajták „formáit és konverziós potenciáljukat”. (2. táblázat)

²⁷ Ez Angelusz tanár úr utolsó cikke, amely halála után jelent meg. Szorosan kapcsolódnak az itt kifejtett gondolatai szerzőtársával, Tardos Róberttel közösen írt korábbi cikkeikhez. Lásd pl. Angelusz–Tardos 1987, 1991, 1992.

²⁸ Tardos 2010: 144–146.

Ahogy a szerző fogalmaz: „Kétségtelen, hogy Bourdieu nem készített ilyen táblázatot, és valószínűleg lennének fenntartásai a tőkeformák ilyen kiterjesztése ellen.” (Angelusz 2010: 154) Elsősorban az „inkorporált tőke” kiterjesztése a társadalmi és – különösen – a gazdasági tőkére (pl. a „jó fellépés” vagy az „üzleti érzék” társadalomformáló jelentősége) szűrná az eredeti alkotónak a szemét. Úgy gondolja, Bourdieu mindezeket az „inkorporált kulturális tőke” fogalomkörébe utalná, és azt hangsúlyozná, hogy mindezek „részét képezik az egységes habitusnak”.

Angelusz megítélése szerint ez a megközelítés indokolt, hiszen, ahogy fogalmaz: „a gazdasági, a kulturális és a társadalmi tőke eltérő habitusokat alakít ki és feltételez.” (Angelusz 2010: 155) Itt utal a kapcsolati tőke „inkorporációs folyamatainak” speciális készség-, kompetencia-, tudáskészlet- és stíluselemeire. Vegyük például „a rétegspecifikus normák ismerete” kifejezést, amely nem könnyen azonosítható az inkorporált kulturális tőke „tudáskészlet” meglehetősen tág fogalmával. Az „intézményesült formák” leírása ugyanakkor jórészt megtalálhatóak már Bourdieu különböző tanulmányaiban is.

2. táblázat

A tőkefajták formái és konverziós potenciáljuk

	Inkorporált	Objektívált tőkefajták	Intézményes	Konverziós potenciál
Gazdasági tőke	üzleti érzék, vállalkozási-, kockázatvállalási hajlandóság	pénz, vagyon, épületek, gépek, részvények	tulajdonjog	magas
Kulturális tőke	kulturális kompetencia, jó ízlés, tudáskészlet, műveltség	könyvtár, hang-lemeztár, festmények	iskolai végzettség, bizonyítványok, titulusok	közepes
Társadalmi tőke	jó fellépés, elegancia, jó modor, humor, hatáskeltés, a rétegspecifikus normák ismerete	kapcsolatok, netwörkpozíciók és a hozzájuk tartozó erőforráspotenciál	patinás név, közismertség, hírnév, nemesség, előkelő lakhely	alacsony

Forrás: Angelusz 2010: 154.

A koncepció „számos feszültségéről, megoldatlan dilemmájáról” ír a továbbiakban a szerző. Kiemeli például, hogy amíg a gazdasági tőke esetében jól elválaszthatók, empirikusan is elkülönülnek az egyes „szociológiai szempontból eltérő csoportok” (például a tőkés, a bérmunkás vagy a tőke egyéb alkalmazottai), addig a kulturális és társadalmi tőke indikátorai „inkább graduális, illetve vertikális, mint emergens vagy nominális változók”.²⁹ (Angelusz 2010: 155) Így nem jelölhetők meg azok a hierarchikus választóvonalak, amelyek mentén a társadalmi csoportokat elválaszthatjuk egymástól. Ehhez kapcsolódóan Angelusz hiányolja azt a „közös ismérvet”, amely a klasszikus gazdasági tőkeelméletben még megvolt (az „érték-többletjéhez jutás”), és amely mentén jól elkülöníthetők voltak az egyes társadalmi csoportok.

²⁹ Itt utal a Peter Blau által kialakított „strukturális paraméterek” tipológiájára (Blau 2004 [1973]), illetve az általa továbbfejlesztett változatára (Angelusz 2000: 41). Ebben az egyes paramétereket aszerint sorolja négy csoportba, hogy van-e bennük „hierarchikus tagolódás és éles választóvonal”. (Lásd még erről Kabai 2006: 100–101.)

Szintén a bourdieau-i elmélet hiányosságaként említi, hogy jóval erősebb „az egyenlőtlenségrendszerek fenntartásának hangsúlya”, mint a – második világháború után jól megfigyelhető „középrétegesedési tendenciákat” meghatározó – vertikális mobilitási potenciálok jelentősége, így azok „túlzottan háttérbe szorúlnak” elméletében. (Angelusz 2010: 156) Ennek eredményeképpen a legutóbbi évtizedek fontosabb szociológiai mozgásai, jelenségei kevésbé vizsgálhatók.

Angelusz a tőkeelmélet „legkritikusabb pontjának” azt tartja, hogy „az erőforrások és a tőkék közötti határok elmosódnak.” (Angelusz 2010: 156) Ami a legfontosabb különbség megítélése szerint: míg bizonyos erőforrásokkal jószerivel mindenki rendelkezik, addig a tőke „erősen korlátozott, a privilégiumok közé tartozó entitás”, azaz a társadalomnak csak egy szűkebb része rendelkezik vele. De az is indokolja szerinte „az élesebb megkülönböztetést”, hogy míg minden tőke egyben erőforrás is, addig „nem minden erőforrás válik tőkévé.” (Angelusz 2010: 157) Pozitív példaként Marx azon elgondolását említi, amely szerint meg kell különböztetni „a pénzként működő pénzt a tőkeként működő pénztől”.

Itt hadd emlékezzünk meg egy szimbolikus főhajtással Mesterünkről, Angelusz Róbertről! Tardos Róbert e cikkhez írt „széljegyzetéből” idézünk:

„Ki kezeskedhetne arról, hogy egy – szűkebb vagy tágabb értelemben vett – mű minden egyes mozzanatát tekintve valóságként reprezentálja mindazon elképzeléseket, amelyekről egyedül a szerző adhatja realiztikus képet? Nem beszélve arról, hogy számos ilyen elképzelés további hosszas gondolkodás, s persze az annyira emlékeztető szakmai vagy egyszerűen személyes eszmecserék során ölthetett volna határozottabb formát – amely beszélgetések hiánya pótolhatatlan veszteséget jelent mindazok számára, akik ezeknek valamikor is részesei lehettek.” (Tardos 2010: 146)

Az MTA TK Politikatudományi intézet és a GfK „körtéje”

A BBC kutatás rendkívül kritikus fogadtatásától, illetve a felfedett hiányosságoktól függetlenül hazánkban is készült egy – a BBC sémáján alapuló – kutatás. A továbbiakban ezt mutatjuk be.

A kutatást, amely az Osztálylétszám 2014 nevet kapta, a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpontjának Politikatudományi Intézete és GfK Piackutató Intézet közösen végezte. A vizsgálati adatbázisnak 13.560 online kérdőív és 1.000 fős személyes megkérdezés az alapja, az utóbbi reprezentatív minta volt.³⁰

Ennek a kutatásnak az a jellegzetessége, hogy a résztvevők gazdasági, kulturális és kapcsolati tőkéjét igyekezett felmérni, mert ezzel – véleményük szerint – a társadalmi pozíciók hatásosabban vizsgálhatók. A gazdasági tőkét (a GBCS-hez hasonlóan) a rendszeres havi jövedelemmel, az ingatlan tulajdonlással és a megtakarítások nagyságával határozták meg. Egyetlen – bár lényeges – különbség, hogy a magyar kutatók vizsgálták az adósságokat is. Kulturális tőkén a magas kultúra, illetve az újkultúra fogyasztását értették. A kapcsolati tőkét pedig egyrészt az ismerősök száma, másrészt ezen ismerősök társadalmi helyzete alapján operacionalizálták.

A felmérés eredménye nyomán a kutatók szerint kijelenthető, hogy – az ezredfordulón megfogalmazott várakozások ellenére – nem következett be társadalmunkban a várt „közép-

³⁰ Ezzel kapcsolatban Feleky Gábor (2014) egyik cikkében megkérdőjelezte, hogyan lehet „vegyíteni” a reprezentatív és a nem reprezentatív adatokat.

osztályosodási” folyamat. A kilencvenes évek végén ugyanis a társadalomtudósok azt prognosztizálták, hogy „túljutva a rendszerváltás sokkján”, megerősödik majd a középosztály. Ez nem következett be, aminek okait vizsgálva többen jutottak arra a megállapításra, hogy elsősorban az iskolázottságbeli hiányosságok, illetve a korábbi kis- és középvállalkozói rétegek hiánya okozza. Ehhez kapcsolódóan a következőket állapította meg Tóth István György: „A privatizációs változás (nálunk volt Közép-Kelet-Európa legbrutálisabb csődtörvénye) sokszerűen tisztította ki a munkaerőpiacot, de másfelől egy nagy réteget ki is szorított a munkaerőpiacról. Az akkori politikák pedig – szerintem tévesen – nem arra építettek, hogy ezek az emberek minél előbb visszakerüljenek a munkaerőpiacra, hanem arra, hogy őket valahogy meg kell védeni. Ezért a jóléti rendszerek igyekeztek ezt a réteget tehermentesíteni, ami ugyanakkor azzal a hatással is járt, hogy ezek az emberek egyre inkább kiestek a munkaerő-piaci gyakorlatból, egyre jobban berendezkedtek a munkaerő-piacon kívüli vagy a margóján lévő létre.”³¹

Bár Magyarország tíz éve tagja az Európai Uniónak, és súlyos milliárdok érkeztek a területi hátrányok felszámolására, az országot továbbra is súlyos területi egyenlőtlenség jellemzi. Drámai, hogy gyakorlatilag lehetetlen alulról felfelé kerülni, arra „nem vezetnek utak”. A korábban is tapasztalt területi különbségek felerősödni látszanak, ahogy a kutatók fogalmaznak: „óriási a szakadék a fővárosi-nagyvárosi és a kisvárosi-falusi lakóhelyek között”.

A kutatók arra a végső megállapításra jutottak, hogy a magyar társadalom szerkezetét tekintve „körte alakú”, olyan körte, amelynek vékony a nyaka, lent ki is szélesedik, és a legalja pedig elválk a gyümölcs testétől. A levele viszont pici, és szinte nem is érintkezik a körtével. (6. ábra)

A kutatók így írják le az egyes osztályokat:³²

Az elit – a pici és elváló levél (2 százalék, legfeljebb 200.000 ember). Az ide tartozók gazdagok és a magas a „kulturális fogyasztásuk”, ugyanakkor kapcsolati szempontból zárt csoportot alkotnak. Körükben a felsőfokú végzettségűek és a budapestiek aránya kiemelkedően magas, mivel már szüleik is hasonló társadalmi körülmények között éltek, a státuszuk „örökletesnek” tekinthető.

A felső közép (10,5 százalék, szűk egymillió ember). Magasan képzettek, a gazdasági, kulturális és kapcsolati tőke terén egyaránt jó eredményeket mutatnak. Nagyvárosokban vagy a fővárosban élnek, sok embert ismernek, és kapcsolataik jól támogatják őket a céljaik elérésében. Rendszeres színházlátogatók, sok szabadidejük van, amelyet igyekeznek okosan felhasználni, sportolnak, aktív közösségi életet élnek.

A feltörekvő fiatalok (6 százalék, mintegy félmillió ember). Olyan fiatalok, akik jelenleg főleg még szüleik pénzügyi lehetőségei szerint élnek és fogyasztanak, de tudásuk, saját és szüleik kapcsolatai révén még „bármilyen lehet belőlük”, sokféle lehetőség kihasználására nyílnak módjuk. Az összes társadalmi csoport közül ők lehetnek az „új tőke” legteljesebb kiaknázói: a tudásme nedzsmen, az információkezelés vagy a személyes kapcsolatok működtetésében vannak a „benefitjeik”. A csoport egy részét középkorúak alkotják, akik fiatalos attitűddel rendelkeznek.

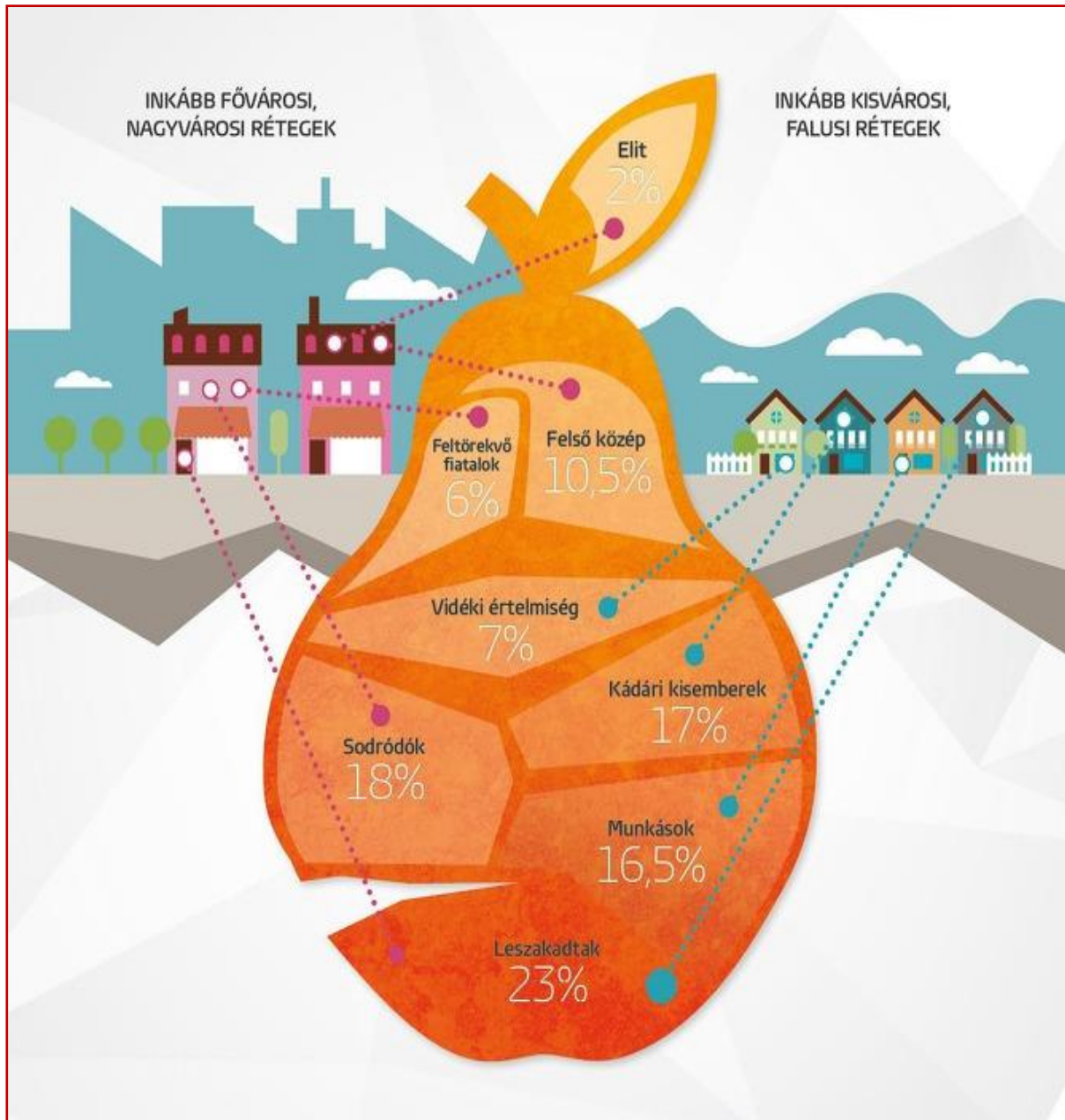
A vidéki értelmiség (7 százalék, 600.000–700.000 ember). A vidéki értelmiség számára mindaz, ami a felsőbb társadalmi osztályoknak megvan, többé-kevésbé rendelkezésre áll, de

³¹ NAPI HU: „Ezért szakadt szét Magyarország – a saját csapdánkba estünk.” 2014. április 27. (Tóth István György) Interneten: http://www.napi.hu/magyar_gazdasag/ezert_szakadt_szet_magyarorszag_a_sajat_csapdankba_estunk.580281.html (Letöltés ideje: 2014. 05. 16.)

³² Lásd a GfK 2014. június 12-ikei „Sajtótájékoztatójában”. Interneten: <http://www.gfk.com/hu/news-and-events/press-room/press-releases/lapok/osztalyletszam-2014-magyarorszagon-nincs-igazi-kozeposztaly.aspx> (Letöltés ideje: 2014. 06. 14.)

mindenből valamivel kevesebb jut neki. Kisvárosi tanárok, orvosok, helyi közéleti szereplők tartoznak ide, akik „mindenkit ismernek” egy adott körön belül. Átlagos, de biztonságos jövedelmük van, járnak nyaralni, magas a kultúra iránti igényük, többnyire állami alkalmazottak vagy vállalkozóként igyekeznek boldogulni.

6. ábra
Az MTA TK és a GfK „Osztálytérképe”

(Forrás: Róbert Péter 2014: 7. dia)

A kádári kisember (17 százalék, mintegy másfélmillió ember). Ő az, aki csak „éldegél”, „túlél”. Nehezen, de kijön a jövedelméből, nyaralni nem jár, alig beszél idegen nyelvet, gyakrabban állami munkahelyen dolgozik, ahol irodai foglalkozást űz. Főleg kisebb települések lakója.

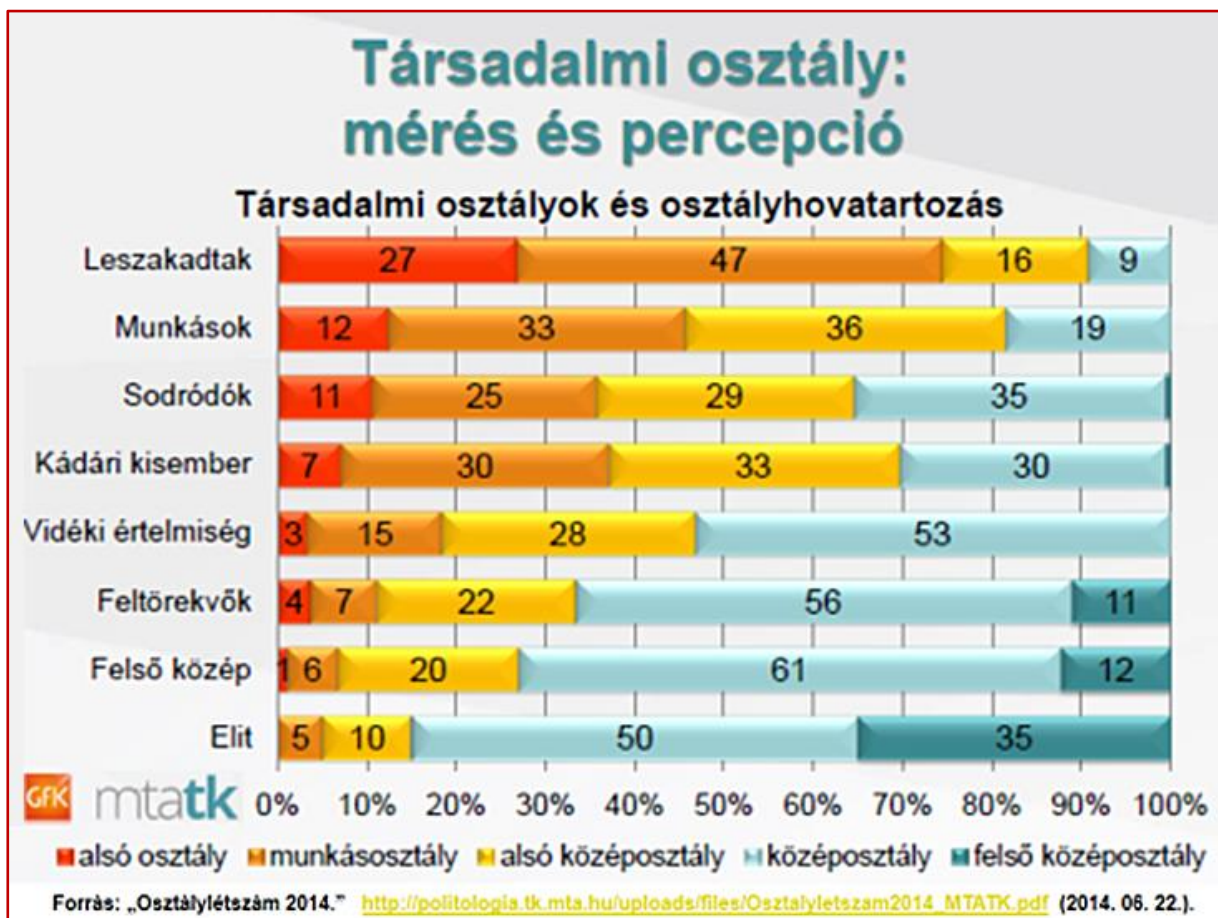
A sodródók (18 százalék, 1,6–1,7 millió ember). E fiatalok szülei zömében a középosztályba tartoznak. Valamivel képzetlenebbek, mint a másik, a „feltörekvő fiatalok” csoportja, a kapcsolati tőkéjük meglehetősen hiányos, alig kötődnek a magas kultúrához, inkább az „újkultúra” hívei. A réteg fiataljainak egy jelentős része posztadoleszcens, nem lép ki a „mamahotel” viszonylagos biztonságából.

A munkások (16,5 százalék, mintegy másfélmillió ember). A réteg tagjainak a kötődései meglehetősen „alacsony presztízsűek”. Nagyon kevés kapcsolatot ápolnak, leginkább „otthon tévéznek”. Kulturális fogyasztásuk ennek következtében alacsony, amelyben közrejátszik kedvezőtlen jövedelmi helyzetük is. A munkások jószerével csak abban különböznek a „leszakadóktól”, hogy van munkahelyük, de ha azt is elveszítik, könnyen lecsúszhatnak, mert nincsenek „biztonságot nyújtó anyagi tartalékaik”.

A leszakadtak (23 százalék, bő kétmillió ember). A magyar társadalom legnagyobb osztálya. Hasonlóan a „munkásokhoz” nekik is kedvezőtlen a jövedelmi, a vagyoni helyzetük, „kapcsolatok tekintetében is szegények”, kultúrafogyasztásról esetükben sem beszélhetünk. Körükben kiemelkedően magas a szakképzetlenek aránya, csak esetlegesen végeznek munkát, akkor is bizonytalan, alacsony jövedelmet biztosító, képzettséget nem igénylő fizikai vagy mezőgazdasági tevékenységet. Mintegy „örökölték a helyzetüket”: szülei is hasonló rétegbe tartoztak. Ahogy a kutatók fogalmaznak: „tehát a legalsó réteg újratermeli önmagát”.

7. ábra

Társadalmi osztály: mérés és percepció

(Forrás: Róbert Péter 2014: 9. dia)

Ami – véleményünk szerint – az egyik legnagyobb kérdése e kutatás eredményeinek és azok értelmezésének, az a „gyenge osztálytudat”! Mint a 7 ábráról is leolvasható, a válaszadók önbesorolása nagyon sok esetben eltér a kutatók mérései által kijelölt társadalmi helyzetüktől. Ha mindehhez hozzávesszük, hogy a megkérdezettek kevesebb, mint fele (42 százalékuk) sorolta be egyáltalán magát legalább egy osztályba, akkor felvetődik a kérdés: mennyiben releváns a kutatók „osztálytérképe”?

El kell ismernünk ugyanakkor, hogy a társadalomkutató a legtöbb esetben nem szembeesíti az eredményeit az érintettek önmagukról alkotott elképzeléseivel. Ez azonban nem ment fel bennünket az alól a felelősség alól, hogy alaposabb vizsgálatok tárgyává tegyük azt a jelenséget, amikor a valóság és annak tükörképe nagyon eltér egymástól.

Lezárás helyett

A fentiekben részletesebben is kifejtettük a BBC GBCS osztálymodelljével kapcsolatos fenntartásainkat, idéztük a kutatók eredményeihez kapcsolódó kritikai megjegyzéseket és külön elemeztük Angelusz Róbert elméleti kritikáit, javaslatait a bourdieu-i tőke-elmélettel kapcsolatban, amelyre ez a kutatás is messzemenően támaszkodik.

Természetesen mi is szívesen vesszük, ha – Savage és munkatársai szavaival élve – előkerülnek a szociológusok „intellektuális silóiból” a társadalom tagolódásával kapcsolatos elképzelések és külön örömeinkre szolgál, hogy ha ezek a viták az érintettek (kutatók és válaszadók) minél szélesebb körének bevonásával zajlik. Éppen ezért üdvözljük mind a BBC GBCS, mind pedig az MTA TK és a GfK kutatóinak ebbéli igyekezetét, amely eleddig soha nem látott nyilvánosságot eredményezett. Miközben elismerjük eddigi eredményeiket, úgy véljük, nem szabad ennyivel beérni!

Itt idézzük – fenti gondolatainkhoz kapcsolódóan – a magyar „Körte” kutatóinak nyilatkozatát, amelyet az ORIGO munkatársainak tettek:

„A kutatócsoport is elismeri, hogy a felmérés nem ad tökéletes képet a társadalomról, de ehhez hasonló kaliberű kutatás jó pár éve nem készült itthon. Számunkra meglepő például a felső középosztály magas részaránya, és feltűnő az is, hogy a munkásokat nem rétegezi további csoportokra. Érdekes lenne ismerni a jövedelmeket, illetve a csoportokon belüli pontos korösszetételt is. Az adatok tudományos feldolgozása még zajlik, a felmérés pontos eredményeit később közlik majd.”³³

Várjuk – és reméljük – tehát a folytatást!

³³ ORIGO: „Nem találják a középosztályt a magyar társadalom új térképén” Interneten: <http://m.origo.hu/itthon/20140612-magyar-tarsadalom-felmeres-osztalyletszam-2014.html> (Letöltés ideje: 2014. 08. 02.)

Melléklet

	% GfK	% GBCS	Description
Elite	6	22	Very high economic capital (especially savings), high social capital, very high highbrow cultural capital
Established middle class	25	43	High economic capital, high status of mean contacts, high highbrow and emerging cultural capital
Technical middle class	6	10	High economic capital, very high mean social contacts, but relatively few contacts reported, moderate cultural capital
New affluent workers	15	6	Moderately good economic capital, moderately poor mean score of social contacts, though high range, moderate highbrow but good emerging cultural capital
Traditional working class	14	2	Moderately poor economic capital, though with reasonable house price, few social contacts, low highbrow and emerging cultural capital
Emergent service workers	19	17	Moderately poor economic capital, though with reasonable household income, moderate social contacts, high emerging (but low highbrow) cultural capital
Precariat	15	<1	Poor economic capital, and the lowest scores on every other criterion

Forrás: Savage et al. 2013: 12.

Irodalom

ADÓZÓNA HU *Lecsúszni könnyű: szegények és adósok Magyarországon*. 2014. 06. 12. Interneten: http://adozona.hu/altalanos/Lecsuszni_konnyu_szegenyek_es_adosok_Magyar_J5PK2O (Letöltés ideje: 2014. 06. 16.)

Andorka Rudolf (2006) *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris Kiadó.

Angelusz Róbert – Fábíán Zoltán – Tardos Róbert (2004) *Digitális egyenlőtlenségek és az info-kommunikációs eszközhasználat válfajai*. In: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (2004szerk.) *Társadalmi riport 2004*. Budapest, TÁRKI. 309–331.

Angelusz Róbert – Tardos Róbert (1987) Kulturális-kommunikációs rétegződés. *Szociológia*, 1987/1. 209–231.

Angelusz Róbert – Tardos Róbert (1991) Kulturális-interakciós rétegződés. In: Angelusz Róbert – Tardos Róbert (1991 szerk.) *Hálózatok, stílusok, struktúrák*. Budapest, ELTE Szociológiai Intézet és Magyar Közvélemény-kutató Intézet. 9–32.

- Angelusz Róbert – Tardos Róbert (1998) A kapcsolathálózati erőforrások átrendeződésének tendenciái a kilencvenes években. In: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (1998 szerk.) *Társadalmi riport 1998*. Budapest, TÁRKI. 237–256.
- Angelusz Róbert – Tardos Róbert (1998) Középrétegesedés és polgárosodás – fogalmi dilemmák. *Szociológiai Szemle* 1998/4. 153–165.
- Angelusz Róbert – Tardos Róbert (2005szerk.) *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány.
- Angelusz Róbert (2000) Rétegződés és láthatóság. In: Angelusz Róbert (2000) *A láthatóság görbetükrői*. Budapest, Új mandátum Könyvkiadó. 39–58.
- Angelusz Róbert (2010) Tőke vagy erőforrás? Adalékok a társadalmi tőke elméletéhez. *Szociológiai Szemle*, 2010/3. 147–166.
- Angelusz Róbert (2004 szerk.) *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Bakai Borbála (2014) *Egy rossz körte a magyar társadalom*. NETWORK TM HU 2014. 06. 13. Interneten: <http://nyugdijas.network.hu/blog/nyugdijas-klub-hirei/egy-rossz-korte-a-magyar-tarsadalom> (Letöltés ideje: 2014. 06. 20.)
- Beck, Ulrich (2004 [1983]) Túl renden és osztályon? In: Angelusz Róbert (2004 szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 332–356.
- Blau, Peter Michael (1976): *Approaches to the Study of Social Structure*. London, Open Books.
- Blau, Peter Michael (2004 [1973]) Egyenlőtlenség és heterogenitás. In: Angelusz Róbert (2004 szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 277–294.
- Bourdieu, Pierre (2004 [1983]) Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Angelusz Róbert (2004 szerk.) *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 122–136.
- Bradley, Harriet (2014) Class Descriptors or Class Relations? Thoughts Towards a Critique of Savage et al. In: *Sociology*, June 2014; 48/3. 429–436. Interneten: <http://soc.sagepub.com/content/early/2014/06/06/0038038514536635.full.pdf> (Letöltés ideje: 2014. 08. 02.)
- Dahrendorf, Ralf (2004 [1957]) Az osztálytársadalom modellje Kar Marxnál. In: Angelusz Róbert (2004 szerk.) *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 108–121.
- Davis, Kinsley – Moore, Wilbert Ellis (2004 [1945]) A rétegződés néhány elve. In: Angelusz Róbert (2004 szerk.) *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 12–22.
- Diószegi-Horváth Nóra (2014) A középosztály a levesbe megy. *Vasárnapi Hírek* 2014. 06. 22. Interneten: <http://www.vasarnapihirek.hu/fokusz/a-kozeposztaly-a-levesbe-megy> (Letöltés ideje: 2014. 06. 23.)
- Dorling, Danny (2014) Thinking about Class. *Sociology* June 2014; 48/3. 452–462. Interneten: <http://soc.sagepub.com/content/48/3/452.full.pdf+html> (Letöltés ideje: 2014. 08. 02.) http://www.dannydorling.org/wp-content/files/dannydorling_publication_id4074.pdf

- Erikson, Robert – Goldhorpe, John Harry (1987) Commonality and variation in social fluidity in industrial nations. *European Sociological Review*, 1987/ 3. 54–77.
- Feleky Gábor (2014) *Középosztály: megszűnik, vagy ki sem alakult?* Interneten: http://www.delmagyar.hu/szeged_hirek/kozeposztaly_megszunik_vagy_ki_sem_alakult/2390647/ (Letöltés ideje: 2014. 07. 24.)
- Gábor Kálmán – Kabai Imre – Matiscsák Attila (2003) *Információs társadalom és az ifjúság*. Szeged, Belvedere Kiadó.
- Gábor Kálmán (1992 szerk.) *Civilizációs korszakváltás és ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái*. Szeged, Belvedere Kiadó.
- GFK HU (2014) *Osztálylétszám 2014. Magyarországon nincs igazi középosztály*. Sajtóközlemény 2014. 06. 12. Interneten: <http://www.gfk.com/hu/news-and-events/press-room/press-releases/lapok/osztalyletszam-2014-magyarorszagon-nincs-igazi-kozeposztaly.aspx> (Letöltés ideje: 2014. 06. 14.)
- Goldthorpe, John Harry (2000) *On Sociology*. Oxford, Oxford University Press.
- Goldthorpe, John Harry – Marshall, Gordon (1992) The promising future of class analysis. *Sociology*, 26/3. 381–400.
- Great British Class Survey. (From Wikipedia, the free encyclopedia) Interneten: http://en.wikipedia.org/wiki/Great_British_Class_Survey (Letöltés ideje: 2014. 06. 14.)
- Grusky David B. – Weeden, Kim A. (2008) Are there social classes? An empirical test of the sociologist's favorite concept. In: Conley D – Lareau A (2008 szerk.) *Social Class: How Does it Work?* New York: Russell Sage Foundation. 65–89.
- HETEK HU *Osztálytalálkozó. A magyar társadalom 2014-ben*. 2014. 06. 20. Interneten: <http://www.hetek.hu/uzlet/201406/osztalytalalkozo> (Letöltés ideje: 2014. 06. 26.)
- HR Portál HU *Körte alakú a magyar társadalom*. 2014. 06. 16. Interneten: <http://www.hrportal.hu/c/korte-alaku-a-magyar-tarsadalom-20140616.html> (Letöltés ideje: 2014. 06. 18.)
- Hradil, Stefan (1995) Régi fogalmak és új struktúrák. Miliő-, szubkultúra- és életstílus-kutatás a 80-as években. In: Andorka Rudolf – Hradil, Stefan – Peschar, Jules L. (1995) *Társadalmi rétegződés*. Budapest, Aula Kiadó. 347–386.
- Kabai Imre (2004a) *A magyar fiatalok életútjának, életeseeményeinek empirikus vizsgálata. Módszertani megfontolások egy tagozódás-modell kialakításához*. Budapest, ELTE TáTK „PMK Füzetek” 1.
- Kabai Imre (2004b) *Társadalmi rétegződés és életeseemények*. Magyar Szociológiai Társaság Vándorgyűlése. Budapest, 2004. november. (Előadás)
- Kabai Imre (2005) Az individualizálódó reflexív társadalmi folyamatok empirikus vizsgálata: kísérlet egy új modell kialakítására. In: Tamás Pál – Tibori Tímea (2005 szerk.) *Nemzetfelfogások 2. Ifjúságpolitikák*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó – MTA SZKI. 108–148.
- Kabai Imre – Kovássy Katalin (2013) „RÉTEGZŐDÉSMODELL 2.0” 2. Egy új rétegződésmodell vázlat. *Kultúra és Közösség 2013/III*. Budapest, MTA. 85–96. Interneten: http://www.kulturaeskozosseg.hu/pdf/2013/3/2013_3_08.pdf Letöltés ideje: 2014. 09. 23.
- Kolosi Tamás (1982) A strukturális viszonyok körvonalai. *Valóság*, 1982/11. 1–17.

- Kolosi Tamás (1984) *Státusz és réteg. Rétegződés-modell vizsgálat III.* Budapest, Társadalomtudományi Intézet.
- Kolosi Tamás (2000) *A terhes babapiskóta. A rendszerváltás társadalomszerkezete.* Budapest, Osiris Könyvkiadó.
- Lenski, Gerhard E. (2004 [1984]) A hatalom és privilégium. In: Angelusz Róbert (2004 szerk.) *A társadalmi rétegződés komponensei.* Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 234–262.
- Marx, Karl (1867) *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie.* Hamburg, Verlag von Otto Meisner. Interneten: <https://archive.org/stream/KarlMarxDasKapitalpdf/KAPITAL1#page/n7/mode/2up> (Letöltés ideje: 2014. 06. 18.)
- MAS-EDU HU *Körte alakú a magyar társadalom.* 2014. 06. 18. Interneten: <http://mash-edu.com/hir/korte-alaku-magyar-tarsadalom> (Letöltés ideje: 2014. 06. 20.)
- Mills, Colin (2014) The Great British Class Fiasco: A Comment on Savage et al. *Sociology*, June 2014; 48/3. 437–444. Interneten: <http://soc.sagepub.com/content/48/3/437.full.pdf+html> (Letöltés ideje: 2014. 08. 02.)
- NAPI HU *Ijesztő adatok jöttek Magyarországról – szétszakadt az ország.* 2014. 06. 12. Interneten: http://www.napi.hu/magyar_gazdasag/ijeszto_adatok_jottek_magyarorszagrol_szetszakadt_az_oroszag.582600.html (Letöltés ideje: 2014. 06. 16.)
- Ónody Molnár Nóra (2014) Egy rossz körte a magyar társadalom. *Népszabadság*, 2014. 06. 13. Interneten: NOL HU <http://nol.hu/belfold/gyengulo-kozeosztaly-1467843> (Letöltés ideje: 2014. 06. 14.)
- ORIGO *„Nem találják a középosztályt a magyar társadalom új térképén”* Interneten: <http://www.origo.hu/itthon/20140612-magyar-tarsadalom-felmeres-osztalyletszam-2014.html> (Letöltés ideje: 2014. 08. 02.)
- Petneházi Attila (2014) A magyar körte. *Hajdú Online* 2014. 06. 23. Interneten: <http://www.haon.hu/jegyzet-a-magyar-korte/2582518> (Letöltés ideje: 2014. 06. 25.)
- Piketty, Thomas (2014) *Capital in the Twenty First Century.* Boston, MA: Harvard University Press.
- Róbert Péter (2014) *Osztálylétszám 2014.* Budapest, MTA TK Politikatudományi Intézet, 2014. június 12. (Prezentáció) Interneten: http://politologia.tk.mta.hu/uploads/files/Osztalyletszam2014_MTATK.pdf (Letöltés ideje: 2014. 08. 02.) <http://politologia.tk.mta.hu/hirek/2014/06/osztalyletszam-a-magyar-tarsadalom-szerkezet> (Letöltés ideje: 2014. 08. 02.)
- Rollock, Nicola (2014) Race, Class and ‘The Harmony of Dispositions’. *Sociology*, June 2014; 48/3. 445–451. Interneten: <http://soc.sagepub.com/content/48/3/445.full.pdf+html> (Letöltés ideje: 2014. 08. 02.)
- Savage, Mike et al. (2013) *A New Model of Social Class: Findings from the BBC's Great British Class. Survey Experiment.* Interneten: <http://soc.sagepub.com/content/early/2013/03/12/0038038513481128.full.pdf+html> (Letöltés ideje: 2014. 07. 16.)
- Savage, Mike et al. (2014) *On Social Class, Anno 2014.* Interneten: <http://soc.sagepub.com/content/early/2014/06/06/0038038514536635.full.pdf> (Letöltés ideje: 2014. 07. 22.)
- Sørensen, Alff B. (2000) Toward a sounder basis for class analysis. *American Journal of Sociology*, 105/6. 1523–1558.

- Tardos Róbert (2010) Szélgjegyzetek Angelusz Róbert posztumusz cikkéhez. *Szociológiai Szemle*, 2010/3. 144–146.
- The Great British class calculator: What class are you? Interneten: <http://www.bbc.com/news/magazine-22000973> (Letöltés ideje: 2014. 07. 16.)
- Tumin, Melvin M. (2004 [1953]) A rétegződés néhány elve. Kritikai elemzés. In: Angelusz Róbert (2004 szerk.) *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 43–52.
- Wright, Erik Olin (2004 [1985]) Általános keresztmetszet az osztálystruktúra elemzéséhez. In: Angelusz Róbert (2004 szerk.) *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 139–171.